

De Kleine Aarde

Thema: water

Witte tampons zijn vies

Zuivere koffie van Lévelt

Het sukses achter
'Een leven lang fit'

Uitgeverij De Kleine Aarde

BOEKEN

Een spoor van paardemest, relaas van een trektocht. Door Mariëtte Meester. 112 pag. paperback. f 19,50

Gezond fruit telen. Een complete handleiding. Door Joke Bloksma. 96 pag. paperback. f 19,70/Bf 394

Eten wat de grond schaft. Ekologische voeding in theorie en praktijk. 64 pag. paperback. f 11,-/Bf 215

Jakkes Beestjes! Het leuke leerzame buitenbeestjesboek. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 15,-/Bf 300

Jakkes, wat een weer! Het weer verklaard voor kinderen en andere nieuwsgierigen. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 15,-/Bf 300

Jakkes, Vogelpoep! Over vreemde en vroege vogels. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 15,-/Bf 300

Grijp de wind. Bouw een windmolen! 84 pag. paperback. Nu van f 14,50 voor 7,50/Bf 150

Isoleer je huis anders. Doe het zelf. Door David Douwes en Gerard Murre. Paperback. 80 pag. f 19,70/Bf 394

De Kleine Aarde in vier seizoenen (gebundelde eerste jaargang van het tijdschrift) f 5,95/Bf 115
'Anders' eten in instellingen (inkl. porto) f 27,50/Bf 500

EKOLOGISCHE ALTERNATIEVEN

Meer dan 25 leuke doe-het-zelf boekjes. Voor mensen die kiezen voor een gezonde en milieuvriendelijke leefwijze.

Keukenkruiden - Babyvoeding - Kompost. Een complete handleiding - Zelf kippen houden - Anders eten voor diabetes - Een konijn op eigen terrein - Toetjes zonder suiker - Sap maak je natuurlijk zelf - Schik in schapen - Brood uit eigen oven - Doe het thuis - Wijn uit eigen tuin - Maak wat van snoeihout - Lekker bakken zonder suiker

Deze Ekologische Alternatieven kosten f 6,-/Bf 120 per deeltje, exclusief verzendkosten.

ETIKETTEN

Vele honderden gebruikte enveloppen gaan dagelijks opnieuw de rode brievenbussen in dankzij de Hergebruiketkettten. Een pakje van 60 stuks kost f 5,50/Bf 110 inclusief verzendkosten. Twee pakjes voor f 8,50/Bf 170.

BESTELLEN

Als uw boekhandel of natuurvoedingswinkel deze uitgaven niet in voorraad heeft, kan de winkel ze voor u bestellen. Bestelt u rechtstreeks bij De Kleine Aarde, dan kost dat extra verzendkosten

Verzendkosten boeken: f 4,-/Bf 80 voor het eerste boek. Ieder boek extra: f 1,50/Bf 30 erbij.

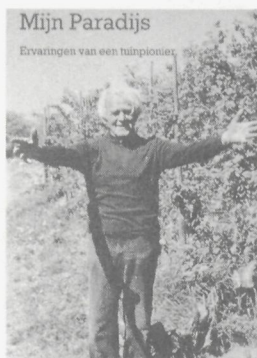
Verzendkosten brochures en Ekologische Alternatieven: f 2,50/Bf 50 voor het eerste exemplaar. Voor elk volgende exemplaar f 0,75/Bf 15 erbij tellen.

Stort het bedrag met verzendkosten op postgiro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel en vermeld het gewenste. Voor België: giro 000-1137770-57. Prijswijzigingen voorbehouden.

Het paradijs bestaat!

Meer dan dertig jaar werkte hij aan zijn wonderbaarlijke boomgaard en groentetuin. Een ondoordringbaar bos ontginde hij stukje bij beetje. Het resultaat is een enorme ekologische tuin, die volledig in evenwicht is met de omgeving. Hij noemde het 'mijn paradijs'.

'Mijn Paradijs' is ook de titel van het boek dat de nu 90-jarige Heinz Erven schreef over zijn ervaringen. Een boeiend relaas vol tips en wetenswaardigheden voor ieder die kiest voor tuinieren zonder gif.

Heinz Erven: Mijn Paradijs
Paperback 15 x 21 cm
120 pagina's
40 kleurenillustraties
ISBN 9064544212
Prijs f 24,50

Verkrijgbaar in de boekhandel. Of bestel door f 28,50 (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel. Vermeld 'Paradijs'.

Een potje pindakaas

Achter een pot pindakaas gaat een verhaal schuil over voeding, gezondheid, verpakkingen en de Derde Wereld. Dat verhaal staat in 'Een potje pindakaas'. Een lespakket voor groep acht van de basisschool en de eerste klas van het voortgezet onderwijs. Met veel kopieerbaar leerlingenmateriaal en een handleiding voor de leerkracht. Genoeg voor vele leuke leerzame lessen. Je gaat met plezier naar school als je de smaakproef en de verpakkingstest mag doen!

Een potje pindakaas. Brochure 21 x 30 cm. Geïllustreerd. 36 pagina's. ISBN 9064547521. Prijs f 9,75.

Verkrijgbaar in de boekhandel. Of bestel door f 12,25 (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel. Vermeld Pindakaas.

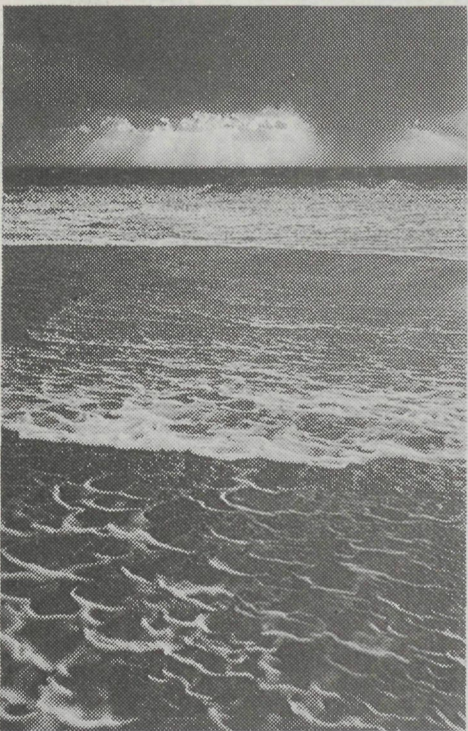

Water

De problemen met onze watervoorziening kennen we zo langzamerhand wel. De Kleine Aarde ging op zoek naar positieve ontwikkelingen.

Schreeuw om (schoon) water	9
Watertribunaal mondt niet uit in klaagzang	10
De strijd tegen verdroging van start	11
Eureka!	13
Bollenteler houdt oppervlaktewater schoon	13
Waterspaarbus laat zien hoe je water kunt besparen	15
Watertips	15

Voeding

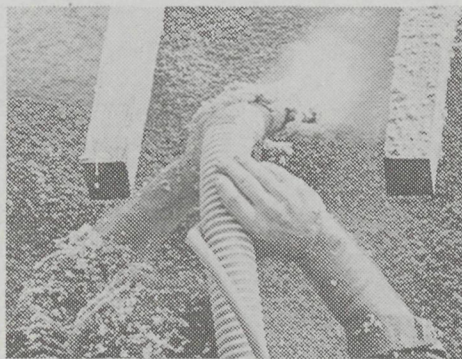
'Een leven lang fit' speelt in op emoties	40
Recepten: venkel en paksoi	38

In de tuin

Kleinfruit: maandenlang smullen	55
De tuin in de zomer	57

Bouwen en wonen

'Ekologisch bouwen houdt zweem van alternatief' 29

Rubrieken

Blij en boze brieven	2
Regeladvertenties	8
Aktiviteitenprogramma	34
Mensen en mogelijkheden	44
Milieu thuis	50
Raadgevers	54
Bezig met buiten	58

En verder...

Kamperen zonder disko, bingo en patat	17
Milieumeter	19
Zeer energiezuinig is het gebouw toch niet	20
Een hennabehandeling met verrassende afloop	21
Kaas met karakter	23
Houtzagerij doet oude tijden herleven	25
Doolhof van mogelijkheden in duurzaam Nederland	26
Voor gezonde plant is markt klein	29
Europees bos moet hardhout vervangen	31
Wit maandverband is vies	47
Luierservice maakt wegwerpluier overbodig	49

Hans Le'velt

„Ik hou van boeren. Ze zijn de dragers van het land. Maar ze zitten altijd en overal klem. En iedereen maakt ze uit voor schurken.” De Groene Pluim winnaar van dit seizoen is de Amsterdamse koffiebranderij Simon Lévelt. Door af te nemen van kleine boeren in ontwikkelingslanden, zet het bedrijf zich af tegen de gebruikelijke gang van zaken in de koffiehandel. 27

Over de streep

Het is een hele toer om milieuvriendelijk bezig te zijn, getuige sommige reacties van lezers en bezoekers. Af en toe krijgen we een verwijfelde brief van iemand die zich afvraagt: ben ik de enige in mijn omgeving die geen elektriciteit verspilt, die wat korter doucht en geen synthetisch afwasmiddel door de gootsteen kiept?

Wij wijzen er in zo'n geval op dat er veel medestanders zijn, die wel denken aan het milieu. Maar natuurlijk kunnen we er niet omheen: milieuonvriendelijke mensen zullen er voorlopig nog wel zijn. Je hebt ze zelfs in soorten en maten.

Ten eerste is er de groep 'niet-willers'. Ze vertikken het domwég om mee te doen, alle waarschuwingen en slechte berichten ten spijt. Het is de categorie die zegt: kom niet aan mijn auto, anders kom ik aan jou.

Daarnaast is er een groep, die niet aan besparen en hergebruiken denkt. Voor hen staat milieuvriendelijk handelen ver van het bed. Ze zijn niet goed geïnformeerd, komen kennis te kort om zich af te vragen of het anders moet.

Een derde groep komt dichterbij in de buurt van milieuvriendelijk handelen. Het zijn de mensen die wel willen, maar in alle drukte tijd tekort komen om goede wil om te zetten in handelen. Ze wonen te ver van de natuurvoedingswinkel, hebben te weinig geld om iets duurdere, milieuvriendelijke spullen te kopen, of simpelweg een te drukke baan. Daartussenin zit een heleboel. Mensen die een waterbesparende douchekop kunnen nemen, maar het niet doen. Het is de vraag waar tijdgebrek eindigt en laksheid begint. Het is niet meer dan logisch om te klagen over andermens milieu-onvriendelijk gedrag. Want wat is vervelender om te zien dat terwijl jij je uit de naad loopt, een ander het af laat weten. Prettiger is het om de zaken daarna van de positieve kant te bekijken. Als de overheid nu eens voorzieningen treft om het milieuvriendelijke activiteiten een stuk gemakkelijker te maken, kan de groep 'milieuonvriendelijken' wel over de streep worden getrokken.

De Kleine Aarde
Postbus 151
5280 AD Boxtel
04116-84921

De Kleine Aarde wil zoveel mogelijk mensen interesseren voor een milieuvriendelijke, gezonde leefwijze, gebaseerd op landbouwmethoden, voedingsgewoonten en omgang met energie en grondstoffen, die het milieu ontzien en ook in andere landen een duurzame ontwikkeling ondersteunen.

Verschijnt viermaal per jaar, bij het wisselen der seizoenen.

Redactie

Helène Kleijburg, Laurens Lammers, Yvonne Lauwers, Michel Robles en Dick Verheul.

Aan dit nummer werkten verder mee:

Alice Bender, Rijkert Knoppers, Otto Koedijk, Aemilia de Koningh, Peter Kouwenhoven en Herman Rol.

Foto's en tekeningen

Studio Bajo, Fred Geven, Jessica Helsloot, Hollandse Hoogte, Ellen Kok, Peter Kouwenhoven, Jaap de Ruig (omslag), Twan Wiermans, Bert Zijlma en anderen.

Vormgeving

Robert Schaap

Advertenties

Paula Dijkhoff en Heleen Petter (04116-84921)

Abonnement/donateurschap

Donateurs krijgen het tijdschrift gratis toegestuurd. Standaarddonatie f 35,-. Minimumdonatie f 25,- per jaar. U wordt donateur door f 35,- of f 25,- over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Zet erbij 'nieuwe donateur'. Wij nemen aan dat u uw donateurschap voortzet, tenzij u ons uiterlijk 1 oktober anders bericht.

Losse nummers

De Kleine Aarde is verkrijgbaar in de boekhandel, kiosk en natuurvoedingswinkel. Oude nummers kunnen worden nabesteld door de prijs plus verzendkosten over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Nrs. 1-23 uitverkocht. Nrs. 24-52 f 1,-. Nrs. 53-67 f 5,-. Vanaf nr. 68 f 5,95. Verzendkosten f 2,50 voor één exemplaar, f 4,50 voor meer exemplaren.

Drukkerij

De Kempen Hapert

Uitgave

Stichting De Kleine Aarde, milieuedukatie- en voorlichtingscentrum, Boxtel.

Overige medewerkers De Kleine Aarde

Vele enthousiaste vrijwilligers en: Joost Andrik, Francis Joxhorst, Jol Moors en Marta Resink (milieuvorlichting), Petra Souwerbren en Peter van der Ven (landbouwworlichting) Elise Bleyerveld en Marie-José Cornelissen (voedingsvoorlichting), Ralph Reijnders en Maya Vogelsang (bouwen en wonen), Jan Juffermans (beleid), Sander van Dam, Ben van Dieren, Theo Gijsman, Mirjam van der Heijden, Marcel d'Hont en Juul Kluitmans en Marjon van de Meerendonk (tuin), Wieny Hendrixx, Ingrid Spaargaren en André Wouters (administratie), Karin Kunst, Bert Schneider en Marianka Wanninkhof (onderhoud en huishoudelijke dienst), Piet Hein Scheltens (directeur).

Auteursrecht De Kleine Aarde 1992
ISSN 0166-3704

Blij & Boze Brieven

Postbus 151

Wij krijgen graag post! Maak je brief niet te lang, zodat veel lezers aan het woord kunnen komen. Lange brieven komen soms in verkorte vorm in De Kleine Aarde.

Echte vulpen

In het lentenummer schreven jullie in de rubriek Milieu Thuis over een vulpen met navulbare patronen. Mijns inziens een kleine, maar pijnlijke blunder. Wat is een vulpen die een 'convector' nodig heeft? Dat is geen echte degelijke vulpen, maar een namaak pen die er als een vulpen uitziet. Een echte vulpen kost meer dan zo'n HEMA-geval, maar schrijft dan ook heel lang en lekker.

Trouwens, voor zo'n zestig à tachtig gulden heb je al een echte navulbare Shaeffer of Parker, zij het dat die een klein reservoirtje hebben. Voor vijftig à honderd meer heb je een echte goede. Is dat duur? Als je jaren schrijft valt het wel mee, want zo'n echte goede gaat niet op. Dat is dacht ik jullie stijl. Of niet soms?

J.W. Henfling, Bussum

Van één kant

Natuurlijk gaat mij 'het milieu' zeer ter harte. Op mijn kleinschalige manier probeer ik te doen wat ik kan. Maar mag ik me toch af en toe een beetje idioot voelen, als ik in het donker sta te douchen om elektriciteit te sparen. Of als ik een luciferhoutje twee keer probeer te gebruiken, terwijl het elders blijkbaar niet op kan? In de bibliotheek staat in het trappenhuis waar iedereen met z'n jas aan loopt de radiator roodgloeiend. In de serviceflat waar mijn schoonmoeder woont is het 's winters ondragelijk heet. De temperatuur loopt er op tot precies twee keer zoveel als bij mij thuis, enkel en alleen omdat de dames en heren bewoners het vertikken om zich naar het seizoen te kleden. En elke vrijdagavond is de drafbaan achter ons huis zo fel verlicht dat ik in de tuin wel een boek kan lezen. Ik ga wel door hoor, met water besparen en oude kranten naar de vaalt brengen.

Maar ik vraag me wel eens af waarom het zo van één kant moet komen.

Liesbeth Fens, Hilversum

Bossen

We weten allemaal dat bossen goed beheerd moeten worden en het liefst niet aangetast. In Europa is geen natuurlijk bos meer, Zweden is in biologisch opzicht een 'bomenwoestijn'. Echter, de manier waarop dit onderwerp door milieu-enthousiastelingen wordt uitgedragen kan averechts werken. Vooropgesteld dat het een zeer ingewikkeld onderwerp is, heeft bosrooibouw veel te maken met de armoede aldaar. De regeringen kunnen door de houtkap iets aan hun schuld doen. De lokale bewoners verdienen nu niet genoeg aan bosbouw en branden de bossen voor voedsel plat.

Het zou veel positiever zijn om met de bosbewoners in tropische landen mee te denken. We zouden veel meer moeten betalen voor prachtige natuurprodukten als azobè en meranti. Een dalende vraag voor deze produkten in Nederland kan een goede discussie met goedwillende tropenlanden in de weg staan.

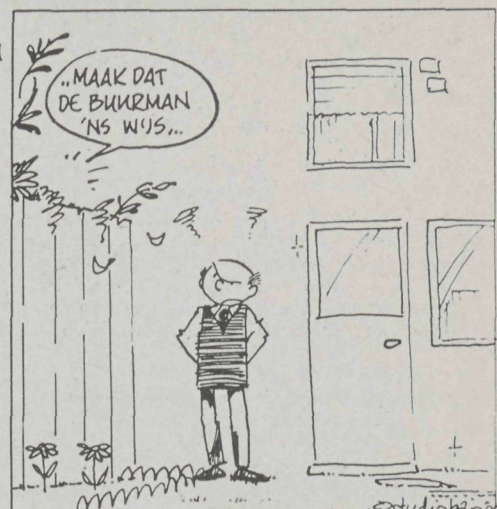
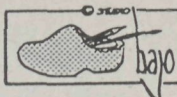
In 1990 importeerde Nederland een oppervlak van 60.000 hectare aan hout. Bijna 1 miljoen hektare tropisch bos wordt op een voor het milieu acceptabele manier beheerd, zoals de milieulobby het wil. De milieubeweging werkt op deze manier mee aan 'self-fulfilling prophesies'.

Jan Tessel, Monnickendam

Inspraak

De landbouw is een van de vervuilers van het milieu, maar tevens ook een van de slachtoffers. Ik ben als boerin, en velen met mij, tot de konklusie gekomen dat de wijze van voedselproduktie in de moderne westerse wereld ten koste gaat van het milieu. Steeds meer boeren en boerinnen denken mee over milieu-, mens- en dier-vriendelijke landbouw. Voor zover ze financieel in staat zijn proberen ze deze te realiseren. Vandaar dat ik me zeer verdrietig en tegelijk boos maak als ik ontdek dat er studiedagen, kongressen en konferenties over

GREET & GEERT

duurzame landbouwproductie zijn waar geen praktiserende boer of boerin aanwezig is.

Een paar voorbeelden. De conferentie 'Naar een evenwichtige landbouw' was in het Engels. Het kongres 'Nederland duurzaam' had een toegangsprijs van 400 gulden en het kongres 'Voeding en milieu' kostte 90 gulden.

Beleidsmakers deklarereren de kosten. Zij kunnen de Engelse gesprekken goed volgen. Voor individuele boeren en boerinnen is dit moeilijk op te brengen. Er wordt steeds gesproken over ons, niet met ons. Dit is niet democratisch. Boeren en boerinnen moeten duurzame landbouwproducten gaan produceren. Aanwezige praktijkkennis en deskundigheid worden niet benut, waarop oplossingen in de praktijk vaak schijnoplossingen blijken te zijn.

*Johanna Schuurman,
lid Kritisch Landbouw Beraad,
Nederhorst Den Berg*

Windmolens

In het winternummer stond een artikel van Kees Haakman over windmolens. Ik heb in mijn werk af en toe te maken met de beoordeling van een aanvraag voor plaatsing van een of meerdere windmolens. Aangezien de meest logische plek voor een windmolen of een heel windmolenpark uiteraard het open, vrije veld is, ontstaat een diskutabel probleem. Je ziet molens altijd en al van heel ver. Windmolens beginnen heel bepalend te worden voor het aanzicht en het beleven van een landschap. Zeker, aan hoogspanningsmasten is iedereen inmiddels wel gewend. Er is zelfs een fotoboekje verschenen met een lyrische beschrijving van de schoonheid van de stalen staketsels. Een kwestie van gewenning. Over windmolens bestaat er hetzelfde idee. Ik ben het daar maar ten dele mee eens. Op sommige in het oog lopende

plaatsen zijn windmolens ronduit storend en lelijk in het landschap, ook al worden ze met grote zorg en na veel discussies van deskundige commissies geplaatst. Anderzijds ben ik van mening dat het landschap door middel van windmolenparken krachtig vormgegeven of hergestructureerd kan worden.

Maar dan gaat ook de vorm van de windmolen een rol spelen. Tot op heden is de vormgeving alleen bepaald door het rendement. Het levert steeds eenzelfde type windmolen op. De meeste vind ik niet echt mooi.

De tweebladige draaiende molen geeft een nerveus beeld. De driebladige draaiende molen een schonkig en mank beeld. Het aanblik van een draaiende windmolen verbetert al aanzienlijk bij de klassieke molen met vier wieken. Met mooie molens, die geen storende aanblik geven, zouden er wel eens windgebieden opengelegd kunnen worden.

Ruud Schurmann, Rotterdam

Verspilling

Enige dagen geleden lekte de afvoer van de gootsteen een beetje. De lekkage werd veroorzaakt door een kapotte rubberring. Diverse loodgieters afgelopen voor zo'n ding. Overal gaf men mij te kennen dat losse ringen niet verkrijgbaar waren, alleen complete zwanehalssets. Dit vind ik belachelijk. Ik heb het geheel nu met tape gedicht. Hoezo verspilling, hoezo minder afval? Dit gaat mijn pet te boven.

Wil Rombeek, Zwijndrecht

Drinkwater

Mag ik reageren op het artikel 'Rio circus' van Willem Hoogendijk in het winternummer? Hoogendijk schrijft: 'Wie trekt de

w.c. door en denkt: alweer acht liter goed drinkwater naar de Filistijnen?' Het antwoord luidt: ik, en wel door een kannetje water (voor handen wassen) in het fonteinje te zetten en daarmee de wc door te spoelen.

H.J. Hekkema-van Lijnden, Oosterbeek

Noord en Zuid staan centraal op Open Dag

Op 21 juni 1992 houdt De Kleine Aarde weer de jaarlijkse Grote Open Dag op haar terrein in Boxtel. Deze inmiddels bekende dag trok vorig jaar ongeveer 4500 bezoekers. Tal van milieuvriendelijke bedrijven en instellingen zijn aanwezig om te laten zien hoe je rekening kunt houden met een goed milieu.

Speciale aandacht is er dit jaar voor de Derde Wereld en de Noord-Zuidverhoudingen, een onderwerp waar de milieubeweging zich steeds intensiever mee bezighoudt.

Ook dit jaar rijden er koetsen. Op het station staan paard en wagen klaar om het publiek voor twee gulden naar De Kleine Aarde en weer terug te vervoeren.

De Groene Pluim zal uitgereikt worden aan Koffiebrandierij en Theehandel Simon Lévelt uit Amsterdam, bekend om zijn biologische koffie- en theeproducten. Elders in dit blad zit een bon, waarmee bij de stand van de koffiehandelaar een gratis kopje biologische koffie of thee kan worden gehaald.

De Open Dag duurt van 10.00 tot 17.00 uur en de toegang is gratis. Nadere informatie is te verkrijgen bij Joost Andrik of Jol Moors. Telefoon 04116-84921.

Milieurubriek siert huis-aan-huisbladen

In ruim 2,4 miljoen Nederlandse brievenbussen valt sinds eind april wekelijks bericht van De Kleine Aarde. Onder de naam 'Schoon Schip Milieutip' verzorgt De Kleine Aarde een milieurubriek. De rubriek gaat naar meer dan 80 huis-aan-huisbladen en kost de bladen niets.

Schoon Schip Milieutip staat vol met praktische milieutips. Bij elke aflevering komt een aktueel onderwerp aan bod. Een vast onderdeel is het vleesloze recept, op basis van biologische producten van het seizoen. De rubriek is mogelijk gemaakt door subsidies van het Ministerie van VROM en de Nationale Postcode Loterij. Verschijnt Schoon Schip Milieutip nog niet in één van de huis-aan-huisbladen die u in de bus krijgt? Bel dan met de redactie. Ook het huis-aan-huis blad in uw omgeving kan een abonnement op onze rubriek nemen. Als ze er tenminste vlug bij zijn. Want per regio geldt: wie eerst komt, wie eerst maalt.

Brief over mest naar ministers

Onlangs maakte De Kleine Aarde in een brief aan drie ministers haar visie op de mestproblematiek kenbaar. Kern van de brief is dat er het huidige overheidsbeleid slechts naar Nederlandse knelpunten kijkt. In de brief van De Kleine Aarde aan de ministers Alders, Bukman en Pronk wordt gewezen op fundamentele fouten in het mestbeleid. De investeringen in mestfabrieken worden afgekeurd. Mestfabrieken staan haaks op een duurzame ontwikkeling en herstellen de kringloop niet, zo schrijft De Kleine Aarde. In landen als Thailand en Brazilië gaat de mineralenexport door, met alle gevolgen van dien. Bovendien zullen mestfabrieken de 'Kalkars' van de landbouw worden. Ze vergen veel fossiele energie. De Kleine Aarde maakt de ministers erop attent dat het overheidsbeleid slechts naar de Nederlandse knelpunten kijkt. Verzuuring en vermesting zijn hier belangrijke items. Echter, bodemverrijking hier betekent in de huidige situatie bodemverarming en erosie elders, aldus de brief.

Protest tegen vliegtickets

De Kleine Aarde vraagt de Consumentenbond vliegtickets in het vervolg niet meer aan te prijzen. In de Consumentengids maakte de bond onlangs reclame voor goedkope vliegtickets.

Volgens de brief van De Kleine Aarde geldt voor veel goedkope producten dat de indirecte kosten niet zijn doorberekend in de prijs. 'Bij vliegen is dat ook het geval', aldus de brief. De schade die vliegen veroorzaakt is enorm. Een onderzoek van het Wereld Natuur Fonds wees uit dat hoogvliegende toestellen de de ozonlaag erger aantasten dan werd verondersteld. De Consumentenbond zegt in een speciaal artikel over 'Vakantie en Milieu' de konsument wel te wijzen op de nadelige effecten van vliegen. Ze wil echter niet zover gaan dat de milieuboodschap in alle artikelen over vliegtickets, georganiseerde reizen, en autovakanties terugkeert. 'Er zijn goedkope vliegtickets op de markt en die informatie willen we de consument niet onthouden. Bovendien achten wij de konsument zelf mondig genoeg voor deze beslissing', aldus de reactie.

Kleine Aarde maakt poster tentoonstelling

De Kleine Aarde heeft een postertentoonstelling gemaakt. Het thema: 'duurzame productie en consumptie wereldwijd'. De tentoonstelling bestaat uit een tiental posters, die zowel in serie als afzonderlijk te gebruiken zijn. De posters zijn van langwerpige formaat en in drie kleuren gedrukt. Alle kanten van een duurzame voedselproductie komen erop aan bod. Om er een paar te noemen: verdeling grondgebruik, vervoer en vlees.

De poster-serie is verkrijgbaar voor tentoonstellingen op scholen, bibliotheken, bedrijven enzovoorts. Hij is te bestellen door f 32,50 over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde, Het Klaverblad 1, Boxtel, onder vermelding van 'Posters Duurzaam Voedsel'.

Groene Keuken gaat rijden

De plannen voor De Groene Keuken, het rijdende voorbeeld van milieuvriendelijk huishouden, zijn in een ver stadium. In september gaat de bus het land in. Twee voorlichters van De Kleine Aarde zullen met de bus meerijden en overal in het land presentaties verzorgen.

In de bus zijn twee keukens te zien: een milieuvriendelijke keuken die aansluit bij bestaande keukens, en een geheel nieuw ontwerp, waarbij is gelet op zowel milieuvriendelijkheid als arbeidsbesparing. Aandacht is er voor water- en energiezuinige apparatuur, afvalscheiding, biologische voeding, gebruik van natuurlijke materialen en een arbeidsbesparende indeling.

De Groene Keuken laat zien dat milieuvriendelijk huishouden voor iedereen is weggelegd: ideeën zijn makkelijk zelf toe te passen zonder al te grote veranderingen of investeringen.

De Groene Keuken is een initiatief van De Kleine Aarde, in samenwerking met Loesje en Partners, de Vakgroep Huishoudstudies van de Landbouwuniversiteit Wageningen en de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen.

Tuinmarkt 1992

De emmers vingen 's ochtends de regen op. 's Middags klaarde het weer op, waardoor er toch nog vele honderden bezoekers een kijkje namen op de vijfde tuinmarkt van De Kleine Aarde.

Video over 'duurzame gemeente'

'Werk samen aan een Schone Wereld' en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) hebben onlangs samen een video gemaakt. De video geeft een overzicht van goede duurzame ontwikkelingen van Nederlandse gemeenten. Daarnaast komen voorbeelden van 'groene' samenwerking met gemeenten in zuidelijke landen en in Oost-Europa aan bod.

De video moet ambtenaren, politici, bewoners en actiegroepen inspireren hun stad of dorp te 'ekologiseren'. De makers duiden hiermee op het verbeteren van het mondiale en het lokale klimaat.

Video 'Naar een duurzame gemeente', Audiovisueel productiebedrijf Corazon, Tilburg. i.s.m. De Kleine Aarde, Boxtel. De band is te huur of te koop bij de VNG, Postbus 30435, 2500 EK Den Haag, telefoon 070-3738393.

Nieuwe video's over tuinieren

Goed nieuws voor moestuinbezitters. Sinds kort zijn op De Kleine Aarde drie video's over milieuvriendelijk tuinieren te bekijken.

Het eerste deel behandelt de algemene principes van milieuvriendelijk tuinieren. Deel twee gaat in op onkruidbeheersing en gewasbescherming. Niet alleen de schadelijke, maar ook de nuttige kant van onkruiden komt aan de orde. Bij gewasbescherming wordt er naast symptoombestrijding ook aandacht besteed aan hoe een natuurlijk evenwicht te verkrijgen.

In het derde deel tenslotte de verschillende grondsoorten in Nederland: klei, zand en veen. Gekeken wordt naar de eigenschappen van grondsoorten en de consequenties voor het telen.

De video's zijn in de eerste plaats bedoeld voor mensen met een moestuin, maar ook voor mensen met een siertuin kunnen de banden interessant zijn.

Ze kwamen tot stand door een samenwerking van De Kemphaan (moes- en siertuin-voorlichtingscentrum van het Ministerie van Landbouw), AVVN (Algemeen Verbond Volkstuinverenigingen Nederland) en De Kleine Aarde.

De drie video's zijn elke dag te bekijken in het Bezoekerscentrum van De Kleine Aarde, van 10.00-17.00 uur. Ze zijn ook te huur bij De Kleine Aarde voor twintig gulden per deel.

Wandelen rond De Kleine Aarde

Op de zondagen 2 en 16 augustus organiseert De Kleine Aarde rekreative ochtendwandelingen in de buurt van haar terrein in Boxtel.

Tijdens deze wandelingen zal een medewerker van De Kleine Aarde ingaan op de planten en dieren die te zien zijn in ondermeer De Geelders, een afwisselend bosgebied met hier en daar open stukken. Daarnaast is er aandacht voor de landbouw, zoals die nu in Brabant wordt bedreven en dus is terug te vinden in het landschap.

Waterpool bv

Willem Hoogendijk

Kijk even mee door mijn toekomstbril naar hoe de watervoorziening er hier over vijf jaar uit zal zien. De Kennemerduinen zijn zo vergiftigd dat dit filter voor het Rijnwater is vervallen. Het Maaswater is vanwege het tritium definitief afgekeurd, zelfs voor vivisektie op bevers. Vele grondwaterputten zijn gesloten ten gevolge van de mestvergiftiging. Wat verder aan Nederlandse grond niet al werd verziekt of verzilt, raakt verdroogd. Het plan om de Veluwe te laten vollopen, als nieuwe filterplaats voor het Rijnwater, werd op het nippertje voorkomen dankzij een comité onder leiding van Winsemius. Wat in het parlement de doorslag had gegeven, was overigens niet het redden van de laatste natuur in ons land, maar het behouden van een wijkplaats voor als de broekasoverstromingen zouden beginnen.

Bij Katwijk zien we in de zee een grote ijsberg liggen, gevat in een eiland. Deze werd van de Noordpool hier gebracht door de firma Waterpool, een opzet van Heineken, Unilever en de RAMBObank (de RABO was inmiddels gefuseerd met de ABN/AMRO). Ter zijde: het was het adviesbureau McKinsey dat deze onderneming op levensvatbaarheid had onderzocht... Via buizen komt het water aan land. Het draagt het merk 'pool'. Zo is er, uiteraard duur, poolwater, poolbier en poollimonade, met een vrolijke ijsbeer op het etiket. 's Zomers is er overal poolijs te krijgen, en er zijn zelfs zwembaden met het poolwater. Entree f 25,-. Slogans: 'Zuiver uw lichaam' en, omdat zo'n ijsberg water van heel vroeger bevat, 'Kom in het water van de Neanderthalers'.

Waterpool BV doet het goed. Zij weet haar know-how te exporteren en legt bij vele rijke landen ook ijsbergen neer. Door de vermagening van de poolkap dreigt er een versnelde stijging van de zeespiegel. Maar daar heeft het bedrijf ook wat op gevonden. Er kwam een door de overheid gefinancierd universitair onderzoek, onder leiding van professor Offshore, en nu voert het bedrijf vuil water uit die rijke landen terug naar de Noordpool om het daar in bevroren toestand op te slaan.

Het motto van Waterpool bv: duurzame ontwikkeling...

Paraguayaan wil thuis werken met opgedane kennis

„Je kan een dier dat bijna is verdorst alleen druppelsgewijs water geven. Anders gaat het ter plekke dood. Zo is het ook met mijn land. Ik heb al reizend veel kennis opgedaan. Daarmee wil ik mijn mensen voorzichtig helpen zich op de moderne maatschappij voor te bereiden.”

Toen landbouwkunde-student Luis Andres Sosa Larroza (24) vorig jaar uit Paraguay naar Nederland kwam, kreeg hij een ware kultuurschok. „De nachthemel thuis is een deken vol sterren. Hier zie je die nauwelijks door alle straatverlichting.” Zijn plan voor een studie in Wageningen strandde op de bureaucratie. Maar zijn verblijf op De Kleine Aarde beviel hem prima. „Je zit buiten de grote stad en werkt als gelijken op het land. Al nemen Nederlanders je niet vlug op in hun groep, toch is De Kleine Aarde een stukje van mezelf geworden.”

Na acht maanden als vrijwilliger in Brabant keert Luis terug naar zijn vaderland. Vol plannen, vooral voor het 3000 hectare

grote landbouwbedrijf dat hij samen met zijn vader en broer bestiert.

„We verbouwen onder meer suikerriet, maïs, zoete aardappelen en vruchten.”, vertelt hij. „Zonder bestrijdingsmiddelen of kunstmest, de kleigrond is rijk genoeg. Niettemin heb ik op De Kleine Aarde veel bijgeleerd. Zo wil ik straks thuis stap voor stap aan de slag met vijfjaars-rotatie teelt en later met tuinbouw onder glas.

„En niet te vergeten: met een tijdsindeling, zoals jullie die hier kennen. Hier is veel meer vrije tijd voor persoonlijke ontwikkeling. In Paraguay heb je als boer geen vrije weekends. De dagen gaan ongemerkt in elkaar over. Regent het, dan werk je binnen, schijnt de zon, dan sta je op het veld. Mooi, geen race tegen de klok, denken jullie misschien. Maar veel mensen komen niet eens toe aan leren lezen en schrijven. Daar wil ik op ons bedrijf verandering in brengen, anders worden we straks door de modernisering weggevaagd.”

■ Luis Andres Sosa Larroza

Het beste opstel

Marieke Rensen van groep acht van de St. Petruschool in Boxtel heeft de opstelwedstrijd over zonne-energie gewonnen. Op 13 april ontving ze in de Van Coothhoeve op de Kleine Aarde de eerste prijs, een radio op zonne-energie. De prijzen twee tot en met vijf kregen een rekenmachine op zonne-energie.

De prijzen werden overhandigd door 'Zonneprof' C. van Koppen, die in september vorig jaar De Groene Pluim kreeg voor zijn baanbrekende activiteiten op het gebied van zonne-energie. De professor stelde de prijs van vijfhonderd gulden beschikbaar voor een opstelwedstrijd onder de Boxtelse schooljeugd.

Na de prijsuitreiking vertoonde De Kleine Aarde een diaserie over zonne-energie. Als afsluiting kregen de winnaars een rondleiding over het terrein van De Kleine Aarde.

Kleine Aarde tegen racisme

Het was uitgerekend op 25 april, de dag van de tuinmarkt, dat in Amsterdam de landelijke demonstratie tegen racisme werd gehouden. De medewerkers van De Kleine Aarde konden er dus niet bij zijn. Wel heeft De Kleine Aarde een telegram gestuurd om haar steun te betuigen aan de actie en haar doel.

Tijd verbeeld in gebroken wit met goud

De onthulling van de zonnewijzer, die beeldend kunstenaar Jessica Helsloot ontwierp, was het hoogtepunt van de Jubileumreceptie die De Kleine Aarde zaterdag 21 maart hield.

Het ontwerp dat Helsloot vervaardigde is opgebouwd uit tere tinten op gebroken wit, die een fraai contrast vormen met het ruwe hout van het Piramidehuis, waarop de zonnewijzer is bevestigd. De gouden letters op gele achtergrond zullen pas goed oplichten als de zon er is en de inhoud 'Op weg naar een zonne- economie' dan in dubbele zin uitdragen.

De zonnewijzer is afgeleid van het jubileum-vignet van De Kleine Aarde, waarin een 'tijd-pad' is opgenomen. In het tijdpad zijn enkele jaartallen gemarkeerd: 1972 (de oprichting van De Kleine Aarde), 2010 (het jaar waarin de doelstelling van het Nationaal Milieubeleids Plan gerealiseerd moet zijn) en het jaartal 2030. Directeur Lester Brown van het Amerikaanse Worldwatch Institute heeft in zijn boek 'Hoe is de wereld eraan toe?' beschreven dat tegen 2030 onze economie praktisch geheel moet zijn overgeschakeld op zonne-energie. Het is levensgevaarlijk om door te gaan met het verstoken van fossiele brandstoffen, met name vanwege het broeikas-effect. Voordat de kolen, oliebronnen en gasbellen uitgeput zijn, moet het gebruik al tot een minimum gereduceerd worden.

Kreatief proces

Tijdens de receptie exposeerde Jessica Helsloot de ontwerpschetsen die zij maakte. De ontwikkeling van het creatieve proces is hierin duidelijk af te lezen. Uitgaande van het jubileum-vignet maakte zij steeds ingewikkelder en kleurrijker ontwerpen, waarna zij het ontwerp steeds versimpelde door elementen weg te laten en zachtere tinten te gebruiken.

De achtergrond van de zonnewijzer kwam op de receptie duidelijk naar voren in de jubileum-toespraken van directeur Piet Hein Scheltens en beleidsmedewerker Jan Juffermans. De Schiedamse wethouder Zijdeveld, die de dertiende Groene Pluim kreeg overhandigd, voegde daar in een indrukwekkend betoog over 'duurzame ontwikkeling' nog veel voorbeelden aan toe.

Bon voor kopje koffie of thee

Simon Lévelt trakteert op
smakelijk kopje koffie of thee

De winnaar van de Groene Pluim, de Amsterdamse handelaar in koffie en thee Simon Lévelt, biedt alle bezoekers van De Grote Open Dag van De Kleine Aarde in Boxtel een gratis kopje biologische koffie of thee aan.

Grijp deze kans, knip de bon uit en lever hem in bij de stand van Simon Lévelt tijdens de Grote Open Dag op 21 juni.

Word vandaag donateur

Of geef De Kleine Aarde kado!

De Kleine Aarde is een plek die toont dat een schonere wereld mogelijk is. Duizenden donateurs houden die plek in stand. Help een handje mee en meld je aan. Doe het vóór 15 augustus, dan bent u tot 1 januari 1994 donateur! Voor f 35,- krijgt u dus het tijdschrift zes keer in de bus, keurig afgeleverd door de postbode.

Bent u al donateur, doe dan iemand anders De Kleine Aarde kado. In één keer geeft u zo drie presentjes weg, elk seizoen weer. Wie nu donateur wordt van De Kleine Aarde profiteert bovendien van de voordelen:

- U krijgt een uitgebreid informatief Welkomstpakket
- Elk seizoen De Kleine Aarde in de bus
- Donateurs kunnen gratis een bericht of oproep plaatsen in de rubriek 'Mensen en Mogelijkheden'
- Donateurs kunnen altijd bij De Kleine Aarde terecht met vragen over milieuvriendelijk tuinieren en gezonde voeding
- Donateurs krijgen tien procent korting op de kursussen van De Kleine Aarde
- Als donateur maakt u het mede mogelijk dat De Kleine Aarde het werk aan een schone toekomst kan voortzetten.

Ik word donateur

☐ Ja, ik geef De Kleine Aarde een donatie van f 35,- en ben daarmee donateur voor tot 1 januari 1994. Stuur mij het Welkomstpakket en zes keer De Kleine Aarde. Ik betaal met de acceptgirokaart die u mij toestuur.

Naam

Adres

Postcode

Plaats

Handtekening

☐ Ik doe iemand anders De Kleine Aarde kado. Stuur de acceptgirokaart naar het linker adres. Stuur het Welkomstpakket en het tijdschrift naar:

Naam

Adres

Postcode

Plaats

Uitknippen en invullen (of overschrijven) en opsturen naar:

De Kleine Aarde, Antwoordnummer
16151, 5280 VJ Boxtel.
Postzegel hoeft niet, mag wel.

Regeladvertenties

Tarief f 1,50 per woord, inclusief BTW. Minimumprijs per plaatsing f 30,-. Maximaal 50 woorden. Voor brieven onder nummer f 5,- extra. Bewijsnummer 8,45 extra.

Bereken zelf de kosten van uw advertentie en stuur de betaling mee bij opgave. U kunt een giro(betaal)kaart of bankcheque ten name van De Kleine Aarde bijsluiten.

Regeladvertenties voor het Herfstnummer moeten uiterlijk 1 augustus binnen zijn!

TE KOOP

Te koop aangeboden: goed onderhouden AGA-fornuis. Tevens voor reparatie en ombouw op gas. Telefoon 02232-1981.

Te koop: geheel massief houten WOONWERKHUIS. Halfvrijstaand woonhuis 76 m2 met aangrenzend vrijstaande werkruimte van 52 m2. Zeer geschikt als cursus-, therapie-, praktijk-, of kantoorruimte. Totale grondopp. 258 m2. Ekologisch gebouwd met grassdaken in het MW 2 project te Den Bosch. Dit unieke geheel is te koop voor f 210.000,- k.k. Informatie telefoon 073-415709.

Aangeboden: achtschachts staand WEEFGETOUW, Mira-8, met unieke schachtkieser. Ook voor gobelin. Weefbreedte 120, br. 150, hoog 180, diep 120. Telefoon 03408-84214.

Te koop: Zuid-West Frankrijk nabij Toulouse en Albi in de heuvels BOERDERIJ 20 hect. grond biologisch sinds 13 jaar. Huis bewoonbaar. Prijs 600.000 Franse francs. Telefoon France 38320160.

(Zelfbouw-) TEGELKACHELS vanaf f 1675,-. Voor gezond, schoon en zuinig houtstoken. Piet de Vries, Sellingen (Gr.) Telefoon 05992-4229 (ook 's avonds).

Te koop: WEEFGETOUW, oorspronkelijk 8 schachten (1 ontbreekt), weefbreedte 120 cm., omgebouwd tot staand riet, merk Vinks. f 800,-. Telefoon 073-428369.

Handgebreide SOKKEN, van onverslijtbare 3-Suisse sokkenwol. f 25,- per paar. De breiende oma, telefoon 010-4121812.

Wij wonen in Ter Idzard, nabij Wolvega (Fr.) in een grote boerderij op ong. 1 ha grond. Wie koopt het WOONGEDEELTE van onze medebewoners? Wij houden van natuurvoeding en biologisch tuinieren. Bert (48), Joke (44), Maaïke (9), Martijn (6) en Michiel (3) Schotanus. Telefoon 05610-88515.

Vuur! Degelijke TIPI'S. Buitentent, binnentent, deurflap. Diameter 5 meter: f 1600,-. Set van 14 palen: f 285,-. Prijzen van andere afmetingen op aanvraag. Neo-Nomads. Telefoon 020-6232359. Tevens 'De Weegschaal'. Jodenbreestraat 20. 1011 NK Amsterdam. Vragen naar Bert. Telefoon 020-6241765/6226732.

Te koop: MIDI-PYRENEES, Ariege, boerderij, 5 vertrekken bewoonbaar plus 4 te restaureren. 5 ha., aansluiting voor irrigatie. Microklimaat. Uitzicht op Pyreneeën. Vraagprijs: f 109.000,-. Telefoon 09.3361675344 (Ned. gespr.) of 020-6332560.

Wij hebben een diervriendelijke boerderij in Portugal. Verder verkopen wij stukjes GROND. Bijv.: ca. 30 km. ten noorden van LISSABON 4200 m2 grond, waarop eucalyptusbos en zeer vervallen kleine molen. Via zandpad te bereiken. f 30.000,- k.k. Interesse? Schrijf naar: Anton en Martien Decoz, Herdadinha, Cabeco de Vide, 7460 Fronteira, Portugal, of bel: 09-3514554243.

GEZOCHT

Jongeman (27 jr.), enige ervaring in land- en tuinbouw, zoekt (tijdelijk) WERK bij gemengd ekologisch bedrijf. Minimaal gemechaniseerd. Met als vergoeding minstens kost en inwoning. Jan telefoon 035-240040.

Te huur gevraagd: mooie plaats om ouderwetse WOONWAGEN neer te zetten en bewonen. Rustige, natuurlijke evt. bosrijke omgeving liefst stroom en water aanwezig zijnde. Tips, adressen en dergelijke: R. Wiersma, Zaailand 50, 8911 BL Leeuwarden.

Te koop gevraagd/onroerend goed. Kleine biologisch boerende boerin zoekt BOERDERIJTJE/huis met schuur. Driehoek: Zwolle, Ommen, Deventer. Telefoon 05924-3213 b.g.g. 05920-30109.

Ik wil gaan werken als LEERLING-MEUBELMAAKSTER of anderszins ambachtelijk/hout, heb basis cursus (1 1/2 jaar) meubelmaken gedaan. Omgeving 's-Hertogenbosch. Telefoon 04108-15012

Wie wil van 28-8 tot 19-9 ons HUIS (met grote tuin) in Bostel bewonen en kippen en poes verzorgen? Telefoon 04113-2771.

TE HUUR/VAKANTIE

Te huur in Sevenum, NL. Rustiek APPARTEMENT, 2-6 pers., cv, op oude boerderij in bosrijke omgeving. Voldoende recreatie mogelijk in omgeving. Eigen natuurtuin met dierenweide en speeltuinen. Inlichtingen telefoon 04767-2790.

LA BONA VISTA, ongerept berglandschap in de uitlopers van de Spaanse Pyreneeën in het natuurpark de Garrotxa. Voor: rust, ongerepte natuur, zon, wandelen, zwemmen, ruime kampeerplaatsen geheel privé, gezellige ontmoetingsruimte in onze eeuwenoude boerderij en vegetarische maaltijden. Ook verhuur ingerichte bungalowtenten. Inlichtingen J. Brandes, telefoon 01724-9559.

Achterhoek (Winterswijk) Vakantieboerderij 'Erve Hesselink'. Nabij bossen, fietspaden, recreatiemeer. Pensionegelegenheid, stacaravanverhuur en kleine maar ruime NATUURCAMPING (SVR). Vraag folder aan! Telefoon 05430-62410.

In de lage Pyreneeën (Franse) ligt een oud HUIS in zeer goede staat. Zes vertrekken in de volle natuur. Te betrekken voor kortere of langere tijd. Mogelijkheid verbouw tuinen. Informatie telefoon 036-5325565. Na 10/07. Brieven naar M.C. Dhont, Molières/st. Hilaire 11250. Aude. Pyreneeën. Frankrijk.

Uitsluitend voor NATUURLIEFHEDERS! Te huur voor vakantie: zeer mooi ingericht buitenhuis voor 4 personen in beschermd natuurgebied, direct bij bos. Gelegen 12 km. ten zuid-westen van Nijmegen. Ook zeer geschikt als tijdelijke/vervangende woning voor klein gezin, gasten uit buitenland enzovoorts. Telefoon 08873-1570 of 08894-14023.

Familieweek op WIJNBOERDERIJ in de Provence (Z-Fr.) van 28 dec. tot 4 jan. 1993. Inlichtingen telefoon 02154-15115 of 09-3394706330 in Frankrijk (Ned. gesproken).

Groepen, families of echtparen, u bent van harte welkom op onze BOERDERIJ. Koken, snoeien, kruiden zoeken of samen erop uit de natuur in. Voor inlichtingen telefoon 09-3394706330

KINDEREN van 12 - 16 jaar. Welkom op onze wijnboerderij, we verzorgen de dieren, plukken fruit en gaan 's middags surfen (met Franse begeleiding) op een groot meer. Leer spelenderwijs Frans. Tot juli - augustus! Inl. telefoon 09-3394706330 of "La Bastide Rose" Bp 24 83690 Salernes.

PORTUGAL - kamperen in vrije natuur op boerderij nabij Evora, prachtig glooiend gebied, zwemmen, paardrijden, wandelen, begeleide excursies mogelijk. Ook één appartement te huur. Vraag folder telefoon 05291-55120 ofwel rechtstreeks Portugal 09-351-66-711133.

In WOONBOERDERIJ te Dwingeloo (Dr.) 6 ps. vak. app. nabij bos, hei en recreatiemeer. Tevens mogelijkheid tot logies/ontbijt. Folder: telefoon 05219-2058.

Vervolg regeladvertenties op pagina 42

Schreeuw om (schoon) water

Wereldwijd is er volop schoon water beschikbaar. Zelfs genoeg om twintig miljard mensen in leven te houden. Het probleem is echter dat op de ene plek veel mensen er heel weinig van hebben, terwijl op de andere plek het omgekeerde het geval is.

Daar komt bij dat we steeds meer water nodig hebben om onze ongebreidelde produktiedrift voort te kunnen zetten. Voor de landbouw bijvoorbeeld is al meer dan zeventig procent van de beschikbare watervoorraden nodig om grote lappen grond, samen zo groot als India, te kunnen irrigeren.

De grote bron is aan het opdrogen. Menselijke konsumptie, de ontbossing, de vervuiling en de stijging van de zeespiegel bedreigen de beschikbare voorraden. Ook in het rijke Westen kunnen we niet onbekommerd meer water verkwisten. Onlangs nog kwam een krant met een opmerkelijk bericht uit Engeland. Het 'natste' land in Europa staat droog. Een jaar lang was het sproeien van de tuin of het wassen van de auto in Londen verboden. Londenaren konden zelfs een boete van 1200 gulden krijgen als ze dat toch deden. Waterbedrijven willen, geschrokken door de droogte, het gebruik van de tuinslang ook in de rest van het land verbieden. De Engelse regering zit ondertussen niet stil en smeedt het ene na het andere fantastische plan om het watertekort te bestrijden. Iemand opperde zelfs het idee om ijsbergen uit Antartica naar het koninkrijk te verslepen.

Nederland mag dan een waterland zijn, maar ook hier beginnen de problemen groot te worden. Grote delen van ons land verdrogen, voornamelijk door wateronttrekking. En toch blijven we royaal tappen uit onze watervoorraden. Voor de landbouw, de industrie en onze eigen drinkwatervoorziening, die in ons land in tien jaar tijd steeg naar 130 liter per persoon per dag.

De kwaliteit van het grondwater holt eveneens achteruit. Troebel water hoeft overigens nog niet vervuild te zijn. Zolang de aan- en afvoer van voedingsstoffen in evenwicht zijn, is het biologisch gezond water. Maar daar is geen sprake van in ons mooie rivierenlandschap. Boeren en ondernemers hebben daarvoor te lang ongestoord hun giftige produkten mogen lozen. Chemicaliën in de Rijn en meststoffen in de sloten. En de huishoudens moesten hun motorolie, verfresten en fosfaatwasmiddelen toch ook ergens kwijt.

De verwachting is dat water drie tot vier

keer zo duur wordt. Beter zou zijn als we juist minder zouden hoeven te betalen naarmate we minder gebruiken. Gelukkig zijn er goede ontwikkelingen te melden, die vooral duidelijk maken dat voorlichting en praktijkvoorbeelden nodig zijn om mensen ervan te overtuigen dat

water een enorme waarde vertegenwoordigt. Dat we er dus zuinig op moeten zijn.

Bijdragen van Helène Kleijburg, Laurens Lammers, Yvonne Lauwers, Michel Robles en Dick Verheul.

Watertribunaal mond niet helemaal uit in klaagzang

Oliebedrijf en milieugroep pakken watervervuiling aan

Om de internationale waterkrisis te bezweren zijn snelle maatregelen nodig. Anders zou water in de toekomst wel eens tot grote oorlogen kunnen leiden. Op het Tweede Internationale Watertribunaal, begin dit jaar in Amsterdam, kwamen de problemen pijnlijk aan het licht. Maar er waren ook positieve geluiden.

Michel Robles

Het recht op schoon water is één van de belangrijkste mensenrechten. Maar naarmate de voorraad slinkt, komt de rechtvaardige verdeling ervan meer en meer in de knel. In veel landen heerst een regelrechte waterkrisis. Machthebbers houden geen rekening met de waterbehoefte van de bevolking, landen ruziën over gebruiksrecht van rivieren en problemen als vervuiling, verspilling en milieuvernietiging zijn steeds nijpender. Het Internationale Water Tribunaal (IWT) was verhelderend, maar niet altijd vrolijk stemmend. Het IWT is een rechtbank zonder rechters. Daarvoor in de plaats is er een jury van internationaal gerespecteerde deskundigen, wier uitspraken wel gewicht leggen, maar rechtsgeldigheid missen. Het was de tweede keer dat dit tribunaal werd gehouden. In 1983 stond nog de vervuiling van Europese wateren centraal. Ditmaal ging het, zoals de laatste tijd wel vaker gebeurt in het milieudebat, om de verhouding tussen Noord en Zuid. Eenentwintig klachten waren bij de organisatoren ingediend, waarvan er elf in openbare zittingen behandeld werden. Die aanklachten kwamen van milieugroepen en inheemse burgerorganisaties. De 'gedaagden' waren meestal westerse bedrijven die door hun eigenmachtig waterge-

bruik in ontwikkelingslanden plaatselijke watervoorraden uitputten, vervuilen, of op andere manieren voor de bevolking onbruikbaar maken. En dat vaak met steun van de overheid en instanties als de Wereldbank.

Gedaagden verdedigen zich

Alle gedaagden waren op het tribunaal uitgenodigd om hun kant van de zaak te bepleiten. Maar slechts enkelen maakten van die kans gebruik. En daarvan was het Ecuadoriaanse staatsoliebedrijf PetroEcuador. Het bedrijf was aangeklaagd vanwege vervuiling met olieresten en ander chemisch afval van het Ecuadoriaanse Amazone-gebied.

PetroEcuador wilde aanvankelijk helemaal niet komen. Het IWT had toch geen wettelijke bevoegdheden, vond de leiding. Bovendien zou het wel een bevooroordeelde club zijn. Opgeschrikt door alle publiciteit in eigen land en Europa gaf president Rodrigo Borja Cevallos van het land PetroEcuador op het laatste moment alsnog opdracht om naar Amsterdam af te reizen. De beide afgevaardigden van het bedrijf begonnen dreigend. De milieugroep Cordavi had met haar aanklacht niet gearzeld „de reputatie van het land en de maat-

■ Veel belangstelling van de pers voor de gedaagden.

schappij te bezoedelen.” Ook het feit dat er in plaats van een rijk land een Derde Wereldland terecht stond, greep het bedrijf aan als verdediging.

PetroEcuador voelt zich in feite opgescheept met de vuile erfenis van haar voorganger in het concessiegebied, de Amerikaanse gigant Texaco. De Ecuadoriaanse wetgeving rond oliewinning is bovendien tegenstrijdig. Volgens de milieuwet moet het regenwoud beschermd worden, zeker in het natuurreservaat waar PetroEcuador actief is. Maar een andere wet zegt, dat natuurlijke hulpbronnen in het land geëxploiteerd moeten worden om de economie van het land overeind te houden. Olie voorziet in zo'n 45 procent van de nationale begroting. En Ecuador zit met een forse schuldenlast.

Pure winst

Bij alle somberheid was het eind van hun betoog een prettige verrassing. Er is een omvattend plan van schoonmaak opgesteld, waarin de milieugroep Cordavi eveneens een rol kan spelen. Als alles volgens plan verloopt, kan al in 1993 met de opruiming begonnen worden. Zelfs de jury werd uitgenodigd om op kosten van PetroEcuador naar het operatiegebied te komen.

„Dan kunt u zelf zien dat dit geen loze woorden zijn”, aldus een van de vertegenwoordigers van het Ecuadoriaanse oliebedrijf.

De jury-uitspraak was, zoals in veel gevallen, ondubbelzinnig maar afgewogen. De vervuiling is aangetoond. De maatregelen in het verleden waren onvoldoende. De jury verwacht van PetroEcuador dat de aangekondigde plannen met vereiste spoed worden uitgevoerd.

Dr. Richard Lehner van Cordavi is er nog niet gerust op. „In Zuid-Amerika wordt veel beloofd, maar er verandert weinig. We zullen het van voortdurende publiciteit moeten hebben, want daar blijkt de overheid wel gevoelig voor.”

Over dat laatste had Lehner in ieder geval niet te klagen. Vrijwel de hele wereldpers liep op het Watertribunaal rond. De organisatoren waren achteraf ook best tevreden: „De waterkrisis is goed onder de aandacht van publiek en politiek gebracht. En verschillende van de betrokken partijen zijn met elkaar in gesprek gekomen. In veel van de betrokken landen is dat pure winst, want normaal lopen die niet over van democratisch overleg”, zo luidt een konklusie.

De strijd tegen verdroging van start

Op 'Schier' mag het zand weer stuiven

Landbouw, industrie en huishoudens, allemaal hebben ze grote hoeveelheden water nodig. Geen probleem, water haalde je in Nederland onbepaald uit de grond. Inmiddels is er zoveel onttrokken, berekend en verbruikt dat hele delen van het land zijn verdroogd. Gelukkig wordt er nagedacht over hoe het anders kan.

Schiermonnikoog is sinds 1989 een 'proefproject verdroging' rijk. Het waddeneiland heeft ernstig te lijden onder het verschijnsel verdroging. Hele plantenvegetaties ruimen het veld en maken plaats voor minder interessante soorten. Om aan die toestand iets te verbeteren, kreeg Schier-

monnikoog in het kader van de Derde Nota waterhuishouding subsidie om een proefproject tegen verdroging te starten. Voor de tocht naar het eiland begint, eerst een bezoek aan het Friese Provinciehuis. Daar werkt *Bjartur Swart*, projectleider en medewerker van de provincie Friesland.

Hij wijst direkt op een misverstand: „Verdroging in de duinen is meer dan alleen een watertekort. Het kan gebeuren dat een duinvallei die op het oog nat lijkt, toch verdroogd is.”

Verdroging is eigenlijk een verkeerd woord, vindt Swart:

„Het gaat niet alleen om een tekort, maar ook om de kwaliteit van water. Voor de planten in een duingebied is het belangrijk dat water op de goede diepte zit en de kwaliteit heeft die de plant nodig heeft. Is dat niet zo, dan kan er best sprake zijn van verdroging.”

Swart vertelt over de waterhuishouding in de duingebieden. Hoe in de winter en het voorjaar calciumrijk grondwater naar boven komt. En dat wanneer de grondwaterstand om wat voor reden dan ook daalt, regenwater de bodem in trekt. Aangezien regenwater zuur is en weinig mineralen bevat, kunnen bijzondere plantensoorten zich niet handhaven. In de duinen maken orchideeën en gentianen plaats voor kruipwilg, helmgras en duinriet.

Een reden voor het dalen van de grondwaterstand is onttrekking van water voor de drinkwatervoorziening. Swart somt andere oorzaken op: het naaldbos verdampt veel water, evenals het helmgras dat is aangeplant om te voorkomen dat de duinen verstuiven. Tenslotte voert de Banckspolder, het gebied waarin de zeven boeren die het eiland rijk is zitten, water uit de duinen te snel af.

Tegenwind

Rijgend over een schelpenpad op een gehuurde fiets valt de eenheid in de plantengroei op. Er groeit veel helmgras, duinvalleien zijn overwoekerd door de kruipwilg. Stuivende duinen, duinen zonder begroeiing, zijn er bijna niet.

Toch is het, al fietsend niet moeilijk voor te stellen dat in het hoogseizoen bijna vijfduizend toeristen het eiland bezoeken.

Schiermonnikoog is een ideale plek om de vakantie door te brengen. Met je gehuurde fiets tegen de wind in naar oost-Schiermonnikoog ploeteren, en vervolgens met de wind mee terug suizen, dat is leuk aan 'Schier'.

Het neemt niet weg dat het slecht gaat met de natuur. „De waterhuishouding op het eiland werkt als de bloedsomloop van de mens”, zegt ambtenaar *Theo de Vries* in het gemeentehuis van Schiermonnikoog. „Als er iets hapert, krijg je er last van.”

De Vries is belast met natuur en recreatie-

zaken en is tevens sekretaris van Nationaal Park Schiermonnikoog. Voor hem is de keuze niet moeilijk. Geen miljoeneninvesteringen om een leiding vanaf de wal aan te leggen, zoals op Ameland wel gebeurt. „Het effect daarvan op de verbetering van de natuurwaarden is vrijwel nihil”, zegt hij.

Vakantievriend

De Vries pleit, net als Swart, voor -zoals dat mooi heet- de integrale benadering. De eerste maatregelen tegen verruiging en de snelle groei van de plantenmassa zijn al genomen. Het Nationaal Park geeft de opdracht de kruipwilgen te verwijderen. Stuwende duinen blijft beplanting bespaard. En dan is er natuurlijk het hoofdstuk waterbesparing. Onder het mom 'Zo'n frisse vakantievriend laat je toch niet lopen' is een besparingscampagne gestart. De waterleiding Friesland heeft huis-aan-huis akte gevoerd: tachtig procent van de huishoudens is uitgerust met een waterbesparende douchekop en heeft doorstroombegrenzers op de kraan. Eigenaars van vakantiehuisjes en kampeerboerderijen hebben binnenkort dezelfde attributen, als alles goed gaat.

De grootscheepse maatregelen moeten nog komen, want voorlopig houdt een daarvoor aangewezen werkgroep zich bezig met onderzoek. Plannen zijn er wel: vervang de naaldbossen door loofbossen, want de laatste verdampen minder water. De natuurlijke grondwaterafvoer moet plaatsvinden via het oppervlak van de val-leien in plaats van via slootjes en greppels. Verder moet een groot deel van de drinkwinning plaats gaan vinden in de Westerplas. Een teveel aan water in de Banckspolder 's winters moet in de Westerplas worden gepompt zodat er een voorraadje is als 's zomers de toeristen arriveren.

Te nat, te droog

Opmerkelijk is dat de werkgroep het peil in de Banckspolder waar mogelijk met twintig tot dertig centimeter wil verhogen. Boeren zitten over het algemeen niet te springen om peilverhoging op hun land. Voor een optimale produktie mag het peil niet te hoog zijn, is een veelgehoorde opvatting. Vandaar het bezoek aan Johan Hagen, afgevaardigde van de Vereniging Boerenbelang en eigenaar van een bedrijf van veertig hektare. Hij ziet zeker wat in het project.

„Maar het voorstel om het peil in de hele polder met twintig centimeter te verhogen hebben we afgewezen”, vertelt hij. Sommige delen van de polder zijn te nat en anderen te droog.

„Wij vinden dat ze daar rekening mee moeten houden”, aldus Hagen. Voor het hele project geldt dat iedere belangengroep het eens moet zijn met het plan, anders gaat het niet door. Boeren in de Banckspolder zouden de peilverhoging kunnen tegenhouden. Dat neemt niet weg dat er ook zonder die maatregel veel tegen verdroging zal worden gedaan. Schiermonnikoog zou wel eens uit kunnen groeien tot een goed voorbeeld voor andere Waddeneilanden.

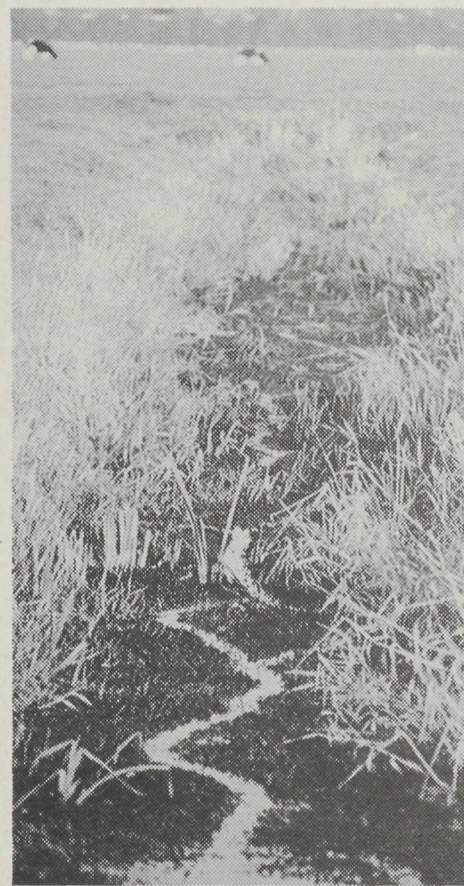
Projekt Labbegat herstelt slagenlandschap

Tussen Waalwijk en Raamsdonkveer ligt een klein natuurgebied met de naam Labbegat. Eigenaar van het terrein van zo'n anderhalf bij zes kilometer is Staatsbosbeheer. Labbegat heeft als veel natuurgebieden, ernstig te lijden onder verdroging. Ook hier worden mogelijkheden om er iets tegen te doen onderzocht.

Het verhaal is bekend. De ruilverkaveling in de jaren zeventig bracht heel wat natuurgebieden in moeilijkheden. Het begon ermee dat boeren hun stukken grond zoveel mogelijk aan elkaar wilden leggen, maar daar bleef het niet bij. Er kwamen wegen, boerderijen kregen een andere plaats, hele streken werden gemoderniseerd. Om tot een grotere produktie te komen, brachten waterschappen het grond-

waterpeil omlaag. Peilverlaging werd het magische woord wat hand in hand ging met groei. Natuurgebieden verkommerden als bloempotten in een verschaald milieu. Met het natuurgebied Labbegat is het niet veel anders verlopen. Het peil van het grondwater daalde. Het peil van het Zuidelijk Afwateringskanaal, dat langs het natuurgebied Labbegat loopt, was begin jaren tachtig met een meter gedaald ten opzichte van de jaren daarvoor. Toen er een paar droge zomers volgden, zag het waterschap zich genoodzaakt Maaswater in te laten. Het rivierwater, rijk aan meststoffen, bracht planten die groeien in een voedselarme omgeving in de problemen. Peilverlaging is niet de enige oorzaak van de verdroging in het gebied. Grondwateronttrekking heeft er in de provincie Noord-Brabant voor gezocht dat het peil met tussen de twintig en dertig centimeter daalde.

■ **Natuurgebieden verkommeren als bloempotten in een verschaald milieu.**

De plannen om iets aan de verdroging in het Labbegat te doen, liggen klaar. Het peil van het Zuidelijk Afwateringskanaal moet omhoog, hier en daar komt er een stuw bij zodat niet teveel water weg kan stomen. Momenteel is een onderzoeksgroep druk bezig te berekenen wat de effecten van peilverhoging zullen zijn. Doelstelling van het plan is het oude slagenlandschap, van lange, rechte percelen grasland, in het natuurerrein Labbegat en het gebied daar omheen te herstellen. Misschien is het nog wel belangrijker dat de zienswijze binnen de boerenwereld iets verandert. *Loek Zoutendijk* van het waterschap, de belangrijke behartiger van boerenbelangen: „Het is allang niet meer zo dat wij alleen maar kijken naar peilverlaging”.

Waar boeren en natuur samen komen blijft het voorlopig touwtrekken. *Hans Bol* van Staatsbosbeheer: „De landbouw is belangrijk vertegenwoordigd in de groep die de plannen goed moet keuren. Het is best denkbaar dat de plannen onvoldoende zijn voor het natuurgebied. Projekten als deze lopen zo lang, en intussen gaat de landbouw maar door. Er is al veel onherstelbaar vernield.” Als de peilverhoging niet ver genoeg gaat, komen er andere oplossingen. Staatsbosbeheer graaft nu al op sommige percelen een halve meter bodemlaag weg. De voedselrijke grond wordt verkocht. Overleg met grondaanemers is er al. „Er is markt voor die grond”, aldus Bol van Staatsbosbeheer.

Eureka!

Sommige uitvindingen hebben zo'n kurieuze geschiedenis, dat ze te leuk zijn om onvermeld te blijven. Neem nou Benjamin Franklin. Die vond de bliksemafleider uit toen hij aan het vliegeren was en er een vonk vanuit de atmosfeer op de draad aan zijn vlieger oversprong.

De uitvinding van de bliksemafleider was een van de vele stapjes voorwaarts in de geschiedenis van de mens. Maar er waren ook vele nieuwtjes, die eerder een stap achteruit betekenden. Auto's, batterijen en spuitbussen leken prachtig, maar zijn het allerminst.

Wellicht zouden we alle uitvinders ook moeten indelen in een categorie die wel en een categorie die niet deugt. Tot de eerste categorie behoren dan de mensen die, soms diep in de nacht, dingen bedenken om water te besparen of waterschaarste tegen te gaan.

Komposttoilet

De Zweed *Rikard Lindström* is zo'n uitvinder die deugt. Hij bedacht het composttoilet, dat bedoeld was voor de vele zomerhuisjes langs de Zweedse eilandenkust.

Met het eerste model, de *Clivus Multrum*, kwam hij al in de jaren dertig op de propen. De wc kon op twee manieren worden geplaatst: met de zitting op de begane grond en een container in een ruime kelderruimte of met de zitting op de eerste etage en de container onder de trap op de begane grond.

De Twaalf Ambachten in Boxtel gebruikte de *Clivus Multrum* als voorbeeld voor een geheel nieuw model, de *Compact Composteur (CC)*. Volgens *Dion van Oirschot* van De Twaalf Ambachten nam de Zweedse wc teveel ruimte in. „Bovendien kwam het komposteringsproces moeilijk of helemaal

niet op gang, waardoor de stinkende massa met behulp van een emmer aan een touw uit de container geschept moest worden.”

De CC is zo compact gebouwd, dat hij in zijn geheel op een verdieping te plaatsen is en dus ook geschikt is voor caravans of woonboten. Van Oirschot: „We hebben ook een uniek systeem bedacht om het komposteringsproces van een komposthoop in de tuin na te bootsen in het toilet. De compost wordt in de container gekeerd. De beluchting van de massa is dus beter.”

Het nieuwste model van de *Compact Composteur*, de CC-super, ontwikkelde De Twaalf Ambachten aanvankelijk voor de Deutsche Bundesbahn, die naar een alternatief zochten voor de 'poep tussen de rails wc'. De CC-super bespaart al zo'n zestig duizend liter water per jaar.

De Twaalf Ambachten geeft werkbladen uit, waarmee de amateurbouwer van het composttoilet aan de slag kan. De materiaalkosten voor het maken van de CC bedragen ongeveer 1400 gulden.

Douchekop

De Amerikaan *Wietold Rybczynski* ontwikkelde begin jaren tachtig de waterbesparende douchekop. De 'Mistdouche', zoals hij de sproeikop noemde, was in eerste instantie bedoeld voor de ruimtevaart. Rybczynski's ontwerp vernevelde het water bij een hoge leidingdruk in zeer fijne druppeltjes. Daarmee sloot de douchekop perfect aan bij de eisen aan een ruimteveer, waarvan de bemanning een lange tijd over een beperkte hoeveelheid water beschikt.

Ook de douchekop was voor De Twaalf Ambachten interessant genoeg om verder te ontwikkelen. De Koperen Kop was het resultaat. Het lukte de sproeikop nog zuiniger te maken. Oorspronkelijk verbruikte de kop acht liter water per minuut. Dat werd verminderd tot vijfeneenhalf liter. Voor de Koperen Kop heeft de Twaalf Ambachten, dat de kop op kleine schaal produceert, het productieproces versimpeld. De kop bestaat uit messing en roodkoper, beiden geheel verchroomd. Het Bostels centrum levert de kop voor een bedrag onder de vijftig gulden.

Regenwaterreservoir

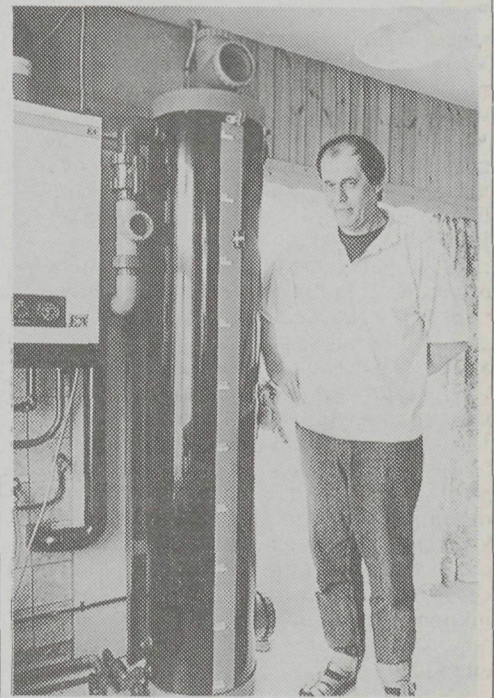
Nederlanders komen soms ook op zeer vernuftige ideeën. *Geert Froma* uit Oude Pekela bijvoorbeeld bedacht een reservoir voor regenwater om het toilet te spoelen

en de wasmachine van water te voorzien. Via een regenpijp, die vanaf de dakgoot door de muur naar binnen gaat, komt het regenwater eerst in een filter terecht en vervolgens in een hoog en smal reservoir, gemaakt van een plastic buis van veertig centimeter doorsnede. Net als in een wc-spoelbak zit er in het reservoir een vlotter om overstrooming te voorkomen. Overtollig water wordt via een pijp naar buiten afgevoerd. Als de watervoorraad afneemt, zorgt de vlotter automatisch voor bijvulling met leidingwater.

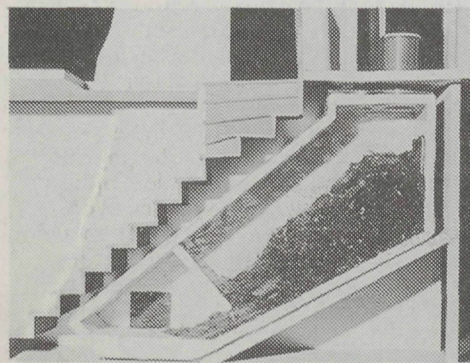
Froma is nachtportier bij een ziekenhuis. De vele nachtelijke en eenzame uurtjes geven hem volop de kans zijn hersenen te pijnigen. Zo kwam hij ook op het lumineuze idee van het reservoir. Met het milieu houdt hij zich overigens niet zo bezig.

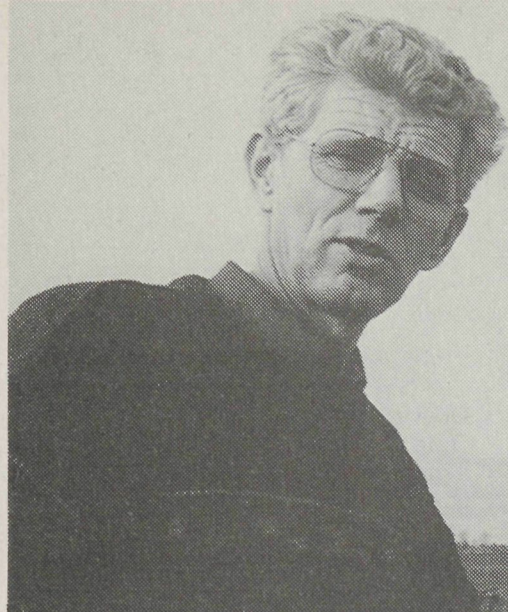
„Maar toen ik op het idee kwam van dat regenwaterreservoir had ik net iets gelezen over de verdroging van Nederland”, zegt hij. „Ik vond het ineens belachelijk dat we met leidingwater onze wc spoelen.” Van zijn reservoir, dat nog geen duizend gulden kost en uit kunststofmaterialen bestaat, heeft hij al een aantal verkocht. „Water is nog te goedkoop om het reservoir populair te maken”, aldus de portier.

■ Geert Froma en zijn regenwaterreservoir

■ Clivus Multrum in maquette

Bollenteler houdt water schoon

Installatie recycleert spoelwater

Na criminelen zijn bollentelers de ergste soort landgenoten, want die vervuilen het meest. Dat vindt volgens bollenteler Jan Koomen het gros van de Nederlanders. Zelf werkt hij er hard aan om dat vooroordeel bij het publiek weg te nemen.

Laurens Lammers

Boven Amsterdam verandert Nederland in een grote zomp. Plassen water bedekken tot ver aan de horizon het land. Een weids, indrukwekkend landschap, waarover je vanuit de trein schamper zou zeggen: „een vis kan er niet zwemmen en een koe niet lopen”. Nederland verdroogt, maar daar is hier niks van te merken. Ontwatering is aan de orde van de dag. Pas daarna komt de aanpak van de watervervuiling.

Bollenteler Jan Koomen die in Spanbroek, ten noorden van Hoorn, op twintig hectaren grond irissen, tulpen, krokussen en lelies teelt, roemt West-Friesland om zijn vochtigheid. „In Limburg zou een tulpenbol bij een temperatuur van 25 graden al verbranden”, zegt hij, „daar is voor een bol gewoon te weinig grondwater om zulke temperaturen te overleven.”

Bijna geen enkele agrarische sektor heeft jaarlijks zoveel kubieke meter water nodig als de Nederlandse bloembollenteelt, nog afgezien van de tientallen bestrijdingsmiddelen om ziektes en plagen te voorkomen. Het water is nodig om de miljoenen bollen schoon te spoelen. Tot voor kort werd het vuile spoelwater vrijelijk op het oppervlaktewater geloosd. Maar dat is sinds januari verboden.

Koomen behoort tot een nieuwe lichter bollentelers die het gebruik van ontsmettingsmiddelen sterk heeft gereduceerd en beschikt over een gesloten spoelinstallatie voor de bollen. Bij hem wordt het water recycled, een spoelmethode waarmee hij drie jaar geleden begon. Voor die tijd pompte hij het spoelwater van de ene naar de andere sloot. De vuile grond die loskwam, werd op de kant gelegd. „Het leek hier meer op een bagger- dan een teeltbedrijf”, gniffelt Koomen.

Dat moest dus anders. De spoelinstallatie bood uitkomst. Daarmee kon hij 900 kubieke meter slootwater hergebruiken. Het water wordt in een soort centrifuge gepompt, waar een transportband voor de bollen naar toe loopt. Klei weekt zich los en kluiten worden met behulp van een 'kluitenscheider' in een wagen gekieperd. Via een uitdruipband komen de bollen in kisten terecht. Het spoelwater voert Koomen af naar een bassin, waar het meegevoerde slib kan bezinken. Aan het einde van het seizoen is het bassin voor vijftig procent gevuld met grond. De grond gaat weer terug naar het land van herkomst.

Spoelverbod

Het spoelverbod voor de bollenteelt kwam er mede op aandrang van het Waterschap West-Friesland. Volgens Koomen omdat het regende van klachten van de 'ingelanden'. Sloten waren dichtgeslibd, want er was weer eens een bollenteler bezig geweest met spoelen.

Koomen: „Het spoelverbod van het waterschap zou oorspronkelijk al per 1 januari 1990 in gaan. Dat ging de bollentelers iets te snel. Die konden dan net zo goed ophouden met hun werk.” Na overleg met het waterschap zou het verbod pas twee jaar later van kracht gaan. Wel kwamen er strengere voorschriften en bovendien waren nieuwe vergunningen om te spoelen moeilijker te verkrijgen.

Ook met het Hoogheemraadschap Uitwaterende Sluizen, belast met het toezicht op de kwaliteit van het oppervlaktewater in de noordelijke regio, moesten de Westfriese bollentelers nog in konklaaf om niet in problemen te komen. Dat waterschap trachtte het verbod alsnog te vervroegen, bang dat er anders teveel schadelijke stof-

■ Bollenteler Jan Koomen.

fen in het water terecht zouden komen. Koomen: „De kans dat een teler zieke bollen meespoelt, waardoor er vervuilende stoffen in het water terechtkomen, was aanwezig. Maar hoeveel? Dat kan ik moeilijk zeggen. Dat geldt niet voor het zuurstofpercentage. Dat kan ik meten en is bij mij in orde.”

Registratie

De gewasbeschermingsregistratie staat in de bollenteelt nog in de kinderschoenen. Uit de gegevens tot nog toe blijkt dat de een veel meer middelen gebruikt dan de ander. „De praktijk toont ook aan dat een teler die minder onkruidbestrijdingsmiddelen gebruikt, ineens meer schimmelwerende middelen nodig heeft. Er komen dus interessante feiten boven water voor nadere studie.”

Koomen laat zijn plantgoed opkweken op basis van een ruime vruchtwisseling op verschillende stukken gehuurde grond en hoeft daardoor geen grond te ontsmetten. De kans op ziektes is bij hem kleiner. Voor de spoelinstallatie is volgens Koomen een fikse investering nodig. „Maar schoon water is belangrijk, ook in de bollenteelt. Om een goede teelt te hebben, mag je op geen enkel gebied een steek laten vallen.”

Ton Gerards van de Noordhollandse Milieufederatie vindt het spoelen in gesloten systemen een prima ontwikkeling. Gerards: „De residuen die nu op het land terechtkomen worden nog afgebroken, voordat ze het grondwater bereiken. Een ontlasting van het water dus.” Toch is er ook volgens hem nog veel studie nodig om alle schadelijke effecten van de bollenteelt, ook in de nieuwe situatie, duidelijk te krijgen.

Waterspaarbus laat zien hoe je water kunt besparen

„Water, het wonder uit de kraan”. Het staat met grote letters op de zijkant van de grijze bus. Op de achterkant van de omgebouwde stadsbus staat een jongetje dat drinkt aan een stromende kraan. De Waterspaarbus is zojuist gearriveerd. Een bezoek.

Sinds juni 1991 toert de Waterspaarbus door het land, een initiatief van de Vereniging van Exploitanten van Waterleidingbedrijven in Nederland (VEWIN), om mensen te informeren over waterbesparing. Binnen in de bus tonen allerlei apparaten hoe je dat kunt doen. Kranen met doorstroombegrenzers en schuimstraalmondstukken. Beiden vormen een manier om de waterstraal uit de kraan te beperken. Er staan stortbakken en klosetkombinaties met regelbare spoeling, en douchekoppen die minder water verbruiken. Wie wil, kan proberen of alles ook werkt.

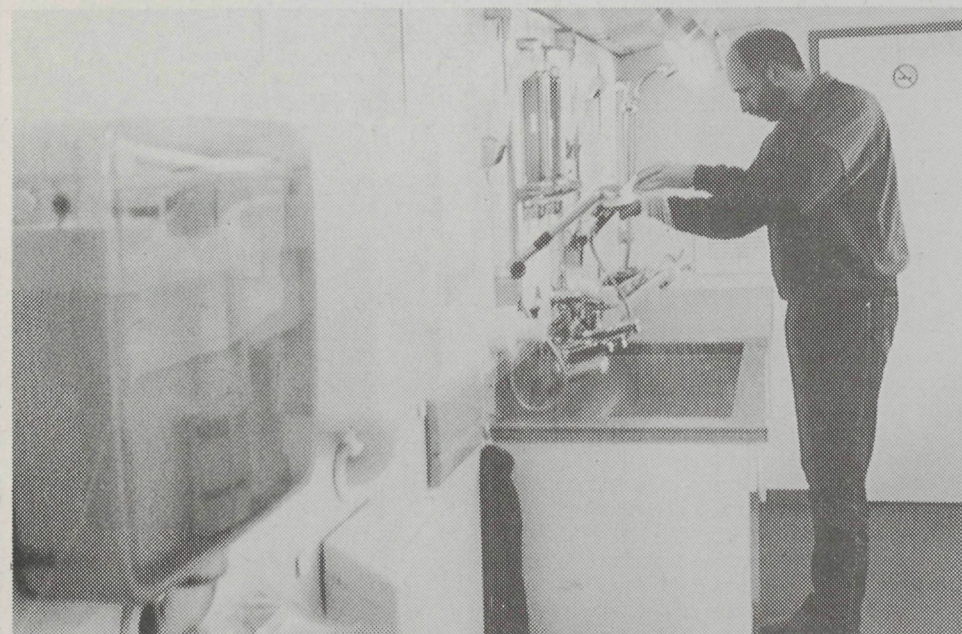
Friso Kuiper, chauffeur en voorlichter op de bus, demonstreert de stortbakken, kranen en douchekoppen. Met echt water. En hij geeft informatie en waterbespaartips. Kuiper: „In de bus is niet te zien waarom je water moet besparen, maar hoe je water kunt besparen.” Over het waarom heeft hij wel zijn ideeën. „Het waterverbruik neemt toe. In Amsterdam bijvoorbeeld zijn er nog mensen die geen douche hebben, maar dat aantal loopt terug. Wasmachines en vaatwasmachines worden ook

gebruikelijker. Bovendien komen er steeds meer huishoudens. Mensen gaan sneller het huis uit en meer mensen wonen alleen.”

Kuiper denkt dat mensen wel water willen besparen, maar geen concessies willen doen aan comfort. „Maar dat hoeft ook niet. Een spoelonderbreker bijvoorbeeld, een simpele druktoets op de wc om de spoeling te regelen. Voor tien of vijftien gulden is zo'n knop te koop.” Ouderwetse stortbakken spoelen per keer meer dan tien liter drinkwater weg. Met de spoelonderbreker kun je ervoor zorgen dat je maar vier of acht liter doorspoelt. Verder bestaan er zuinigere stortbakken met een inhoud van negen of zelfs zes liter. Die laatste zijn echter alleen te gebruiken in combinatie met een zesliter klosetpot. Het is dus even zoeken naar de meest praktische toepassing.

Kuiper adviseert mensen vaak om te informeren bij hun waterleidingbedrijf, met een installateur te praten, of naar een sanitairwinkel te gaan. Als het gaat om een waterbesparende douchekop bijvoorbeeld. Er is niet één ideale douchekop. Als de druk van de geiser te laag is, kan het zijn dat de douchekop niet werkt. En de een wil een harde straal, de ander een zachte. Daar bestaan verschillende typen voor.

■ Kuiper demonstreert stortbakken, douchekoppen en kranen.

Watertips

Hoeveel water gebruikt u per jaar? Omdat de waterrekening veel lager is dan die voor gas en licht, zijn velen zich minder bewust van hun waterverbruik. Kijk af en toe op de meter en noteer het verbruik. Wellicht zal het u verbazen! Een 'gemiddelde' Nederlander verbruikt zo'n 130 liter water per dag.

Hergebruik van water

Hoeveel drinkwater drinkt u? Het meeste drinkwater wordt niet gedronken. De was, de douche, de tuin en het toilet kosten veel schoon helder water. Veelal is regenwater even goed. Water uit de regenton is prima geschikt voor schoonmaakkarweitjes en voor de planten. Het water waarin groente is gewassen, lusten de planten ook graag. Water van een handwasje kan daarna goed dienen om het toilet schoon te maken. Als een kraan ver van de boiler of geiser verwijderd is, kan het even duren voordat u warm water hebt. U kunt het koude water opvangen in een emmer om voor een ander doel te gebruiken.

Besparende spullen

Met een waterbesparende douchekop kunt u het waterverbruik verminderen. Bad en douche zijn de belangrijkste 'watervreters' in huis. Daarbij is de douche meestal zuiniger dan het bad. Het toilet komt op de tweede plaats. Bent u toe aan een nieuwe stortbak, zoek dan naar de modellen die een keuzeknop hebben of een kleiner reservoir.

Een doorstroombegrenzer (perlator) op de kraan, voorkomt dat er teveel water tegelijk uit komt. Een perlator kost enkele tientjes en is verkrijgbaar in sanitairwinkels. U bespaart een kwart tot de helft.

Opletten

Veel water gaat nodeloos verloren. Het is niet nodig tijdens het tandenpoetsen voortdurend de kraan te laten lopen. Dat is geen nieuws, iedereen weet het, en toch... Nog een bekende tip: wassen met een volle wasmachine. En het hoeft niet per se op maandag, want dan is iedereen aan de was. Waterleidingbedrijven kunnen met een kleinere capaciteit toe, als het watergebruik beter gespreid is over de week.

De was

Voorwassen is vaak niet nodig. Kleren die maar even zijn gedragen, kunt u een tijdje

buiten hangen of bij het open raam. Ze hoeven dan niet in de was. Denk ook eens aan de afmetingen van het afwasteiltje. Hoe kleiner, hoe minder water er nodig is. Een handafwas hoeft, inclusief voor en naspoelen, niet meer dan vijftien liter water te kosten.

Verspillende spullen

Waterfilters die 'zuiver' drinkwater leveren, verspillen veel water. Soms is vier liter nodig om één liter gefilterd water te krijgen.

Lekkende kranen verliezen verbazend veel water. Een wc die blijft doorlopen kost nog meer water.

De tuin

Bij de tuinaanleg kunt u al rekening houden met het waterverbruik. Het beste is, planten te zetten, die bij uw tuin passen. Op zandgronden horen geen vochtminnende planten. Bodembedekkende planten voorkomen uitdrogen en dat betekent minder sproeien of gieten.

Is het 's zomers erg warm, dan kunt u beter één keer per keer een kwartier sproeien, dan elke dag vijf minuten. Als u te vaak sproeit, wortelen de planten minder diep. Ze worden dan juist gevoelig voor droogte. Een gieter is efficiënter dan een tuinslang, omdat u alleen giet waar het nodig is. Geef water na zonsondergang, dan verdampst er minder.

Enne... moet de auto echt zo vaak gewassen worden?

Watergebruik in cijfers uitgedrukt

Hoeveel water drinkt de Nederlander gemiddeld, en hoeveel is dat meer of minder dan omringende landen? Of hoeveel kubieke meter water leveren de waterleidingbedrijven via het waterleidingnet en waar komt dat water vandaan?

In totaal leverden de waterleidingbedrijven in 1990 krap 1300 miljoen kubieke meter water via het net aan huishoudens en bedrijven. Tien jaar eerder was dat nog 1 miljard kubieke meter. Het grootste deel van dat water bestond uit (oever)grondwater (62 procent), oppervlaktewater (34 procent) en duinwater (4 procent). De huishoudens gebruikten daarvan 700 miljard liter water, ofwel 130 liter per persoon per dag. Vergeleken met Belgen die 120 liter per persoon per dag gebruiken (op tien miljoen inwoners), is die hoeveelheid niet zo afwijkend. Duitsers blijken bijvoorbeeld grootgebruikers met 194 liter per dag per persoon, al spannen Zwitsers de kroon in Europa met bijna 300 liter. De Nederlandse industrie nam, eveneens in 1990, 600 miljard liter leidingwater af, al tapte ze een veelvoud daarvan - bijna 4000 miljard liter - uit rivieren en grondwatervoorraden om als koelwater te gebruiken.

Kampagne Greenpeace valt slecht bij VEWIN

De Vereniging van Exploitanten van Waterleidingbedrijven in Nederland (VEWIN) is boos op Greenpeace. De milieuorganisatie zou twijfel onder het publiek zaaien over de kwaliteit van het Nederlandse leidingwater.

In de Waterspiegel, het orgaan van de VEWIN, distantiëren de waterleidingbedrij-

ven zich van de campagne van Greenpeace, die het publiek oproept vervuiling van grond- en oppervlaktewater te voorkomen of te beperken. De ergernis komt vooral voort uit de advertentie die Greenpeace in een aantal kranten plaatste. Deze toont een fles water van het merk 'Eau Safe', een nepmerk dat alle gifsoorten in leiding- en bronwater zou elimineren. Uit de laatste regel van de advertentie („Laat dit geen werkelijkheid worden”) blijkt het echter om een waarschuwing te gaan.

Volgens de Waterspiegel zien veel mensen die laatste regel, met daarin de boodschap en de afzender, over het hoofd. Bovendien zou de advertentie met geen woord over de vervuilers reppen en werd de „bizarre suggestie" gewekt dat het Nederlandse drinkwater niet betrouwbaar is.

Francé Verdeuzeldonk, persvoorlichtster van Greenpeace, noemt de reactie van de Vewin begrijpelijk. „Ach, natuurlijk vindt de Vewin die campagne niet fijn. Maar het is en blijft een waarschuwing. En Greenpeace is er niet om lieverkoekjes te bakken."

Wijk bepaalt hoe milieuvriendelijk bewoners zijn

Racisme kent vele vormen. Tot afgrijzen van de milieubeweging wordt af en toe zelfs het milieu erbij gesleept. Onze overbevolking, of zogenaamd 'onhygiënische gewoonten van buitenlanders'. In de praktijk gaat het dan stevast om mensen met een donkerder uiterlijk.

Een recent onderzoek van Gemeente Nijmegen naar het milieugegedrag van de stadsbevolking maakt korte metten met dat sprookje. Meer dan 1500 huishoudens werden geënquêteerd, waaronder een kleine 300 huishoudens van Caraïbische en Turkse afkomst.

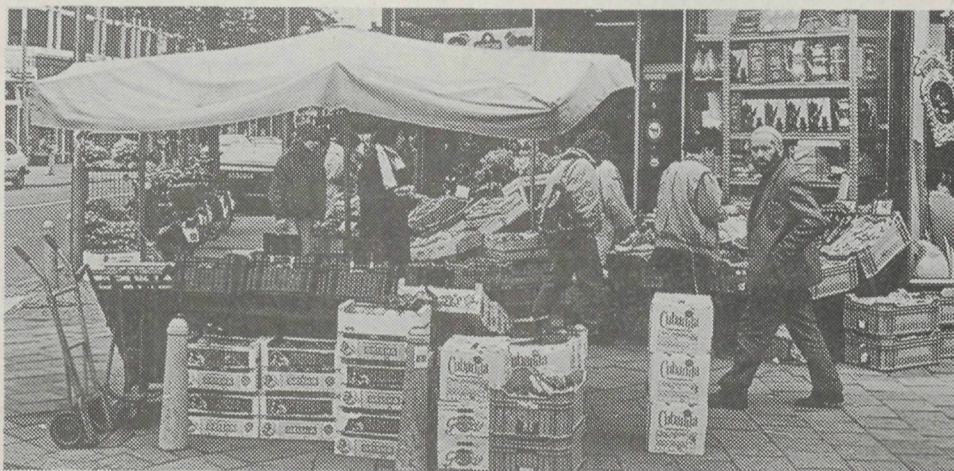
Wat blijkt? Niet zozeer die afkomst is bepalend, als wel de wijk. De bekendheid met de bestaande mogelijkheden speelt tevens een rol.

Landelijk gezien gedragen Nijmegenaren

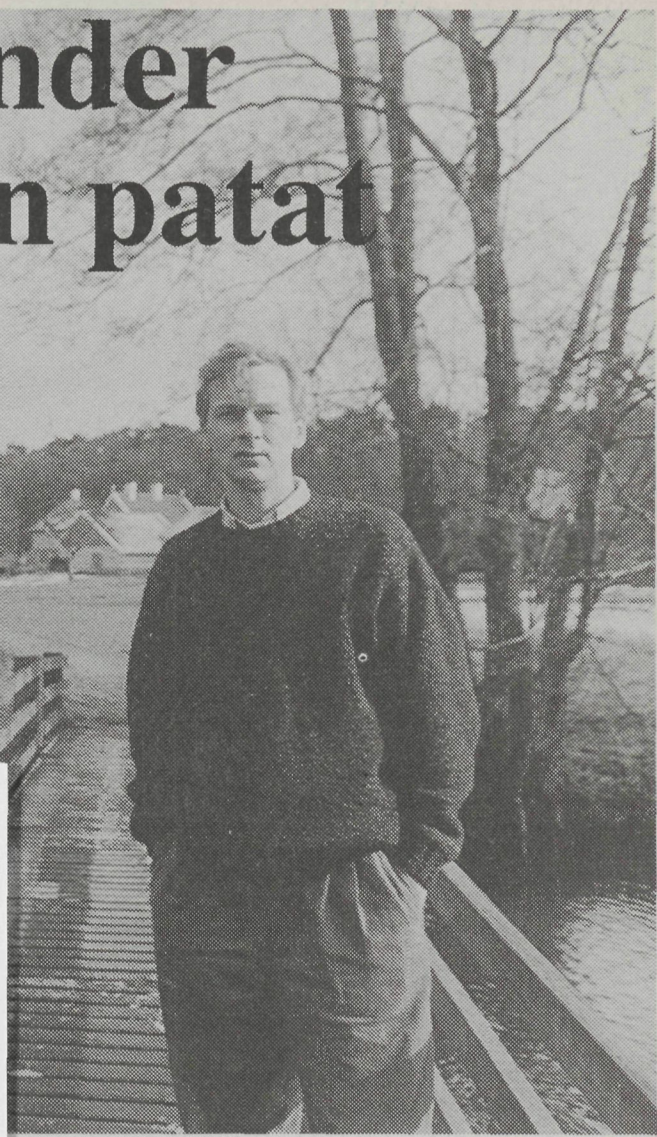
zich behoorlijk milieubewust, inclusief de etnische groepen. Bepaalde achterstandswijken (lage inkomens en lage opleiding) vallen uit de toon. Dat geldt eveneens voor buitenlandse wijkbewoners in die wijken. Buitenlanders zijn niet milieu-onvriendelijker, maar wel minder op de hoogte van de milieu-informatie die gemeente en milieubeweging aandragen.

Een paar voorbeelden. Van de 'autochtone' Nijmegenaren weet 62 procent, dat je de gemeente cfk's kan laten aftappen uit oude koelkasten. Onder de etnische groepen is dat slechts 38 procent. Maar de bereidheid om dat te laten doen is bij beide groepen bijna even groot: 91 tegenover 87 procent. In de achterstandswijken is die bereidheid heel wat lager. Buitenlanders gaan minder verstandig om met klein chemisch afval. Aan de andere kant zijn ze beter in het milieuvriendelijk wegwerken van glas en oude kleren. Daarbij komt dat ze een helderder besef hebben van de prijs die het milieu betaalt voor ons energiegebruik.

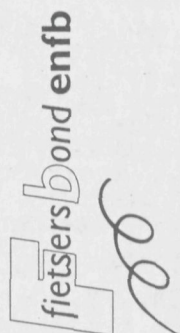
■ **Landelijk gezien gedragen Nijmegenaren zich behoorlijk milieuvriendelijk, inclusief buitenlanders.**

Kamperen zonder disko, bingo en patat

postzegel
(55c) mag

**Antwoordnummer 46
3440 VB WOERDEN**

(90.09)

Fietsen behoeft geen aanbeveling;
Fietsbeleid gek genoeg wel.

De **Fietsersbond enfb** is een bond van fietsers voor fietsers. Wij beïnvloeden het beleid van rijk en gemeenten. Wij letten daarbij op directe en plezierige fietsroutes, veiligheid en kwaliteit.

Met meer leden kunnen we nog meer doen!

Bovendien kunnen leden profiteren van kortingen op produkten, ontvangen ze 6x per jaar ons tijdschrift **de Vogelrijke Fietser** en kunnen ze informatie aanvragen over fietsen, fietsvakanties e.d.

Elk nieuw (steun)lid ontvangt een welkomstpakket.

- ☐ ja, ik word lid voor minimaal f 29,— per jaar.
- ☐ ja, ik word steunlid (zonder tijdschrift) voor minimaal f 10,— per jaar.

Naam:
Straat:
Postcode: Woonplaats:
Ik wacht uw acceptatiekaart af.

De **Fietsersbond enfb** wil voorrang voor die vormen van vervoer die het milieu sparen, weinig energie gebruiken en veilig zijn; meer mogelijkheden voor fietsers (maar ook voor voetgangers en openbaar vervoer).

landschap, sterke, een 's, disko of campings die

zo ingebur- e campingbe- ouwen. Later een paar huis-

de camping egere thee- erd in een kan- cht werd en ouden werden. ing in door de os het zelf w Lucie wil-

n onszelf van ast gingen er dween en er voor in de een vegeta- e uitbesteed hebben nog cateringbedrijf

■ Jan de Roos: „Wij willen niet al die poespas.”

in te schakelen om een soort vegetarische afhaaldienst te starten, maar dat lukte ook niet. Het probleem is dat het op een camping maar een paar maanden in het jaar echt druk is. De rest van de tijd is een restaurant dus onrendabel.”

Inmiddels is De Roos uitgegroeid tot een grote camping met 275 plaatsen, zeven huisjes en een Gimselwinkel. In het hoogseizoen zitten ze soms vier of vijf weken helemaal vol.

Camping De Roos is erg mooi. Het terrein vormt een idyllisch rivierduinlandschap met glooiende heuvels, veel oude eiken, sleedoorns en fruitbomen. Het ligt midden in een uitgestrekt bosgebied, waarvan sommige delen natuurreservaat zijn.

Als we over het terrein lopen laat De Roos trots zien waar het kampeerterrein overloopt in natuurreservaat: een woest, heuvelachtig gebied, van de camping slechts gescheiden door wat boomtakken bespannen met dun prikkeldraad. Her en der schieten konijnen uit de struiken.

De Roos: „Ons uitgangspunt is het natuurgebied te behouden. Het is hier zo mooi! Dat moet gewaardeerd worden.”

buiten hangen of bij het open raam. Ze hoeven dan niet in de was. Denk ook eens aan de afmetingen van het afwasteiltje. Hoe kleiner, hoe minder water er nodig is. Een handafwas hoeft, inclusief voor en naspoelen, niet meer dan vijftien liter water te kosten.

Verspillende spullen

Waterfilters die 'zuiver' drinkwater leveren, verspillen veel water. Soms is vier liter nodig om één liter gefilterd water te krijgen.

Lekkende kranen verliezen verbazend veel water. Een wc die blijft doorlopen kost nog meer water.

De tuin

Bij de tuinaanleg kunt u al rekening houden met het waterverbruik. Het beste is, planten te zetten, die bij uw tuin passen. Op zandgronden horen geen vochtminnende planten. Bodembedekkende planten voorkomen uitdrogen en dat betekent minder sproeien of gieten.

Is het 's zomers erg warm, dan kunt u beter één keer per keer een kwartier sproeien, dan elke dag vijf minuten. Als u te vaak sproeit, wortelen de planten minder diep. Ze worden dan juist gevoelig voor droogte. Een gieter is efficiënter dan een tuinslang, omdat u alleen giet waar het nodig is. Geef water na zonsondergang, dan verdampst er minder.

Enne... moet de auto echt zo vaak gewassen worden?

Watergebruik in cijfers uitgedrukt

Hoeveel water drinkt de Nederlander gemiddeld, en hoeveel is dat meer of minder dan omringende landen? Of hoeveel kubieke meter water leveren de waterleidingbedrijven via het waterleidingnet en waar komt dat water vandaan?

In totaal leverden de waterleidingbedrijven in 1990 krap 1300 miljoen kubieke meter water via het net aan huishoudens en bedrijven. Tien jaar eerder was dat nog 1 miljard kubieke meter. Het grootste deel van dat water bestond uit (oever)grondwater (62 procent), oppervlaktewater (34 procent) en duinwater (4 procent). De huishoudens gebruikten daarvan 700 miljard liter water, ofwel 130 liter per persoon per dag. Vergeleken met Belgen die 120 liter per persoon per dag gebruiken (op tien miljoen inwoners), is die hoeveelheid niet zo afwijkend. Duitsers blijken bijvoorbeeld grootgebruikers met 194 liter per dag per persoon, al spannen Zwitsers de kroon in Europa met bijna 300 liter. De Nederlandse industrie nam, eveneens in 1990, 600 miljard liter leidingwater af, al tapte ze een veelvoud daarvan - bijna 4000 miljard liter - uit rivieren en grondwatervoorraden om als koelwater te gebruiken.

Kampagne Greenpeace valt slecht bij VEWIN

De Vereniging van Exploitanten van Waterleidingbedrijven in Nederland (VEWIN) is boos op Greenpeace. De milieuorganisatie zou twijfel onder het publiek zaaien over de kwaliteit van het Nederlandse leidingwater.

In de Waterspiegel, het orgaan van de VEWIN, distantiëren de waterleidingbedrij-

ven zich van de campagne van Greenpeace, die het publiek oproept vervuiling van grond- en oppervlaktewater te voorkomen of te beperken. De ergernis komt vooral voort uit de advertentie die Greenpeace in een aantal kranten plaatste. Deze toont een fles water van het merk 'Eau Safe', een nepmerk dat alle gifsoorten in leiding- en bronwater zou elimineren. Uit de laatste regel van de advertentie („Laat dit geen werkelijkheid worden") blijkt het echter om een waarschuwing te gaan.

Volgens de Waterspiegel zien veel mensen die laatste regel, met daarin de boodschap en de afzender, over het hoofd. Bovendien zou de advertentie met geen woord over de vervuilers reppen en werd de „bizarre suggestie" gewekt dat het Nederlandse drinkwater niet betrouwbaar is.

Francé Verdeuzeldonk, persvoorlichtster van Greenpeace, noemt de reactie van de Vewin begrijpelijk. „Ach, natuurlijk vindt de Vewin die campagne niet fijn. Maar het is en blijft een waarschuwing. En Greenpeace is er niet om lieverkoekjes te bakken."

Wijk bepaalt hoe milieuv bewone

zich behoorlijk milieubewust, inclusief de etnische groenen. Benaalde achterstands-

Racisme kent van de milieubezorging zelfs het milieubewustzijn, of z gewoonten van tijd gaat het de een donkerder. Een recent onderzoek megen naar de bevolking maar sprookje. Mee den geënquête 300 huishoudse afkomst. Wat blijkt? Niet palend, als we met de bestaars vens een rol. Landelijk gezi

STINKER NIET IN, FIETS

Kamperen zonder disko, bingo en patat

„Rust en natuur, daar gaat het om”

In het Overijsselse Beerze ligt, midden in een idyllisch oud rivierduinlandschap, camping De Roos. In Geesteren, bij Lochem vinden we Het Rentmeesterke, een eigenzinnige camping van slechts één hectare. Geen schallende radio's, disko of bingo, maar betrekkelijke rust en soberheid. Het verhaal van twee campings die het anders doen.

Yvonne Lauwers

Jan de Roos (36) van camping De Roos in Beerze, komt op het eerste gezicht wat timide over. Maar zodra hij begint te praten over de camping worden zijn ogen levendiger en zijn gebaren driftig. Alleen al over de geschiedenis van de camping zou hij uren kunnen vertellen. De Roos kreeg het kamperen met de paplepel ingegoten. Zijn grootouders kwamen rond 1910 uit Den Haag naar Ommen. Dat was toen nog niemandsland, ruig en ongerept. Ze zetten er een boerderijtje neer en boerden wat. In de jaren twintig werd het gebied populair bij padvindders. Ze kampeerden er vrij aan de rivier de Vecht. Jarenlang sloegen alleen padvindders er hun tenten op. Geleidelijk aan kwamen er andere mensen kamperen en zwemmen en betaalden daar wat voor aan de familie. De ouders van Jan runden er respectievelijk een winkel, een pension en een theehuis. Vooral het theehuis trok veel publiek.

Kamperen was toen nog niet zo ingeburgerd. Pas in 1965 bouwden de campingbeheerders er 'echte' toiletgebouwen. Later kwamen er douches en zelfs een paar huisjes.

Rond 1978 nam Jan de Roos de camping over van zijn ouders. Het vroegere theehuis was inmiddels omgetoverd in een kantine waar bier en patat verkocht werd en bingo- en kaartavonden gehouden werden. In 1981 kwam daar verandering in door de 'omschakeling', zoals De Roos het zelf noemt. De Roos en zijn vrouw Lucie wilden het anders.

Alkohol en flipperkasten

Lucie: „We wilden er iets van onszelf van maken. Alkohol en flipperkast gingen er meteen uit. Het theehuis verdween en er kwam een tent en een kiosk voor in de plaats. Een paar jaar was er een vegetarisch eethuis. Dat hadden we uitbesteed maar het liep niet goed. We hebben nog geprobeerd een vegetarisch cateringbedrijf

■ Jan de Roos: „Wij willen niet al die poespas.”

in te schakelen om een soort vegetarische afhaaldienst te starten, maar dat lukte ook niet. Het probleem is dat het op een camping maar een paar maanden in het jaar echt druk is. De rest van de tijd is een restaurant dus onrendabel.”

Inmiddels is De Roos uitgegroeid tot een grote camping met 275 plaatsen, zeven huisjes en een Gimselwinkel. In het hoogseizoen zitten ze soms vier of vijf weken helemaal vol.

Camping De Roos is erg mooi. Het terrein vormt een idyllisch rivierduinlandschap met glooiende heuvels, veel oude eiken, sleedoorns en fruitbomen. Het ligt midden in een uitgestrekt bosgebied, waarvan sommige delen natuurreservaat zijn.

Als we over het terrein lopen laat De Roos trots zien waar het kampeerterrein overloopt in natuurreservaat: een woest, heuvelachtig gebied, van de camping slechts gescheiden door wat boomtakken bespannen met dun prikkeldraad. Her en der schieten konijnen uit de struiken.

De Roos: „Ons uitgangspunt is het natuurgebied te behouden. Het is hier zo mooi! Dat moet gewaardeerd worden.”

Niet in een hokje

Het terrein ziet er erg verzorgd uit. Afvalbakken, speeltuin en de 'tent' zijn van hout en geverfd in zachtgroen. De containers voor het scheiden van metaal, papier en oud ijzer en de kompostbak zijn in hetzelfde groen. Zelfs de toiletgebouwen vallen niet uit de toon. Op een ervan prijken op het dak zonnepanelen. Toen vorig jaar de capaciteit van de cv-ketel te klein bleek, zijn ze begonnen met zonne-energie voor warm water. Het blijkt prima te werken. De Roos adverteert onder andere in het antroposofische tijdschrift Jonas. Vormgeving en kleurstellingen van objecten op het terrein doen ook antroposofisch aan.

De Roos: „We noemen ons geen antroposofische camping. We willen niet in een bepaald hokje geplaatst worden. Wij zijn Camping De Roos! Het meeste is vanzelf zo gegroeid.”

Het publiek dat naar de camping komt is volgens beheerder gemengd. De camping trekt niet alleen vegetariërs of mensen die altijd naar een natuurvoedingswinkel gaan. Dat hoeft ook niet van De Roos. Eigenlijk willen ze iedereen aanspreken. Er komen veel mensen met kinderen tot zo'n twaalf jaar. Die zwemmen in de rivier de Vecht die dwars door de camping loopt en vermaken elkaar. In de zomer wordt er af en toe wat georganiseerd voor de campinggasten, zoals poppenkast en ponyrijden voor de kinderen, en tekenen voor de volwassenen. Maar de nadruk ligt op het kamperen en de rust.

„Andere campings zwepen mensen overdag op met allerlei activiteiten en daarna moeten ze rustig zijn. De massa wil vertier, maar wij willen niet al die poespas. Rust en natuur, daar gaat het om.”

Het Rentmeesterke

Martina Bakker (44) ergerde zich al lang aan de campings van Staatsbosbeheer. Wel mooi in de bossen, maar al het afval ging samen in één grote container. Dat moest anders kunnen, vond ze.

In 1983 kochten Martina en Jaap Bakker samen met een bevriend stel de camping Het Rentmeesterke in Geesteren, bij Lochem. Een klein terrein met plaats voor ongeveer 25 tenten en caravans. Eerst wilden ze er een kampeerboerderij van maken, maar daar zagen ze later van af. Ze waren bang dat kinderen van de beplanting op het terrein weinig zouden overlaten. Het werd dus een camping, met als uitdrukkelijke doelstelling 'milieuvriendelijk beheer'.

De camping liep in het begin slecht. Het bevriende stel trok zich terug, Jaap en Martina moesten het alleen runnen. Nu, een paar jaar later, loopt het redelijk, maar ervan bestaan kunnen ze niet. Jaap werkt in het onderwijs. Het meeste werk op de camping doet Martina alleen. Ook het vegetarische restaurant, dat in de zomermaanden drie dagen in de week geopend is, draait ze alleen. Soms helpt dochter Marinske mee met de bediening.

'In' voor experimenten

Martina is dagelijks bezig met milieu. Zowel thuis als op de camping. Bij alles denkt

■ Martina Bakker: altijd in voor experimenten.

ze erover na: de inrichting van de caravans, het onderhouden van het terrein. Soms levert dat wel een schuldgevoel op, want eigenlijk doe je het nooit helemaal goed. Maar ze bruist van de ideeën.

„Ik ben altijd in voor experimenten. Zo hebben we op het terrein een huisje gebouwd en dat geverfd met kookverf, wat stukken milieuvriendelijker is. In Scandinavië wordt die verf al veertig jaar gebruikt, maar hier is het nog niet zo bekend.”

Ook komt er een vloeikas om zelf al het 'grijze' afvalwater (van douche en wasmachine) van het terrein te kunnen zuiveren, naar een idee van De Twaalf Ambachten. Ze legt uit hoe het werkt: eerst wordt het afvalwater gezuiverd in de vloeikas, vervolgens komt het in de rietvelden waar het nog eens gezuiverd wordt. Van daar gaat het naar de vijver en tenslotte komt het in de moestuin. In de moestuin wordt het weer gebruikt.

In een van de huisjes is onlangs ook een komposttoilet gebouwd. „Het werkt nog niet perfect, en het is nog even wennen, maar spannend is het wel.”

Zo probeert ze van alles uit. Voor op het terrein willen ze een geluidswal bouwen, tegen het lawaai van de drukke weg die pal naast de camping ligt. Het plan is om daarvoor een paar grote scheepvaartcontainers te gebruiken, die dan meteen als trekkershutten en als spelmogelijkheid kunnen dienen. Over de containers zou dan aarde moeten komen, zodat er van alles op kan groeien. Martina had het idee een paar jaar geleden eens gelezen in een tijdschrift van De Twaalf Ambachten en het leek haar wel wat. Het is een ambitieus plan, maar de tekeningen die Martina toont, zien er veelbelovend uit.

Individualistisch

Op het kampeerbewijsterrein (een apart veld waarvoor je een kampeerbewijs nodig hebt) staat een afgeschreven zomerhuisje dat de vorige eigenaar ooit neergezet heeft. Het is van voren open en er staan wat banken en een kast in. Afbreken vond Martine zonde, dus nu wordt één helft als opslagruimte gebruikt, en in de zomer de andere helft als uitwijkplek voor kampeersers op regenachtige dagen. Op het kam-

peerbewijsterrein mogen maar twaalf tenten of caravans staan. Niet meer, want dan wordt het te vol, vindt Martina. Auto's mogen er ook niet op, daarvoor is de parkeerplaats bij de ingang.

De gasten zijn volgens Martina over het algemeen sterk individualistisch ingesteld. Sommigen kiezen voor de sfeer van vegetarisch eten. Er komen veel 'echte' kampeersers, fietsers en wandelaars. Soms ontstaan er wel spontaan initiatieven, zoals een kampvuur, waarvoor Martina een speciale plek heeft gemaakt.

Eénoudergezinsweken

Martina organiseert over het algemeen niets. Een uitzondering daarop zijn de 'Eénoudergezinsweken', twee weken speciaal voor éénoudergezinnen. Martina verzorgt alleen de kennismakingsavond, en verder moeten de gasten zichzelf vermaken. Ze vond het leuk om zo iets te bedenken omdat ze denkt dat éénoudergezinnen op een 'gewone' camping vaak geïsoleerd raken.

De voorzieningen op het terrein zijn eenvoudig. Toiletten, douches, een zandbak en een klein speeltuintje. Er is een kippenhok en een moestuin met een komposthoop. Glas, papier, blik en batterijen worden in bakken ingezameld en door het echtpaar zelf weggebracht.

Ook in de huisjes en het toiletgebouw ziet Martina er streng op toe dat het milieu wordt ontzien. Er mogen alleen milieuvriendelijke schoonmaakmiddelen gebruikt worden. Chloor en andere agressieve middelen komen er niet in.

De moestuin stond een tijdlang droog omdat Martine weigerde schoon drinkwater te gebruiken. Met de nieuw te bouwen vloeikas kan ze het water zelf zuiveren en weer hergebruiken. „Dat is toch schitterend.”

De gemeente weet zich niet zo goed raad met alle wilde plannen van Martina. Van vloeikas en zeecontainers hadden ze nog nooit gehoord, waar moest dat onder vallen? Martina wacht rustig af tot ze het hebben uitgezocht. En ondertussen gaat ze gewoon door met experimenteren.

Camping De Roos, Beezerweg 10, 7736 PJ Beerze-Ommen. Telefoon 05235-1234.
Camping Het Rentmeesterke, Nettelhorsterweg 32, 7274 EA Geesteren (Gelderland). Telefoon 05458-1540.

Hoe milieuvriendelijk bent u?

Bent u niet, zeer, of gemiddeld milieuvriendelijk? Test het met de Milieumeter! De gebruiksaanwijzing: zet in het midden uw persoonlijke score. Gas- en elektriciteitsgebruik mag u delen door het aantal gezinsleden. In geval van twijfel, bijvoorbeeld rond autogebruik of energiegebruik, de waarde in de eerste kolom kiezen. Na afloop de scores optellen en opzoeken in welke categorie u valt. De redactie heeft zichzelf niet ontzien. We hebben gerekend over de laatste vijf jaar. Tot onze schrik liep de gemiddelde score op tot 36 punten, vooral veroorzaakt door de reizigers onder ons.

meer dan 120 = niet milieuvriendelijk
80-120 = gemiddeld
60-80 = enigzins milieuvriendelijk
40-80 = milieuvriendelijk
minder dan 40 = zeer milieuvriendelijk

Milieumeter Milieumeter Milieumeter

Maximaal milieubelastend

u eet elke dag vlees	10
u koopt nooit biologische producten	5
u gebruikt tropisch hardhout	5
u rijdt per auto ..km per jaar (2 pt per 1000 km; voor katalysator-auto 10 procent aftrekken)	30
u maakt per jaar circa ..vliegreizen (4 pt per reis; interkontinentaal dubbel tellen)	15
u gebruikt ..kWh/jr elektriciteit (0,5 per 100 kWh)	5
u gebruikt ..[m3] gas per jaar (1,5 pt per 100 [m3])	15
u heeft en gebruikt open haard	2
u gebruikt spuitbussen	5
u isoleert met PUR-schuim	5
u levert glas niet apart in	1
u gebruikt wegwerpverpakkingen	1
u levert geen oud papier in	1
u koopt nooit kringlooppapier	1
u levert metalen/blik niet apart in	2
u levert klein chemisch afval niet apart in	2
u levert groente, fruit en tuinafval niet apart in	5
u aksepteert regelmatig plastic tassen	2
u aksepteert alle plastic verpakkingen	2
u wast niet fosfaatvrij	1
u heeft geen waterbesparende kraan/wc/douche	1
u gebruikt nooit oplosmiddelarme verf/produkten	3
u gooit kapotte apparaten/schoenen direkt weg	3
u let bij aankoop nauwelijks op milieuaspekten van produkten	2
u gaat met de mode mee, koopt vaak nieuwe en doet oude kleren weg	3
u doet meubels, vloerbedekking e.d. weg voor ze op zijn	3
u vindt materiële zaken belangrijk en probeert zoveel mogelijk te verdienen	3
u houdt niet bij waar u geld aan uitgeeft	3

Minimaal milieubelastend

u eet nooit vlees	0
u koopt altijd biologische produkten	0
u weigert tropisch hardhout	0
u heeft geen auto, u fietst (met trein naar werk = 2 pt)	0
u vliegt nooit	0
u gebruikt 200 kWh/p per jaar	1
u gebruikt 400 [m3] per jaar	6
u heeft geen open haard	0
u gebruikt nooit spuitbussen	0
u weigert PUR-schuim	0
u levert glas apart in	0
u koopt dranken in statiegeldflessen	0
u levert oud papier apart in	0
u gebruikt kringlooppapier	0
u levert apart in/gebruikt geen blik	0
u levert al het klein chemisch afval apart in	0
u komposteert zelf of levert gft apart in	0
u gebruikt eigen boodschappentas	0
u weigert plastic verpakkingen	0
u wast altijd fosfaatvrij	0
u heeft waterbesparende kraan/wc/douche	0
u gebruikt oplosmiddelarme verf	0
u laat ze altijd eerst repareren	0
u let altijd sterk op kwaliteit, levensduur en (chemische) samenstelling	0
u verstelt kleren en koopt zelden nieuwe kleding	0
u vervangt zelden wat of koopt tweedehands spullen	0
u besteedt meer dan 20 procent van uw inkomen aan cultuur (toneel, muziek, kunst, musea), kursussen en liefdadigheid; of u en uw partner werken veel korter dan gemiddeld	0
u houdt een huishoudboekje bij en weegt af of u echt iets nodig heeft	0

135

7

'Zeer energiezuinig' is het gebouw toch niet

Ondanks tegenvallers wel prijs

Het gebouw van de NMB-Postbankgroep in Amsterdam Zuid-Oost is in 1987 opgeleverd. De architecten wilden destijds een ekologisch verantwoord gebouw neerzetten. Het is nu vijf jaar later, het NMB-Postbankgebouw is 'ingelopen' en geëvalueerd. De Kleine Aarde nam een kijkje.

**Joost Andrik
Helène Kleijburg**

Zodra we het gebouw van de NMB Postbank in Amsterdam Zuid-Oost binnenlopen, is de rustige sfeer die de hal van het gebouw vult voelbaar. De akoestiek is dof, geluiden lijken op te lossen in de hal. De entree is ruim en hoog, er is veel licht. De architecten hebben lichte kleuren gebruikt, variërend van geel tot roze. Boven aan de dragende spitslopende pilaren zitten waaivormige armaturen die geel schijnsel verspreiden.

Het NMB-Postbank gebouw oogt spectaculair en pompeus. Tenslotte gaat het hier om het visitekaartje van het hoofdkantoor van de grootste bank van Nederland. Leden van de raad van bestuur en andere hooggeplaatsten maken gebruik van een eigen oprit en entree. Het gebouw telt vier restaurants, een bibliotheek, een filmzaal en veel ingenieuze kunststukjes. Mooi is het zeker, maar het geeft tegelijkertijd het gevoel dat het niet op kan met het kunstzinnig vernuft.

Het Van Gogh restaurant, naast de entree, heeft door de Engelse schilderess Polly Hope handbeschilderde gordijnen, panelen en banken. De tien liften zijn ieder met een andere kleur in drie tinten beschilderd. Tegenover iedere lift zit in de muur een marmormozafek van kunstenaar Rolf Adel. Er zijn glazen wanden waardoor kabbelend water schittert, leuningen met een geultje waarlangs water naar beneden vloeit. Wanden waarvoor gekleurd glas staat zodat de zon felle kleurschakeringen laat ontstaan.

Een grote hoeveelheid planten binnen zorgen voor het creëren van een goed binnenklimaat. Chemische bestrijdingsmiddelen zijn niet nodig. In de plantenbakken zijn sluipwespen, roofmijten en lieveheersbeestjes uitgezet tegen luizen en spint.

Opgesierd

Het hoofdkantoor van de NMB-Postbankgroep heeft altijd veel aandacht getrokken. Publikaties over milieuvriendelijk bouwen worden vaak opgesierd met foto's van het gebouw met de hellende wanden en tien torens. Geheel onterecht is dat niet. De

ontwerper, het architectenbureau Alberts en Van Huut, wilde zo milieuvriendelijk mogelijk bouwen. Het gebouw moest lage operationele kosten hebben, 2200 werkne-

■ Het gebouw van de NMB-Postbankgroep.

mers herbergen en energiezuinig zijn. Vandaar dat de wanden zijn opgetrokken uit achttien centimeter beton, met daarop twaalf centimeter isolatiemateriaal. Zonnekollektoren halen schone energie binnen. De gangbare kollektor geeft warmte af aan water voor de verwarming. De kollektoren in dit gebouw leveren warmte aan lucht die koude ventilatielucht op temperatuur brengt. Verder onttrekt een keramisch terugwinningswiel warmte aan de afgevoerde lucht.

Naast de zonnepanelen is het gebouw uitgerust met een warmtekrachtkoppelingssysteem. De installatie wekt elektriciteit en warmte voor eigen gebruik op. Beeldschermen van computers leveren een ander deel van de warmte voor het gebouw.

Prijs

De bank heeft altijd hoog opgegeven over de energiezuinigheid van haar hoofdkantoor. 'Zeer energiezuinig', zoals de NMB-Postbankgroep zelf uitdrukt, is het niet.

Twee jaar geleden gaf de Novem (Nederlandse maatschappij voor energie en milieu) aan TNO opdracht het gebouw door te lichten op energieverbruik. De resultaten zijn minder goed dan eerder was voorspeld aan de hand van de plannen.

De besparing op energie valt tegen. Het gebruik van zonnepanelen, gekombineerd met warmterugwinning verdient geen navolging in een dergelijk gebouw, meldt het eindrapport van de Novem.

Verder is het energieverbruik twee maal zo hoog als het berekende verbruik ten tijde van de aanvraag tot meting. De Novem wijt dat aan een hoger stroomverbruik dan van te voren was geschat. Een ander minpunt is de warmtekrachtinstallatie, die teveel gas verslindt.

Een relativerende gedachte is op zijn plaats. Vergelijk het gebouw met een willekeurig kantoor, en al snel zal blijken dat de NMB-Postbankgroep een stap in de goede richting heeft gezet. Bovendien bracht de NMB-Postbank verbeteringen aan in de loop der jaren. De warmtekrachtinstallatie is aangepast. Het gasverbruik daalde daardoor al met meer dan de helft.

Ondanks de tegenvallende resultaten kreeg het kantoor het PREGO-certificaat, een prijs voor instellingen die hebben nagedacht over energieverbruik van hun nieuwbouw. De Novem wilde de bank toch prijzen met de energiezuinigheid van haar hoofdkantoor.

Een hennabehandeling met verrassende afloop

Kap- en schoonheidssalon verwijdt benzinedampen

In Utrecht zit sinds kort eko-kap- en schoonheidssalon De Oase. Van binnen ziet de salon er doodgewoon uit. Het verschil zit in de produkten. Een hazelnootbruin kapsel op basis van een natuurlijk walnootextrakt is normaal bij De Oase. Aemelia de Koningh liet zich een haarbehandeling welgevalen.

Aemelia de Koningh

Wie had gedacht dat er mensen met dikke, wilde rode bossen De Oase verlieten, vanwege een heilig geloof in henna, zit er naast. De klanten en het interieur van de kapsalon verschillen niet zo van die van de doorsnee-kapper. Hetzelfde geldt voor de klanten van de schoonheidssalon, die eveneens in de zaak zit en met een apart bezoek kan worden vereerd.

Hanny Maseri, eigenares van De Oase, masseert rustig met lauw, bijna koud water de shampoo op zeepbasis in. „De meeste shampoo's zijn op chemische basis”, zegt ze, „gewone shampoo's schuimen. Tegen dat schuimen wordt zout toegevoegd. Maar zouten lossen vetten en zuren op, die het haar nodig heeft om in konditie te blijven.”

Maseri ziet een klant liever een paar maal zodat ze precies doorheeft wat „het haar doet”. Het gebruik van de zeepshampoo

■ Van binnen ziet de salon er doodgewoon uit.

kan wel eens voor verrassingen zorgen, want daardoor komt de oorspronkelijke 'haarvalling' terug. Het haar kan eerst een tijdje wat futloos zijn.

Zo'n tien minuten laat ze de shampoo in mijn haar inwerken om deze vervolgens weer uit te spoelen met lauw water.

„Nooit te heet water gebruiken, en ook nooit de shampoo ruw inmasseren of bij het kammen raken”, aldus het advies. De hoofdhuid zou geïrriteerd raken, met alle gevolgen vandien. Voor sommigen betekent de eerste kennismaking met de shampoo een schok. „Na een paar bezoeken weet ik pas echt hoe het zit.”

Hard-chemisch

Na het knippen legt Maseri onder het genot van een kopje (bamboe)koffie of kruidenthee, de keuze voor: een kleurbehandeling met natuurlijke henna of een soft-chemische behandeling met kleurshampoo. Zelfs een hard-chemische kleur is mogelijk.

Maseri: „Ja, ik kan als men wil met chemische haarverf kleuren. Voor een zich na-

tuurlijk noemende kapsalon is dat opmerkelijk.” Het idee achter De Oase is zoveel mogelijk gebruik van mens-, dier- en milieuvriendelijke produkten. Zijn die niet beschikbaar, dan komen soft-chemische en desnoods hard-chemische middelen op de proppen.

„We zorgen er wel voor dat we net voldoende van deze verf, die peroxide bevat, aanmaken. Dan hoeven we niets weg te gooien.” Volgens de kapster is de verf, wanneer deze eenmaal op het haar heeft gezeten, minder slecht voor het milieu dan als zij het door de gootsteen spoelt.

„Gangbare kappers maken vaak een vaste hoeveelheid verf aan, zonder te letten op de werkelijk benodigde hoeveelheid. Wat overblijft wordt weggegooid.”

Permanent

Kiezen tussen een permanent op zuurbasis of een permanent op amoniakbasis is voor Hanny Maseri niet zo moeilijk. Zij kiest in dit geval liever voor de mens en niet voor het milieu ofwel voor de zure permanent. „Ook al is deze slechter voor het milieu, hij is beter voor het haar.

Een permanent met amoniak hoeft slechts zo'n tien minuten in te trekken. Voor een zuurpermanent staat een minuut of twintig. Een amoniak-permanent splijt het

Kaas met karakter

„Geitenkaas heeft veel meer smaak dan kaas van de koe.”

Vooroordelen over geiten en geitekaas, dat ze stinken, zijn er nog steeds. Veel mensen zien de geit als de koe van de armen. Toch is geitekaas een plekje op de Nederlandse markt aan het veroveren. Een ontmoeting met een Nederlandse producent van geitekaas.

Peter van der Ven

Michiel Cassuto van geitenhouderij Capricas in Ede is net bezig met het maken van zachte kaas. Zachte wrongel verdwijnt in smalle, hoge bakers. Elders staat stagiair Ruud Schuurman bij een grote ton, waarin messen door de gestremde geitemelk voor de harde kazen snijden. Het is half elf 's morgens. De dag is voor beide kaasmakers begonnen met het melken van de geiten. De komende uren hebben ze echter nodig voor het verwerken van de melk tot kaas. Aan het eind van de middag is even tijd voor wat werk buiten. Dan is de houtwal weer aan de beurt, die ze aan het opknappen zijn.

Vrijwel alle melk wordt verwerkt tot kaas. „Slechts een paar litertjes gaan als melk direkt naar een groep klanten, die de melk speciaal willen omdat ze zelf of een van hun kinderen een koemelk-allergie heeft”, zegt Cassuto.

Zelf vindt hij harde kaas het leukst om te maken. Het werk is afwisselender en ingewikkelder. „Maar voor de zachte is ook wat te zeggen. Financieel zijn zachte kazen aantrekkelijker, omdat die meer opbrengen per liter melk. Bovendien maken we vijf verschillende: naturel, peper, provencaalse kruiden, paprika mengsel, en groene kruidenmengsel.”

Die smaakmakers zitten bij zachte kaas aan de buitenkant en zijn pas op het laatst aangebracht. Gemengd door de wrongel, zouden ze uitzakken met als gevolg dat ze zeer ongelijkmatig in de kaas terechtkomen. Bij harde kaas is dat niet het geval. Cassuto: „Het maken van harde kazen is precies werk. Het voorkomen van een randje aan de kaas vraagt al veel aandacht. Voor de eigenlijke kwaliteit maakt het niet uit, maar de kaaskontrolle let er op. Bovendien geeft het meer voldoening om mooie kazen te maken.”

Vertrouwde kaas

Nieuwe klanten van Capricas blijken gemakkelijker harde dan zachte geitekaas te kopen, omdat deze het meest op de vertrouwde Nederlandse kaas van koemelk lijkt. „Als mensen de zachte kaas kennen, dan is dat vaak van een vakantie in Frankrijk of Griekenland. Sommigen vergelijken ook de smaak met die van Franse kaas”, zegt Cassuto.

Mensen die geitekaas niet kennen, laten zich niet altijd even gemakkelijk overhalen deze eens te proberen. Cassuto: „Veel mensen hebben nog vooroordelen tegen geiten en geitekaas zoals: het stinkt, het is te sterk of niet te eten. Op de boerenmarkt in Utrecht spreek ik wel eens mensen die roepen: Geitekaas? Getverderrie! Maar als ze dan een klein stukje geprobeerd hebben, zeggen ze dat het best wel meevalt en nemen ze een kaasje mee.”

De Edenaar vindt op de markt staan een van de leukste kanten van zijn werk. „Het contact met klanten vind ik belangrijk. Ze waarderen het als ik ze uitleg dat er geen zachte kaasjes meer zijn omdat de geiten droog staan, ofwel geen melk meer geven. Veel mensen beseffen niet dat een geit regelmatig een lam moet krijgen wil ze melk blijven geven. Of ik vertel ze dat de smaak van de kaas iets anders kan zijn dan een tijdje geleden, omdat het voer iets anders is. Want dat merk je natuurlijk. Net als een baby, die aan de moedermelk merkt dat moeder knoflook of sterke uien op heeft. Bij geitekaas merk je smaakverschillen veel sneller dan bij koemelk. Als je kaas maakt van dagverse melk of van melk van drie of vier dagen, dan merk je dat al. De smaak wordt ook beïnvloed door de kruiden die de geit eet.”

Geiten zijn geen alleseters, maar juist zeer kieskeurig. Cassuto: „Mijn vriendin Marjan heeft zes kalveren. Het voer dat de geiten laten liggen, lusten koeien vaak wel, dus dat past heel mooi. Maar de geiten eten ook dingen die ik niet zo had verwacht. Langs het pad tussen de stal en de wei stonden ooit bramen en bessestruiken. Sinds de geiten er zijn dus niet meer! Toen we hier net in Ede zaten, kwam er een voorlichter. Die zei: Jullie hebben een onkruidprobleem. In jullie weiden staat nogal veel zuring. Maar het probleem was snel opgelost: de geiten zijn er dol op.” In vergelijking met gangbare kaas van de koe heeft geitekaas volgens Cassuto meer

■ Geiten op stal

smaak en ook meer variatie in smaak bij verse kaas en oude kaas. Het vet van de geitemelk is fijner en proeft bijna alsof het vetvrije melk is. De melk is daardoor ook makkelijker te verteren. Mensen die een allergie hebben tegen koeiemelk blijken geitemelk goed te kunnen verdragen.

Markten

Markten vormen maar een klein kanaal waarlangs de kazen van Capricas een weg naar de konsument vinden. Het grootste deel gaat rechtstreeks naar een aantal natuurvoedingswinkels, en sinds kort naar verdeelcentrum Odin, de leverancier van veel biologische winkels. „De leveranties aan Odin hebben het wel wat makkelijker voor me gemaakt. Die kaas wordt opgehaald. Bovendien kan ik nu het kaasmaken wat verschuiven van harde naar zachte kaas. Het rendement per liter melk is namelijk bij zachte kaas iets groter. Sinds kort verkoop ik overigens mijn Eko-kaas ook op zaterdagmiddag aan huis”, aldus Cassuto.

Melk verkoopt de Edese geitenhouder nauwelijks. Met zijn zestig geiten produceert hij ongeveer 60 duizend liter melk per jaar, te weinig voor een redelijk inkomen. Door het zelf kazen brengt hij het rendement omhoog. Cassuto: „Dat geldt ook voor de verkoop op de markt. Dat kost relatief veel tijd, maar het is financieel ook gunstig. Ondanks dat de prijzen lager zijn dan in de winkel, houd ik er zelf toch meer aan over.”

Je bent geiten gaan houden, en geen melkkoeien.

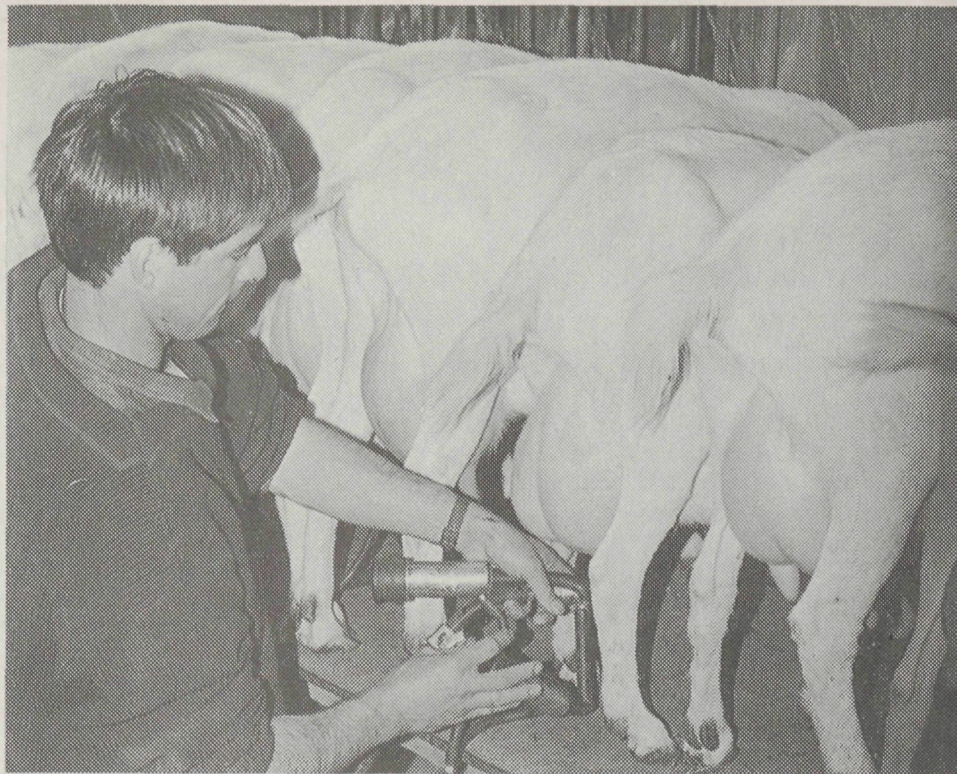
„Tijdens mijn opleiding aan de Hogere Agrarische School in Dronten wilde ik melkkoeien gaan houden. Een van mijn stages was echter op een geitenbedrijf. De eigenaar herkende elke geit aan geluid, kop en spenen. Hij merkte aan het geluid zelfs dat een geit niet helemaal in orde was. Toen ben ik al een geiteliefhebber geworden. In de periode dat ik een bedrijf wilde beginnen moest ik voor melkkoeien een kwotum, produktierechten hebben. Voor geiten is dat niet nodig. De beslissing was toen snel gemaakt.”

Is geiten houden heel anders dan werken met koeien?

„Geiten zijn leuk om mee te werken, omdat ze een eigen karakter hebben. Dat vind ik bij koeien minder. Een koe is slomer, afwachtender. Een geit reageert, is erg onderzoekend, wil bijvoorbeeld altijd deurtjes open maken en overal bij zijn. Tot vervelends toe. Sommigen zijn ook eigenzinnig, die willen liever op harde, kale grond liggen dan op stro. Geiten zijn slim en leergierig. Maar vervelende dingen afleren die ze zelf leuk vinden, is niet te doen. Als ze er lol in krijgen om over een afrastering te gaan, moet je ingrijpen. Gelukkig hebben ze een heilig ontzag voor stroom!”

Is een geit een individualist?

„Nee, het is een kuddedier. Er is ook een duidelijke hiërarchie in de kudde. Het bepalen van die rangorde in een groep kan wel enige tijd duren. Het kopstoten is

■ Michiel Cassuto aan het melken

daarbij belangrijk. De gehoornde geiten zijn altijd in het voordeel. In de stal zorg ik ook dat de 'kanslozen' bij elkaar in de groep komen, zodat ze niet steeds door de hogeren worden weggezet.”

Hoe gaat dat met een nieuwe geit in de groep?

„Dat gebeurt eigenlijk niet. Aanvullen van de kudde gebeurt door het aanhouden van eigen jonge geitjes. Die moeten dus langzamerhand hun plaatsje in de kudde zien te bevechten. Na het aflammeren kan de hiërarchie trouwens wel veranderen. De geiten voelen zich dan natuurlijk sterk; logisch, ze zijn een hoop gewicht kwijt. Dan willen ze wel proberen of ze een paar plaatsen omhoog kunnen. Ik moet zorgen dat ze mij allemaal als de baas zien. Dat gaat ook goed.”

Bij stagiair Schuurman wil de controle over de geiten nog niet echt goed lukken. „Ik stuur ze niet zo makkelijk in hun hok. Bij de baas is het één kommando en ze doen het”, zegt hij.

Cassuto roemt geiten om hun gezelligheid. „Sommige geiten willen altijd geaaid worden door mij. Andere geiten moeten juist niet veel van me hebben, maar wel weer van anderen. Een geit heeft altijd aandacht nodig. Veel meer dan een koe. Ook de bok, met die indrukwekkende horens, vindt het heel lekker om geaaid te worden.”

Je hebt een traditionele landbouwopleiding gevolgd, waarin toen nog nauwelijks aandacht was voor de ekologische veehouderij. „Ik ben niet als ekologisch boer begonnen. In Dronten werd toen nogal schamper over alternatieve landbouw gedaan. In de loop der jaren ben ik duidelijk anders tegen

kunstmest, hormonengebruik en voeding aan gaan kijken en mijn bedrijfsvoering gaan veranderen. Sinds drie jaar heb ik mijn EKO-licentie. Ik ben duidelijk in 'kringlopen' gaan denken: werken met eigen dierlijke mest in plaats van kunstmest, voer van het eigen bedrijf, medicijnen niet preventief maar alleen als het niet anders op te lossen is. Soms is ziekte van een dier al op te vangen door het voer aan te passen, of het dier in een andere groep te zetten.”

„Vooral het zelfvoorzieningsidee spreekt me heel erg aan: zelf het ruwvoer én het krachtvoer verbouwen. Het ruwvoer lukt prima, 40 procent van het krachtvoer koop ik aan. Die andere 60 procent verbouw ik zelf, dat zijn granen. Daar was de ecologische vereniging trouwens niet zo blij mee; ze hadden net meerdere krachtvoerfabrikanten zo ver gekregen 'Eko-brok' te maken, en die willen dan natuurlijk wel afzet. Een begrijpelijk standpunt, maar wel raar vanuit het kringloopidee. Voor het nu nog aan te kopen krachtvoer wil ik in de toekomst voederbieten en -bonen gaan verbouwen.”

Hoe ben je in Ede terecht gekomen?

„Eerst had ik mijn bedrijf in Soest, maar daar was nauwelijks land bij. De geiten stonden krap en ik woonde in Utrecht-centrum. Allemaal redenen om op zoek te gaan naar een andere boerderij. De gemeente Ede zocht een biologisch werkende veehouder voor op het landgoed Kernhem. Ik zag het wel zitten. Nu zit ik er al bijna weer een jaar. Ik zie hier voor mijn bedrijf goede mogelijkheden. Het erf hebben we intussen opgeknapt en verfraaid met hier horende bomen en planten. Het is mooi om het bedrijf langzamerhand te zien veranderen in je eigen richting.”

Houtzagerij doet oude tijden herleven

Zagerij verzaagt inlands hout tot konstruktiehout

In Delden laat houtzagerij Twickel oude tijden herleven. De zaagmachine is weliswaar elektrisch, maar de opzet is kleinschalig. Aannemers, hoveniers en speelgoedmakers weten Twickel wel te vinden.

Otto Koedijk

Tot halverwege deze eeuw had elk dorpje en landgoed in het bosrijke oosten van Nederland een eigen loonzagerij. Door de schaalvergroting en de vele invoer van hout van overzee zijn heel wat houtzagerijen gevelde. Met het verhogen van de omzet en het inkrimpen van het assortiment hebben weinig houtzagerijen de dunning overleefd. Enkele cijfers: in 1975 stonden van 24 bedrijven uit de Achterhoek en de Veluwe bij de Kamer van Koophandel in Zutphen in de registers vermeld, dat de hoofdactiviteit bestond uit 'houtzagerij en -scha-verij'. Van deze 24 bedrijven stonden er in 1991 nog slechts zes als zodanig ingeschreven.

Slechts een enkele zagerij heeft zich juist met een kleinschalige aanpak staande weten te houden, met heel specifieke opdrachten, het leveren van buitenmaten of andere bijzondere kwaliteiten. Zagerij Twickel in Delden is zo'n overlever.

Twickels eiken

Van het landgoed 'Twickel' wordt in de twaalfde eeuw al melding gemaakt. De heer *Van Twickeloo* laat in 1780 een hout-

zaagmolen bouwen op het landgoed. Als aandeelhouder van de Verenigde Oostindische Compagnie had hij belangen in de scheepsbouw. Op het landgoed Twickel groeiden eiken van een bijzondere, fijne kwaliteit, iets dat volgens de huidige houtzager, *Rinus Hofstede*, nog steeds opgaat. Op de windmolen werd per jaar 25 kubieke meter eiken voor de scheepsbouw gezaagd. Tot rond 1900 heeft deze molen dienst gedaan. Toen werd een stoommachine geplaatst waarmee vijftien jaar gezaagd is. Vanaf 1915 werkt de zagerij elektrisch.

In 1975 was de capaciteit vijfhonderd kubieke meter per jaar. In dat jaar is een nieuwe installatie ingericht en momenteel wordt zo'n vijftien- tot zestienhonderd kubieke meter per jaar verzaagd.

„De ontwikkeling moet nu niet meer gezocht worden in een grotere capaciteit, maar meer in de kwaliteit”, zegt Hofstede. „Speciale verzoeken en maatwerk in dit geval. De mensen aan wie Zagerij Twickel werk biedt, houden zich ook bezig met schaven en schuren. Het handelsgebeuren

■ **Twickel: zestig kubieke meter beukenhout gaat op aan hamertje-tik**

speelt ook een steeds belangrijkere rol.”

Van boer tot speelgoedmaker

Nog niet zo lang terug was de agrarische sektor de belangrijkste klant voor de loonzagerij. Vaak brachten boeren uit de buurt hun bomen om te laten verzagen voor eigen gebruik. Boeren van verder weg maakten daarvoor eerst een afspraak. De laatste paar jaar echter investeren boeren veel minder in bouwactiviteiten. Partikulieren leveren nu nog slechts ongeveer een kwart van de omzet in het zagen.

Hoveniers weten de weg naar de Houtzaagmolenweg wel te vinden voor hun paaltjes en planken. Aannemers laten balken en planken op speciale maten zagen. Soms kopen ze bomen en laten die verzagen.

Het hout van de handel wordt steeds duurder en de bomen uit het bos mogen tegenwoordig niet meer zomaar verbrand worden. Dus om bomen tot konstruktiehout te laten verzagen, loont sinds kort weer de moeite. Bomen worden nu al niet meer zo makkelijk tot brandhout verzaagd. Ook het grenen komt weer opzetten als kozijnhout en voor konstrukties. Modelmakers komen naar de zagerij voor allerlei soorten en maten hout: linde, eiken, beuken, ahorn of essen. De meubelmakers komen vooral om eiken.

Voor de meubelmakerij gaat het om zeer wisselende diktes, maten en hoeveelheden. Speelgoedmakers vormen een groep met een vastere afname. Zo wordt op Twickel elk jaar zestig kubieke meter beuken van een speciale kwaliteit verzaagd voor het spelletje hamertje-tik. Praktisch alle hout dat wordt verzaagd komt uit Nederland. Een enkele keer komt hout uit het naburige Duitsland.

De naam Twickel staat niet alleen voor de zagerij aan de Houtzaagmolenweg. Het landgoed is in 1954 een stichting geworden. Bij de Stichting Twickel horen behalve de houtzagerij ook boerderijen, woningen en een park. In een museum, ook aan de Zaagmolenweg, restaureert nu een groep vrijwilligers de oude stoommachine van de zagerij. Dit museum is geopend dinsdagmiddag en zaterdagochtend en biedt ieder die dat wil toegang tot het eeuwenoude ambacht van het zagen.

Houtzagerij Twickel, Postbus 2, 7490 AA Delden. Telefoon 05407 - 62181.

'Doolhof van mogelijkheden' in duurzaam Nederland

Aktieplan Milieudefensie is positief

Wonen in een 'duurzaam' Nederland hoeft niet onaangenaam te zijn. Goed, er ligt 's avonds minder vlees op ons bord en een dagelijkse douche moeten we ontberen. Maar 'duurzaam' betekent niet per se sober. Een lekker warm en goed geïsoleerd huis, is dat een stapje terug?

Helène Kleijburg

Als het aan de Vereniging Milieudefensie ligt, niet. Onlangs heeft de vereniging in een lijvig rapport uit de doeken gedaan hoe Nederland en de wereld er in 2010 uit moeten zien. Het uitgangspunt is een duurzame samenleving, waarin grondstoffen worden hergebruikt en er geen sprake is van verspilling.

De sfeer die het rapport ademt is positief. Zuiniger omgaan met energie, hout, water, land, het kan allemaal zonder welvaartsverlies. Dat is opvallend, aangezien er uit de hoek van de milieubeweging over het algemeen sombere geluiden komen. Nederlanders zijn in ieder geval niet van mening dat gedragsverandering om het milieu te sparen iets oplevert. Veel mensen beschouwen het als een stapje terug als ze milieu-maatregelen moeten gaan nemen. Zelf bepalen hoe hoog je de kachel zet of hoe vaak je de auto pakt is een verworven vrijheid.

Voor Milieudefensie heeft de gedragsverandering die past bij een duurzame samenleving weinig te maken met het bekende stapje terug. De vereniging zegt dat het wijst op star denken, terwijl het de bedoeling is dat mensen 'in een doolhof van mogelijkheden' een prettige manier van leven proberen te vinden, aldus het rapport.

Milieugebruiksruimte

Over de inhoud van 'Nederland duurzaam'. Milieudefensie is ervan uitgegaan dat iedere wereldburger recht heeft op een gelijke 'milieugebruiksruimte'. Om wat te noemen: per wereldburger is er 0,25 hectare akkerland, 0,31 hectare grasland, en 0,4 kubieke meter hout beschikbaar. Die hoeveelheden zorgen ervoor dat er per persoon genoeg basisvoedsel en papier zal zijn.

De beschikbare milieugebruiksruimte is zeer scheef verdeeld over Noord en Zuid, is de strekking van het verhaal. Het zuiden legt er bijna geen beslag op, terwijl het noorden op grote schaal grondstoffen verbruikt.

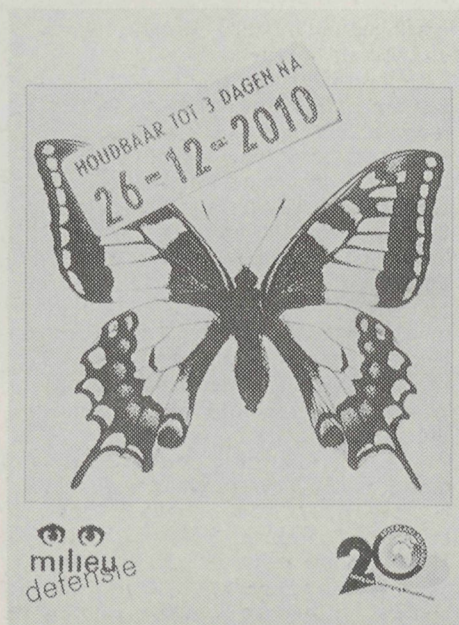
Het streven van Milieudefensie om de verschillen gelijks te trekken, zal grote gevolgen hebben voor de hele wereld. Het

schuldenvraagstuk moet worden opgelost. Zonder dat kan de herverdeling van milieugebruiksruimte nooit slagen, geeft de vereniging aan. Het broeikaseffect moet met zestig procent worden teruggebracht. Ook in Nederland moet er veel veranderen. De prijzen van vervuilende produkten zullen stijgen, wat mensen aanzet tot een minder konsumptieve houding. Koopkrachthandhaving is geen uitgangspunt in het rapport. De vakbeweging krijgt de aanbeveling de prijsstijgingen die nodig zijn voor milieukosten niet te kompenseren met looneisen.

Tussenstation

Verder is de konsument in 2010 niet langer het eindstation van een produkt, maar het 'tussenstation'. De konsument heeft een produkt, wat door het bedrijfsleven tijdelijk wordt uitgeleend, in bruikleen. Na gebruik gaat het produkt terug naar de fabriek, die er iets anders van maakt. Het begrip afval verdwijnt.

■ Eén van de affiches van de actie 'Nederland Duurzaam'

Van het bedrijfsleven vergt dat veel aanpassing. Milieudefensie noemt het 'ekologisch moderniseren'. Het aksent verschuift van de produktie van miljoenen flessen frisdrank naar de leverantie van de verpakking van één liter frisdrank. Het bedrijfsleven levert een dienst in plaats van een produkt. Daarbij komt dat bedrijven zorg moeten dragen voor de afvalfase van een produkt.

Verder zorgt de overheid er voor dat Nederland krijgt wat het toekomst, gezien de mondiale verdeling. Dat kan ze doen door vervuilende en schaarse produkten heel duur te maken, en duurzame artikelen goedkoop. Milieudefensie ziet wel wat in 'bonnen' die verhandelbaar zijn. Benzine op de bon, of grondstoffen en voedsel. Tenslotte krijgen drinkwater, gas, elektriciteit en afvoer van afvalstoffen als 'milieugebruiksruimte' reële prijzen.

'Doolhof'

Van verschillende kanten is gereageerd op 'Nederland Duurzaam'. Werkgevers willen veel goeds voor het milieu, maar staan niet te juichen over de hen toebedeelde rol. Zeker als ze zorg moeten gaan dragen voor de 'afvalfase' van een produkt. Werkgevers vinden dat, kortgezegd, niet hun verantwoordelijkheid, maar die van de overheid en de konsument.

Voor de FNV is het inleveren van looneisen als prijsstijgingen voor het milieu noodzakelijk zijn, betrekkelijk nieuw. De FNV zegt er niet voor weg te lopen en beluistert steeds meer geluiden in haar achterban van mensen die zich bewust zijn van de grenzen van de huidige groei.

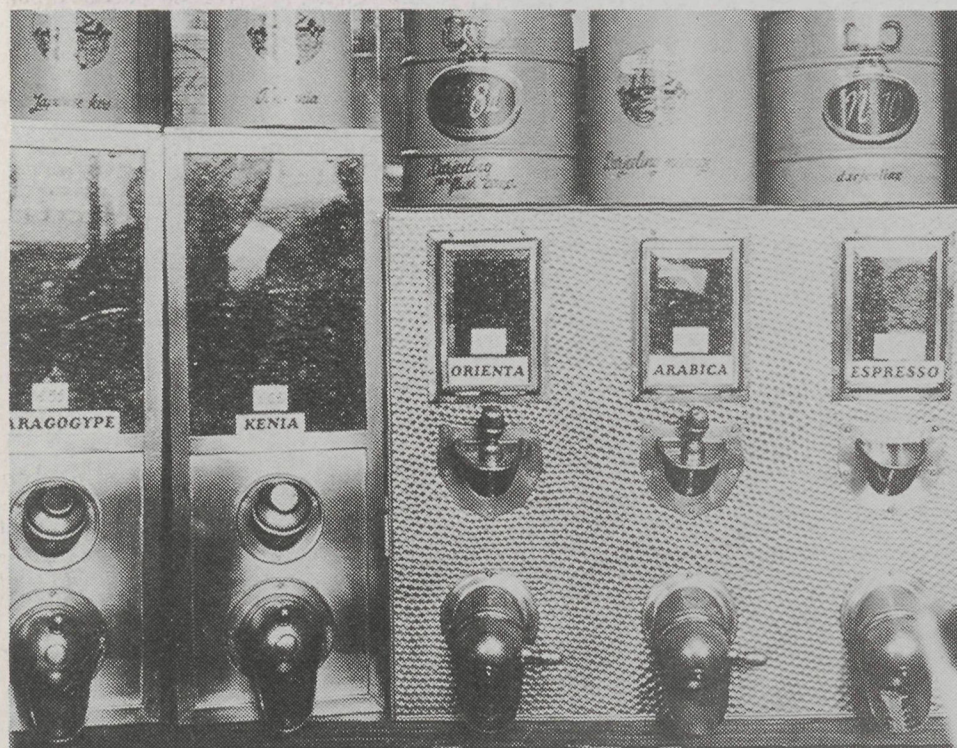
De plannen van Milieudefensie betekenen een regelrechte koerswijziging in de lijn die tot nu toe in de politiek is gevolgd. Het moeilijkste van de koerswijziging zit misschien wel in het feit dat mensen ervan overtuigd moeten raken dat er 'een doolhof van mogelijkheden' overblijft. Van 130 liter water per dag naar 80; van 180 gram vlees naar 30 gram per dag...

Welvaartskonsekwenties zijn er natuurlijk wel, beaamt Milieudefensie in haar rapport. Maar er blijven genoeg mogelijkheden. Een ritje in de auto is echt niet verboden in 2010. In een gehuurde auto, dan wel te verstaan. Trouwens, een ritje met de fiets of de trein is toch veel leuker?

Lévelt doet niet mee aan vieze praktijken

Amsterdamse koffiebrander wint Groene Pluim

Sommigen kennen zijn koffiemark **Organico**, anderen zijn Indiase theespecialiteiten. Simon Lévelt, groothandel in koffie en thee te Amsterdam, heeft van 'biologisch' zijn handelsmerk gemaakt. De Kleine Aarde onderscheidt hem vanwege zijn werk met de Groene Pluim.

Laurens Lammers

Slurpend en spuwend laat **Hans Lévelt** zich tijdens de smaaktest de 'first flush Darjeeling' welgevallen. De eerste pluk Darjeeling-thee uit de Marimuttartuinen in India is heel bijzonder. „Een soort Hollandse Nieuwe, maar dan op theegebied. De eerste oogst moet je snel in huis hebben. Het is de beste thee die er is”, zegt de Amsterdamse handelaar in biologische koffie en thee.

Hans Lévelt stamt uit een familie van koffiebranders. Zijn betovergrootvader, Simon Lévelt, begon 175 jaar geleden aan de Prins Hendrikkade in de Amsterdamse binnenstad met het branden van koffie. Krap twee eeuwen later is de branderij uitgegroeid tot de grootste importeur van biologische koffie en thee in Nederland. Het grootste deel koffie, dat rechtstreeks van de plantages van kleine boeren en boerenkoöperaties uit ontwikkelingslanden komt, verschijnt in Nederland onder de

merknamen **Organico**, **Robusta**, **Arabica** en **India** op de markt.

Lévelt is filantroop, al neemt hij dat woord zelf niet in de mond. „Maar ik help graag mensen die in een moeilijke situatie verkeren”, verwoordt hij zijn motivatie. „Dat heb ik van mijn vader en grootvader. Die verleenden kredieten aan winkeliers zonder dat ze daar iets voor terug wilden hebben.” Dat hij kleine producenten van koffie en thee ging steunen, had iets te maken met zijn 'zwak' voor boeren. „Ik hou van boeren”, betoogt Lévelt. „Dat zijn de dragers van het land. Maar ze zitten altijd en overal klem. En iedereen maakt ze uit voor boeren en schurken”, meent de koffiebrander.

Zijn producenten zitten in alle delen van de wereld. In Mexico, Guatemala, Haïti, Brazilië, Angola, Mozambique, India, Sri Lanka en Irian Jaya. De koffiebrander was bovendien mede-initiatiefnemer van de Stichting Max Havelaar. Onlangs nam het bedrijf een deel van de activiteiten van de

failliete Stichting Ideële Import over. Over groei heeft Lévelt niet te klagen. Die is zelfs zo hard gegaan, dat het monumentale pand aan de Prins Hendrikkade, pal tegenover het Amsterdamse Centraal Station, te klein is geworden. Naast de meng- en verpakkingmachines is nauwelijks nog plaats voor een paar stevige balen koffie.

Kleine partijen

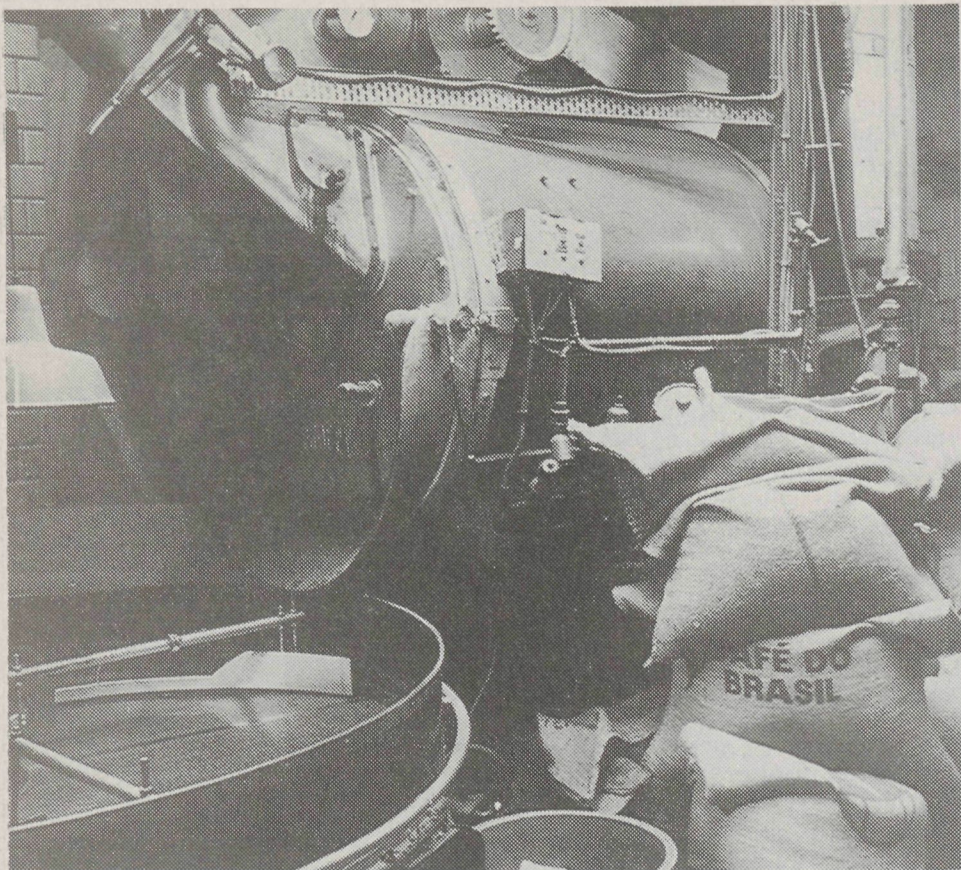
De eerste contacten met producenten legde Lévelt al begin jaren zeventig. Direkte aanleiding vormde het feit dat hij nauwelijks aan kleine partijen thee uit India kon komen. De handel kon geen specialiteiten leveren en dacht hoofdzakelijk in grote partijen, die op de veiling werden verkocht. „Dat was voor mij de reden om rechtstreeks van de producent af te gaan nemen. Het ging toen nog om een niet-biologische thee uit de tuinen van een Indiase familie.”

Vanaf 1985 zou de Amsterdammer bij de aankoop van koffie de tussenhandel links laten liggen. In dat jaar kwamen de eerste transporten van biologische koffie uit het zuiden van Mexico richting Nederland op gang. Lévelt wil niet de hele tussenhandel over een kam scheren, maar dat er vieze praktijken bestaan, staat voor hem vast. „Het blijft onrechtvaardig dat kleine boeren veel te lage prijzen voor hun producten krijgen in vergelijking met wat we hier voor koffie betalen. Wij betalen hier veel te weinig.”

Om de boeren moreel en financieel te steunen, geeft Lévelt hen een betere prijs dan ze zouden krijgen via de wereldhandel. Die prijs komt niet eenvoudig tot stand. „Je moet weten hoe de prijs zich ontwikkelt”, zegt Lévelt, „dat betekent dat ik de wereldmarktprijs moet weten, maar ook wat handelaren voor goede en slechte koffie geven. Over het algemeen is het zo dat hoe slechter de boeren bereikbaar zijn, hoe lager de prijzen zijn die ze voor hun koffie krijgen.”

Dalende meerprijs

Vorig jaar nog bezocht hij een groep koffieboeren in Guatemala. De plantages waren zeer slecht bereikbaar. Het vervoer ging met bussen, en het laatste stuk hobbelde hij mee met enkele jeeps. „Dat die boeren lagere prijzen kregen voor hun koffie dan hun collega's rond de stad verbaasde me niks. Pas zodra de infrastructuur verbeterd zal het prijsverloop veel regelmatiger zijn”, aldus Lévelt.

■ Naast de meng- en verpakkingsmachine is nauwelijks nog plaats voor de balen koffie.

Met de meerprijs die Lévelt aan de boeren betaalt, belooft de koffiebrander met name de biologische teeltmethode van de boeren. De ontwikkeling op wereldschaal van de biologische teelt van koffie en thee, is mede aan hem te danken. In totaal heeft hij al zo'n drie tot vier miljoen in allerlei projecten gestoken.

De prijzen voor koffie op de wereldmarkt zijn altijd onderhevig aan fikse schommelingen. Boeren zijn daar meestal direct de dupe van. Dit jaar steeg de koffieprijs aanzienlijk. De prijs voor biologische koffie rees daardoor tot bijna het dubbele van de wereldmarktprijs. Het gevolg is dat de boeren die aan Lévelt leveren minder geld krijgen. „Ze krijgen nu een prijs die ze in staat stelt verder te werken,” vertelt Lévelt.

Kontrole

Een moeilijk punt is nog altijd de controle of de geteelde produkten wel biologisch genoeg zijn. Sommige boerenkoöperaties zitten zo verspreid, dat controle moeilijk te organiseren is. Toch stelt Lévelt alles in het werk om de boel goed in de gaten te houden. „Een koöperatie in het Mexicaanse Chiapas bestaat uit een groep boeren in een gebied dat twee keer zo groot is als Nederland. In Chiapas zorgen we ervoor dat de boeren hun plantages in kaart brengen: van de hoogte waarop ze zitten tot aan de planten waarmee ze werken en de koffiesoorten die ze produceren. Elke

gemeenschap heeft enkele landbouwkundigen, die tegen kost en inwoning meewerken op het veld en de dagelijkse controle uitvoeren. Geen licht werk, maar het moet gebeuren”, aldus Lévelt.

Ook uit Europa of de Verenigde Staten reizen elk jaar weer deskundigen, erkend door het IFOAM (de internationale federatie van biologische boeren), naar koffieplantages in ontwikkelingslanden om ter plekke steekproeven te nemen. „Ik merk dat veel van die inspecteurs gewoon te onbekwaam zijn voor hun werk”, zegt Lévelt, „ook omdat de biologische teeltmethode in de hele wereld nog vrij nieuw is. Bovendien zou ik liever zien dat die inspecteurs uit de ontwikkelingslanden zelf komen.”

Probleemgebieden

Sinds het begin van dit jaar ondersteunt Lévelt vissers op de eilandengroep van Kaap Verdië en producenten van koffie, thee en cashewnoten in Angola, Tanzania en Mozambique. Daarmee heeft de koffiebrander zich over een groep producenten ontfermd in landen die economisch en politiek gezien tamelijk instabiel zijn en enorm afhankelijk van hulp uit het buitenland.

Een folder van de branderij meldt: vissers op de Kaap Verdise eilanden vangen zelf slechts dertig procent van het totale vangstquotum van vijftigduizend ton verse vis. De rest plukken anderen uit de schone zee. Ook een groot deel van de bevolking in Mozambique, al vele jaren geteisterd door gewapende bendes van de vrijheidsbeweging Renamo moet met een eenzijdige produktie van cashewnoten aan de

broodnodige deviezen komen. Al produceert het land nog zoveel noten, veel reden om te zingen is er niet, schrijft Lévelt in de folder.

Lévelt: „Het mooie van kleine boeren is echter dat ze niet uit het veld te slaan zijn, ondanks de vele tegenslagen die ze te verduren krijgen. Een jaar later zijn ze gewoon weer met hun werk bezig.” Echte problemen in bepaalde landen heeft hij tot nog toe niet meegemaakt. „Ach, vorig jaar in Haïti. Daar had ik koffie gekocht. Vijfhonderd balen lagen voor me klaar in een loods. In de nacht voor de verzending werd de hele vracht gestolen. Ikzelf heb gelukkig iets terug gehad van de verzekering, maar voor die boeren is dat wel vervelend”, zegt Lévelt.

Monokulturen

Lévelt krijgt soms kritiek. Hij zou zich te weinig verdiepen in de werkelijke behoefte van de Derde Wereldlanden. Vanuit de milieuwereld komen geluiden dat hij - net als organisaties als de Stichting Max Havelaar - monokulturen in stand houdt. Lévelt wijst de kritiek van de hand: „Ik praat vaak met de boeren over hun eigen vrijheid. Die koop je via de maag, zeg ik dan. Als zij voor hun eigen voedsel kunnen zorgen, zijn ze ook niet meer afhankelijk van anderen.”

De boeren moeten volgens Lévelt wel onvoorwaardelijk overschakelen op de biologische teeltmethodes. „Want wat ik nu bij de gangbare koffieplantages zie, is dat de boeren met hebriciden alle onkruiden hebben gedood. Het gevolg is een onvruchtbaar land met kale rotsen en flinke erosie. Stoppen de boeren met die werkwijze, dan zouden ze er in de toekomst aanzienlijk op vooruit kunnen gaan. Zeker als met het vruchtbaar houden van de grond er ook meer geld beschikbaar komt om de infrastructuur ter plekke te verbeteren”, aldus Lévelt.

In Mexico, waar Lévelt in de jaren tachtig zijn eerste contacten legde, zijn boeren er aanzienlijk op vooruitgegaan. De gezondheidszorg en scholing zijn verbeterd. De prijzen die boeren voor hun biologische produkten krijgen, zijn nu ook toonaangevend voor de prijzen die de koffieboeren elders in het land krijgen. „De handel is er voor hen een stuk doorzichtiger op geworden.”

Als het aan de koffiebrander ligt, haalt de teelt van biologische thee in de ontwikkelingslanden die van koffie in. „In vier jaar tijd is het hard gegaan. De produktie van thee is een stuk grootschaliger. Thee ondergaat vaak meerdere bewerkingen en daar zijn fabrieken voor nodig. Een probleem is dat de biologische teeltwijze in veel landen onaantrekkelijk is of zelfs onmogelijk wordt gemaakt. Banken met belangen in de kunstmestindustrie maken boeren bang dat als ze biologisch telen alle planten dood gaan”, aldus Lévelt.

Hij vervolgt: „Onlangs heeft de overheid in Sri-Lanka de subsidie op kunstmest afgeschaft. Zo'n land, dat economisch gezien in een rot situatie verkeert, is al een stap verder dan Nederland”, meent de koffiebrander.

Voor gezonde plant is de markt klein

Eerste biologische plantenteler heeft bedrijf en baan

Bloemen houden van mensen. De kreet is zo vaak herhaald dat niemand zich realiseert wat hij precies betekent. Want bloementeel blijkt zeer milieuvriendelijk. Hebben bloemen nog reden om van mensen te houden? Kees Buskermolen, 's lands eerste ekologische potplantenteler, doet het gelukkig anders. Dat je bloemen en planten niet hoeft op te eten betekent niet dat er aangerotzood kan worden.

Petra Souwerbren

Kees Buskermolen runt een potplantenbedrijf in het oude tuindersgebied bij Aalsmeer. Het bedrijf huist in een typisch veenlandschap. Lange rechte wegen doorsnijden het gebied. Er heerst grote bedrijvigheid. Kassen staan aan weerszijden van de weg.

Buskermolen verzeilde maar zeer toevallig in de potplantenteelt. Hij is leraar biologie en scheikunde en geeft les op een agrarisch onderwijs centrum. Op zoek naar een woning met wat grond kwamen Buskermolen en zijn partner een stuk land van een hectare op het spoor. Er lag een vergunning voor een woonark.

Het terrein was volledig uitgeteeld en uitverkocht. Wat restte was een halve hectare afval. Hout, glas en andere troep slingerden rond. In 1985 begon Buskermolen de potplantenkwekerij met 500 vierkante meter kas. Inmiddels is dat uitgebreid naar 2500 vierkante meter.

Buskermolen: „Toen ik kwam stond er op het terrein wel een bruikbare kas. Ik dacht: zet er maar wat in. Zo begon ik met violenteelt. Gewoon een kwestie van gezond verstand gebruiken. Ik heb wel veel theoretische bagage uit mijn vak en opleiding, maar de praktijk is toch anders.

Stimulans

De start verliep voorspoedig. De violen werden in perskluitjes kant en klaar aangekocht. Daardoor bleven arbeid en investeringen in materiaal in het begin beperkt. De combinatie met het docentschap was en is voor Buskermolen een flinke stimulans.

„Die violenteelt liep goed. Een aardige manier om een centje bij te verdienen. Als je van aanpakken weet is dit goed te combineren met een part-time baan. Ik vind het prettig om met mijn handen bezig te zijn. Het werk geeft me een geestelijke vrijheid waardoor ik juist veel dingen voor school in de kas bedenkt. Dankzij die combinatie ga ik nog altijd met veel plezier naar school.”

Verwarming ontbrak in de kas. De teelt van warmteminnende planten was uitge-

sloten. Vandaar dat de keus op violen, en later op Primula Acaulis viel. Primula's hoeven alleen vorstvrij te blijven. Het eerste jaar werden de primula's om die reden ingekuild. Alleen de bovenste laag van de grond bevroor. De wortels van de planten konden dankzij het inkuilen vocht opnemen en zonder verwarming overleven. Inkuilen was echter te arbeidsintensief. Buskermolen stapte over naar een minder milieuvriendelijke oplossing.

„Je moet keuzes maken. Inkuilen doe ik niet meer. Ik stook nu in de kassen om ze vorstvrij te houden.” Buskermolen teelt in vergelijking met anderen zeer energie-

■ **Buskermolen en zijn dochter bestuiven de planten.**

arm. „Dat is voor mij heel belangrijk. Je moet gewassen telen die hier thuishoren. Warmteminnende gewassen telen doen ze maar ergens anders. Bovendien heb je met die gewassen sneller met ziekte en plagen te maken, waardoor je moet gaan spuiten.”

„De handel in potplanten vindt assortimentsverbreding belangrijk. Als ze dat zo graag willen, moeten ze maar importeren uit Frankrijk. Maar ik denk dat je altijd grenzen moet stellen. Want wat is het maximaal aantal kilometers waarover je iets haalt? Je kunt kritisch naar jezelf kijken. Heb ik die producten echt wel nodig? Veel is eigenlijk toch luxe.”

Pionier

Kritisch was Buskermolen altijd al. Hij is lid van de Vereniging Milieudefensie van het eerste uur. Na vijf jaar in de plantenkwekerij schakelde hij om naar ekologische teelt. Een pionier in de ekologische potplantenteelt was opgestaan. Niet dat het altijd zo eenvoudig is.

„Ik had een zomerteelt potgerbera's. Dat leek wel een aardige teelt te zijn voor de zomerperiode. Die is altijd een beetje tam. Maar er kwam enorm veel witte vlieg in de planten. Het probleem was onvoorzien groot. Elke week moest ik de witte vlieg te bestrijden. Op een gegeven moment besloot ik zo niet verder gaan. Ik heb de planten allemaal weggegooid.”

Er zijn niet altijd milieuvriendelijke alternatieven voor teeltmaterialen beschikbaar. Op de tafels waar de potten staan moet folie liggen tegen onkruid en algengroei. Folie is bij gebrek aan beter nog altijd beter dan pvc. De potten zijn ook van plastic, weliswaar van een afbreekbare soort.

Buskermolen: „Mijn potten koop ik altijd tweedehands, en ik gebruik ze zo vaak mogelijk. Ik deed een proef met potjes van recycle-papier. Een leuk produkt, maar de potjes vielen na een paar weken uit elkaar. Dezelfde potjes hebben ze geïmpregneerd met kaarsvet. Een goed initiatief, maar ze moesten 25 cent gaan kosten. Die kostprijs is veel te hoog als je bedenkt dat een plantje 80 cent opbrengt. Voor een tweedehands plastic potje betaal ik één cent.”

Een soortgelijk verhaal geldt voor plantenhoezen, het pakpapier voor de plant. In de gangbare handel zijn ze van plastic. Buskermolen wilde persé een hoes van kringlooppapier. Maar een bloemist moet de planten water kunnen geven als ze droog staan, en kringlooppapier kan daar niet tegen. Het werkt nu met een compromis: een hoes van wit papier.

Gangbare markt

Potplantenteelt onder het Eko-merk is iets nieuws. Buskermolen hoopt dankzij de profilering met het Eko-merk een voorbeeldfunctie te vervullen. Veel voordelen

■ De kostprijs van biologische potplanten is nauwelijks hoger dan die van planten in de gangbare teelt.

voor de teler zijn er nog niet. Er is nog geen afzetmarkt voor het nieuwe Eko-produkt. De planten worden via de veiling verkocht.

Buskermolen blijft optimistisch. De industrie ziet de problemen hangen en komt zelf met alternatieven. De draagtray om in uit te zaaien worden gemaakt van vacuüm getrokken polypropyleen (een plastic zonder chloor). Dankzij een goed recycle-systeem is de verspilling van grondstoffen danig beperkt. De leverancier verkoopt de opnieuw gemaakte draagtrays, zodat 'gangbare' telers gestimuleerd worden mee te doen aan hergebruik.

Ekologische potplantenteelt begint, vergelijkbaar met de landbouw, met goede grond. Organische bemesting en ekologisch verantwoorde samenstelling van de potgrond zijn voor de moderne plantensektor iets nieuws.

Na het raadplegen van oude handboeken en telers en na veel experimenteren is Buskermolen over zijn inmiddels zesde potgrondmengsel tevreden: „Ik gebruikte gekomposteerde koemest. Vroeger bestond potgrond uit een kwart bagger en een kwart koemest. Maar blijkbaar was het toen toch anders want de mest is nu veel te zout. De kwaliteit van de mest is beroerd. Mest van biologische bedrijven is beter. Volgens de normen moet ik die gebruiken. Maar dan is het einde toch zoek? Dan moet ik met een vrachtwagen naar Drenthe rijden om mest te halen.”

Bix

Dat potgrond cruciaal is blijkt uit een partij primula's die zoutschade hebben gele-

den. Van bloei is geen sprake. De groei stagneert en het blad vergeelt en verdort. Buskermolen heeft nu succes met een mengsel waarvoor hij zelf de ingrediënten aanlevert. Als meststof gebruikt hij, naar eigen zeggen, een soort 'Bix brokjes'. De brokjes bevatten bewerkte organische mest die chloor-arm is.

De voeding in de potgrond wordt aangevuld met vloeibare mest die de teler doseert tijdens de groei. In de gangbare teelt wordt hiervoor kunstmest gebruikt, die gemakkelijk te doseren is. Maar kunstmest is in de biologische teelt verboden, omdat de productie ervan heel veel energie kost, kringlopen niet meer gesloten worden en een mestoverschot ontstaat. Bovendien past de snelle werking van kunstmest niet goed in de dynamiek van een gezonde bodem.

Voor Buskermolen is het na jaren milieubewust werken vanzelfsprekend dat je een goed produkt kunt leveren zonder chemische bestrijdingsmiddelen te gebruiken:

„Het is vooral belangrijk om van te voren te bedenken wat wel en wat niet kan. De keuze moet passen bij het seizoen, zodat gezonde en goed groeiende planten geteeld kunnen worden. Door maatregelen probeer ik de kans op infecties te verkleinen. Gaas voor de ramen van de kas houdt insecten tegen. Geraniums blijken een voorbeeldig gewas. De planten stinken zo erg dat geen luis of witte vlieg zin heeft om op de plant te gaan zitten.”

Als zich toch plagen voordoen zet Buskermolen vijanden uit. Sluipwespen tegen de witte vlieg, en een oplossing van groene zeep en spiritus tegen luis.

Gemotiveerd

Planten eet je niet op. Waarom zo moeilijk doen in een ekologische teelt terwijl de gangbare markt zo sterk staat? Het antwoord van Buskermolen is gemotiveerd en bondig. „In mijn potgrond gebruik ik geen veen waardoor hele landschappen worden afgegraven. Ik benut organische mest in plaats van dat die verloren gaat en ik bespaar grondstoffen dankzij het hergebruik van potten. Mijn planten zijn geteeld met zo min mogelijk verontreiniging en maximaal hergebruik.”

Opvallend genoeg is de kostprijs van de planten nauwelijks hoger dan in de gangbare teelt. De Eko-merk planten zouden in een winkel niet veel meer moeten gaan kosten dan een vergelijkbaar gangbaar produkt. De teler hoopt van harte dat er geen extra marges op het Eko-produkt zullen komen, waardoor de prijs onnodig hoog wordt.

Voorlopig is die situatie nog toekomst voor Buskermolen en zijn enige kollega die intussen ook voor ekologische teelt heeft gekozen. De afzet vindt nu nog plaats via de veiling en een markthandelaar. Maar daar komt verandering in.

Een eerste start is gemaakt in Amsterdam. De milieubewuste konsument kan daar sinds half mei sierprodukten kopen in één van de zeven winkels van de coöperatie Manna.

Europees bos moet hardhout vervangen

In winter gekapt hout bederft niet

De meeste mensen zijn het er wel over eens dat tropisch hardhout moet blijven waar het hoort. Daarmee zijn de problemen niet de wereld uit. Herman Rol pleit vanuit zijn woonplaats in Frankrijk voor de aanleg van Europese productiebossen. Onze inheemse houtsoorten kunnen ruimschoots wedijveren met de kwaliteit van het tropisch hout, is hij van mening.

Herman Rol

Hoe houden we tropisch hout in de landen waar het thuishoort? Terecht merkt Aart Noorlander in het winternummer op, dat alleen een boycot van hardhout de oerwouden niet zal redden. Regeringen en grootgrondbezitters zullen op een andere manier moeten proberen hun 'waardeloze' gronden rendabel te maken.

Het ander deel van het probleem is hoe tropisch hardhout vervangen kan worden. Hout is een oneindig produkt, mits het goed beheerd en voldoende aangeplant wordt.

Dat laatste is niet gebeurd. Al eeuwen lang onderhouden westerse landen hun bossenbestand schandalig slecht. In de middeleeuwen bouwde Nederland een hele handelsvloot van haar wouden. Een Oost-Indiëvaarder ging enkele jaren mee. Eeuwenlang waren er honderden in de vaart. Maar vooral de laatste twee eeuwen is het heel hard gegaan met het hout in Nederland. Zo'n honderd jaar geleden ging ons laatste 'oerbos' voor de bijl.

In andere Europese landen is het meestal niet beter gesteld. Spanje was in de vroege middeleeuwen voor zeventig procent met bos bedekt. Al in de zestiende en zeventiende eeuw had Spanje niet genoeg hout meer om zijn legers uit te rusten en ging ze over tot import uit Noord-Amerika. Bekend is de houtverkoop in Zweden. Voor het bosbeheer van de voormalige Oostbloklanden, verlegen om buitenlandse valuta, valt te vrezen.

Monokultuur

Waar bossen aangelegd zijn, koos men meestal voor de rationele aanpak. Monokulturen van snel groeiende bomen, die na zestig à tachtig jaar kaalgeslagen worden. Meestal verbouwde men naalddhout, wat de bodem verzuurt. Er zijn meer nadelen. De monokultuur is gevoelig voor ziekten en brand. Massaal kappen van oogstrijke percelen veroorzaakt erosie en verstoort het milieu voor flora en fauna.

Al sinds mensenheugenis waren de Dordogne, de Aveyron en de Ardèche met kastanjeboomgaarden bedekt. Nog niet zo

lang geleden werden de varkens met de kastanjes vetgemest. Ook mensen aten er van. Het schijnt nu goedkoper te zijn het krachtvoer uit ontwikkelingslanden te importeren.

De kastanjeplantages die hier eens een belangrijk deel van het kultuurgoed vormden verdwijnen. Niemand ziet het nut er meer van in. Dat is niet terecht. De tamme kastanje zou de komende tijd in een nieuwe behoefte kunnen gaan voorzien. In Zuid-Frankrijk is nog een enorm potentieel aan bos dat, mits goed beheerd, in relatief korte tijd hoogwaardig hout zou kunnen gaan leveren. Helaas gaat het slecht met de kastanje. De boom is gevoelig geworden voor een ziekte en steeds meer boeren gaan ertoe over hun boomgaarden te rooien. Dat is jammer, want niemand zit op nog meer weidegrond te wachten.

Alhoewel de ziekte zich moeilijk laat be-

strijden kan de schade door goed onderhoud drastisch beperkt worden. Een omgezaagde boom vormt nieuwe uitlopers die in rekordtijd groeien. In de Dordogne liggen uitgestrekte kastanjabossen, die elke tien à twintig jaar gekapt kunnen worden voor palen. Hout voor de kachel, de mijnen, hekpalen en de wijngaarden. Op die manier blijft het bos in stand. Toegegeven: het is productiebos en de omlooptijd is erg kort. Toch kan je daar urenlang heerlijk wandelen.

Oude stempel

Een boom voor timmerhout zou veel langer moeten blijven staan. In oude boerderijen hier vind je balken, ramen en deuren, die soms al meer dan twee eeuwen oud moeten zijn. Verven was er vroeger niet bij. Van houtveredeling hadden ze al helemaal niet gehoord. Al dat hout blijft puntgaaf. In ons huis is alleen maar inlands hout verwerkt.

De zager in ons dorp, Ruben Dintillac, is van de oude stempel. Hij oogst bomen alleen vanaf de volle maan van augustus tot hij merkt dat de sapstroom weer op gang komt. Dat is voor elke boom verschillend en het hangt ook af van het weer. Hout dat gekapt is in de winter en dat voldoende droogt heeft niets te vrezen van welk schimmel of welk insect dan ook. Alleen het inferieure hout van de grote industrieën, dat ongeacht het jaargetijde gekapt is en niet de tijd heeft gehad te besterven en te drogen, heeft behandeling nodig.

Wedijveren

Onze inheemse houtsoorten kunnen ruimschoots wedijveren met de kwaliteit van het tropisch hout. Een grotere vraag moet leiden tot een grotere produktie. Mits we het hout niet ergens anders vandaan halen moet dat leiden tot meer en beter bos in Europa.

Recente nieuwe inzichten over bosbeheer pleiten voor diversiteit en selektief oogsten. Onder die voorwaarden zou productiebos een gezond, mooi en milieuvriendelijk bos kunnen zijn. Nieuwe bossen, bossen en houtwallen zouden aangelegd moeten worden, bestaande bossen verdienen een beter beheer. Daarbij kunnen rentabiliteit en milieu hand in hand gaan.

Het lot van het Europese bos is in handen van tienduizenden grote en kleine beseignenaren. Alleen een intelligente wetgeving kan alle mensen snel genoeg op een lijn krijgen voor het te laat is.

„We hielden niet van woon-werk verkeer”

Schip is woning en timmerbedrijf tegelijk

Helène Kleijburg

Op de dag van mijn bezoek ligt De Varne op haar vaste ligplaats aan de Vecht tussen Weesp en Nederhorst ten Berge. *Saskia van Vuuren* en *Marijn van Zuylen* hebben „een klus aan huis”. Een klant heeft zijn schip langszij gelegd zodat het timmerbedrijf ter plekke haar werkzaamheden kan verrichten. Het is tijdelijk werk, niet meer dan een onderbreking van een grote klus. Over een week varen Van Vuuren en Van Zuylen naar Woubrugge om de bouw van een compleet huis te voltooien.

De Varne is een flinke boot van 26 meter lang. Het is nauwelijks voor te stellen dat zo'n schip veel woonruimte in zich heeft. Maar niets is minder waar. In de voorkant van de schuit zit een comfortabele woonkamer en -keuken van zeven bij vijf. De inrichting is half klassiek. Houten wanden in oudhollands groen, donkerrood geverfde antieke meubels en een ouderwetse houtkachel.

Saskia van Vuuren heeft haar vrije dag. Ze zegt officieel vier dagen per week te werken voor het bedrijf, maar vaak komt daar extra tijd bij voor de boekhouding en de organisatorische kant.

„Veel mensen zeggen dat je met een eigen bedrijf geen tijd voor jezelf overhoudt, maar voor ons geldt dat niet. In de vakantie varen we met het schip naar Frankrijk. Sommige mensen met een eigen bedrijf zien zo iets als een onmogelijkheid.” Vol geestdrift begint ze te vertellen hoe zij en Marijn van Zuylen begonnen zijn met het bedrijf. Het duurt niet lang of de fotoboeken liggen op tafel. Van Vuuren is overduidelijk trots op het timmerbedrijf.

Even bellen

Het bedrijf is niet zo maar een baan van negen tot vijf. Voor Van Vuuren is De Varne een manier van bestaan. „Natuurlijk is het af en toe wel eens een eenzame manier van leven”, laat ze doorschemeren. Met bus en trein duurt de reis naar Utrecht of Amsterdam een uur. Van Vuuren: „De bereikbaarheid is af en toe best een nadeel.” Op de vaste ligplaats is een telefoonaansluiting, maar als er gevaren wordt, is even bellen niet makkelijk. „Vooral afspraken maken is lastig,” vindt Van Vuuren, die heel wat tijd in telefoongesprekken slijt.

Geen van beiden hebben ze ooit een timmerdiploma gehaald. Marijn van Zuylen begon in 1978 een klussenbedrijfje, slechts

in het bezit van eerder opgedane ervaring. Hij woonde en werkte in Eemnes. Nadat de twee elkaar ontmoetten besloten ze niet alleen samen te gaan wonen, maar ook samen een timmerbedrijf te runnen. Van Vuuren zette de studie aan de kant en koos voor het timmervak. Ze leerde het, net als Van Zuylen, door goed te kijken en het daarna zelf te doen.

Beide timmerlui zochten 'iets vrijstaands' in 't Gooi. Aangezien ze geen gat zagen in altijd heen en weer te moeten reizen met een auto, rees het idee hun huis mee naar het werk te nemen: een varende timmerbedrijf. Voor 35 duizend gulden doken ze een verwaarloosde roestbak met een kapotte motor op. Ze knapten het schip op en repareerden samen met een monteur de motor. Het bedrijf De Varne zag het licht. In 1982 voeren ze uit naar Amsterdam voor de eerste timmerklus.

Wachtlijst

Het ging De Varne niet altijd voor de wind. Vooral de eerste jaren waren moeilijk. Advertenties in MeMo, De Groene Wegwijzer en later in Milieudefensie leverden niet direkt het gewenste resultaat op. Terwijl de economische crisis over Nederland trok, deed het koppel een poging om het schip af te betalen.

Vanaf 1984 ging het aanmerkelijk beter. De economie trok aan, evenals de belangstelling voor milieuvriendelijk bouwen. De Varne heeft in alle uithoeken van Nederland gelegen; van Maastricht tot Groningen, van Rotterdam tot Arnhem. Van Vuuren laat een artikel uit Milieudefensie uit 1990 zien. „Het leverde ons een jaar werk op”, vertelt ze.

Inmiddels is er zoveel vraag naar hun diensten dat ze de hoeveelheid werk nauwelijks aankunnen. De laatste vijf jaar werkt het tweetal met een wachtlijst. Door de bank genomen is de wachttijd drie tot zes maanden. „Het hangt er vanaf waar we zitten”, aldus Van Vuuren. Naarmate de klant meer in een uithoek van Nederland woont, duurt het langer voordat De Varne langsvaart. De omvang van een klus kan ook bepalen hoe snel er wordt getimmerd. „Laatst hadden we een klant in Nijmegen die haar kapotte balkon wilde laten opbouwen. Zij heeft ruim een jaar moeten wachten, want voor een balkonnetje varen we niet speciaal naar Nijmegen. Pas toen we een klus in Arnhem kregen, zijn we in Nijmegen langs gegaan”, aldus Van Vuuren.

Twee dingen zijn karakteristiek aan timmerbedrijf vof Varne. Ten eerste werkt het bedrijf zoveel mogelijk milieuvriendelijk. Ten tweede is De Varne een varende timmerbedrijf, dat over water van klus naar klus reist. Saskia van Vuuren (32) en Marijn van Zuylen (36) houden het roer. „We hielden niet van woon-werk verkeer. De meest afgelegen plek in Nederland is maximaal toch maar twee dagen varen.”

Kompleet huis

De meeste klussen die De Varne aanneemt kosten een paar maanden werk. Dan gaat het om een nieuw dak op een boerderij, de aanbouw van een schuur of zelfs de bouw van een compleet huis. Momenteel is De Varne bezig met de bouw van een huis in het Zuidhollandse Woubrugge, door architect Tjerk Reijenga ontworpen.

„We gaan hardstikke hard”, zegt Marijn van Zuylen die net binnen komt lopen. Hij vervolgt: „Milieuvriendelijk bouwen kost geen spat meer tijd dan het gangbare bouwen. Ja, misschien iets meer tijd als je het vergelijkt met dat rauw-dauw bouwen van tegenwoordig.”

Van Zuylen is al vele jaren bezig met milieuproblematiek. Hij zat met zijn zeventiende al in milieuklubjes. Toen hij veertien jaar geleden begon was er niet veel bekend over milieuvriendelijke bouwmaterialen. Maar ook toen was hij zich er al van bewust dat als je ging bouwen je zo weinig mogelijk troep moet gebruiken. 'Minder troep' gebruiken is niet altijd eenvoudig. De twee timmerlieden zien milieuvriendelijk timmeren vooral als een zaak van goed voorbereiden en zoeken naar goede oplossingen. Kozijnen van tropisch hardhout vervangen door grenen is het beste, maar vindt maar eens een fabriek die bereid is grenen kozijnen te fabriceren. „Het gaat de laatste jaren beter, maar vroeger was het heel moeilijk.” Een paar jaar geleden benaderde Van Zuylen vijf timmerfabrieken voordat er één bereid was een grenen kozijn te leveren. Timmerfabrieken hebben onderling de afspraak om alleen Garant-kozijnen van tropisch hardhout te leveren.

Oregon pine

Materialen vinden die echt milieuvriendelijk zijn, blijkt vaak moeilijk. Het timmerbedrijf gebruikt nu het liefst Europees grenen of larix. Of, iets minder graag, hout van de Oregon pine, een Noordamerikaanse boom.

Hout moet beschermd worden tegen weersinvloeden. De Varne gebruikt daarvoor boriumzout. „Boriumzout is zo te vinden in de natuur en een zeer milieuvriendelijk middel”, vertelt Van Vuuren. De timmerlui gebruiken geen acrylverf maar lijnolieverf. Van Zuylen ergert zich eraan dat de overheid acrylverf, verf op waterbasis, promoot. „Acrylverf is niets meer of minder dan een plastic laagje. Het proces om het te maken is niet bepaald mi-

lieuvriendelijk.” De lijnolieverf die de Varne gebruikt is daarbij vergeleken veel milieuvriendelijker.

Echter, waar hout is aangetast gebruiken ze zinknaftenaat van Agathos, wat een iets giftiger middel is. Als isolatiemiddel gebruiken Van Vuuren en Van Zuylen het liefst steenwol en glaswol. Al is het niet mensvriendelijk in de verwerking, voor het binnenmilieu is het tenminste niet slecht. De markt voor milieuvriendelijke bouwmaterialen is maar klein. Er is weinig bekend en voorhanden. Zo zijn glasfoam-isolatie-platen die het timmerbedrijf in het huis in Woubrugge plaatst niet milieu-onvriendelijk, maar de kit waarmee ze verwerkt worden echter wel. „Je weet dat het niet goed spul is. Maar ach, je gebruikt het.”

Zonder architect

Niet ieder materiaal is voor iedere verwerking geschikt. Isoflok is qua milieuvriendelijkheid niet slecht, maar voor het werk dat De Varne moet doen vaak niet toepasbaar. Alternatief is kokosvezel, maar dat heeft het nadeel dat het van de andere kant van de wereld moet komen. En het is in beperkte mate beschikbaar.

Milieuvriendelijk bouwen is niet bij iedere situatie hetzelfde. Het hangt af van de duurzaamheid die het gebouwde moet hebben. „Voor een boerderij die honderd jaar moet blijven staan, bouw je zo duurzaam mogelijk. Maar als iets toch over vijf jaar wordt afgebroken, kun je iets minder duurzaam bouwen,” vertelt Van Vuuren. „Soms kan het beter zijn een iets minder milieuvriendelijk materiaal te gebruiken als daardoor de duurzaamheid van een constructie toeneemt”, vult Van Zuylen aan. Meestal bouwt de Varne zonder ontwerp van de architect. De timmerlui spuien op de valreep kritiek op architecten. „Sommigen tekenen alles met plaatmateriaal, wat is verlijmd met waterbestendige lijm en dus milieu-onvriendelijker.” Van Vuuren en Van Zuylen werken het liefst zonder architect: „Het voordeel is dat je zelf constructies kunt bedenken die milieuvriendelijker zijn dan wanneer je met architect werkt.”

Aan het einde van het gesprek nemen we een kijkje in het ruim van de schuit, waar de werkplaats zit. Tegen alle wanden hangt gereedschap, de schappen staan vol. Het is duidelijk dat alles hier zo lang mogelijk wordt bewaard. „Echte liefhebbers”, zegt Saskia van Vuuren lachend.

„We hield van woon-wer

Schip is woning en timme

Helène Kleijburg

Op de dag van mijn bezoek ligt De Varne op haar vaste ligplaats aan de Vecht tussen Weesp en Nederhorst ten Berge. *Saskia van Vuuren* en *Marijn van Zuylen* hebben „een klus aan huis”. Een klant heeft zijn schip langszij gelegd zodat het timmerbedrijf ter plekke haar werkzaamheden kan verrichten. Het is tijdelijk werk, niet meer dan een onderbreking van een grote klus. Over een week varen Van Vuuren en Van Zuylen naar Woubrugge om de bouw van een compleet huis te voltooien.

De Varne is een flinke boot van 26 meter lang. Het is nauwelijks voor te stellen dat zo'n schip veel woonruimte in zich heeft. Maar niets is minder waar. In de voorkant van de schuit zit een comfortabele woonkamer en -keuken van zeven bij vijf. De inrichting is half klassiek. Houten wanden in oudhollands groen, donkerrood geverfde antieke meubels en een ouderwetse houtkachel.

Saskia van Vuuren heeft haar vrije dag. Ze zegt officieel vier dagen per week te werken voor het bedrijf, maar vaak komt daar extra tijd bij voor de boekhouding en de organisatorische kant.

„Veel mensen zeggen dat je met een eigen bedrijf geen tijd voor jezelf overhoudt, maar voor ons geldt dat niet. In de vakantie varen we met het schip naar Frankrijk. Sommige mensen met een eigen bedrijf zien zoiets als een onmogelijkheid.” Vol geestdrift begint ze te vertellen hoe zij en Marijn van Zuylen begonnen zijn met het bedrijf. Het duurt niet lang of de fotoboeken liggen op tafel. Van Vuuren is overduidelijk trots op het timmerbedrijf.

Even bellen

Het bedrijf is niet zo maar een baan van negen tot vijf. Voor Van Vuuren is De Varne een manier van bestaan. „Natuurlijk is het af en toe wel eens een eenzame manier van leven”, laat ze doorschemeren. Met bus en trein duurt de reis naar Utrecht of Amsterdam een uur. Van Vuuren: „De bereikbaarheid is af en toe best een nadeel.” Op de vaste ligplaats is een telefoonaansluiting, maar als er gevaren wordt, is even bellen niet makkelijk. „Vooral afspraken maken is lastig,” vindt Van Vuuren, die heel wat tijd in telefooncellen slijt.

Geen van beiden hebben ze ooit een timmerdiploma gehaald. Marijn van Zuylen begon in 1978 een klussenbedrijfje, slechts

in het bezit van eerder opgedane ervaring. Hij woonde en werkte in Eemnes. Nadat de twee elkaar ontmoetten besloten ze niet alleen samen te gaan wonen, maar ook samen een timmerbedrijf te runnen. Van Vuuren zette de studie aan de kant en koos voor het timmervak. Ze leerde het, net als Van Zuylen, door goed te kijken en het daarna zelf te doen.

Beide timmerlui zochten 'iets vrijstaands' in 't Gooi. Aangezien ze geen gat zagen in altijd heen en weer te moeten reizen met een auto, rees het idee hun huis mee naar het werk te nemen: een varende timmerbedrijf. Voor 35 duizend gulden doken ze een verwaarloosde roestbak met een kapotte motor op. Ze knapten het schip op en repareerden samen met een monteur de motor. Het bedrijf De Varne zag het licht. In 1982 voeren ze uit naar Amsterdam voor de eerste timmerklus.

Wachtlijst

Het ging De Varne niet altijd voor de wind. Vooral de eerste jaren waren moeilijk. Advertenties in MeMo, De Groene Wegwijzer en later in Milieudefensie leverden niet direct het gewenste resultaat op. Terwijl de economische crisis over Nederland trok, deed het koppel een poging om het schip af te betalen.

Vanaf 1984 ging het aanmerkelijk beter. De economie trok aan, evenals de belangstelling voor milieuvriendelijk bouwen. De Varne heeft in alle uithoeken van Nederland gelegen; van Maastricht tot Groningen, van Rotterdam tot Arnhem. Van Vuuren laat een artikel uit Milieudefensie uit 1990 zien. „Het leverde ons een jaar werk op”, vertelt ze.

Inmiddels is er zoveel vraag naar hun diensten dat ze de hoeveelheid werk nauwelijks aankunnen. De laatste vijf jaar werkt het tweetal met een wachtlijst. Door de bank genomen is de wachttijd drie tot zes maanden. „Het hangt er vanaf waar we zitten”, aldus Van Vuuren. Naarmate de klant meer in een uithoek van Nederland woont, duurt het langer voordat De Varne langsvaart. De omvang van een klus kan ook bepalen hoe snel er wordt getimmerd.

„Laatst hadden we een klant in Nijmegen die haar kapotte balkon wilde laten opbouwen. Zij heeft ruim een jaar moeten wachten, want voor een balkonnetje varen we niet speciaal naar Nijmegen. Pas toen we een klus in Arnhem kregen, zijn we in Nijmegen langs gegaan”, aldus Van Vuuren.

Twee dingen zijn karakteristiek aan timmerbedrijf, dat over water van klus naar klus gaat. Marijn van Zuylen (36) houden het roer. „Waarom niet? De meest afgelegen plek in Nederland is maar een paar uur varen van ons.”

elden niet werk verkeer”

n timmerbedrijf tegelijk

timmerbedrijf vof Varne. Ten eerste werkt
endelijk. Ten tweede is De Varne een varend
us naar klus reist. Saskia van Vuuren (32) en
roer. „We hielden niet van woon-werk ver-
land is maximaal toch maar twee dagen varen.”

Kompleet huis

De meeste klussen die De Varne aanneemt kosten een paar maanden werk. Dan gaat het om een nieuw dak op een boerderij, de aanbouw van een schuur of zelfs de bouw van een compleet huis. Momenteel is De Varne bezig met de bouw van een huis in het Zuidhollandse Woubrugge, door architect Tjerk Reijenga ontworpen.

„We gaan hardstikke hard”, zegt Marijn van Zuylen die net binnen komt lopen. Hij vervolgt: „Milieuvriendelijk bouwen kost geen spat meer tijd dan het gangbare bouwen. Ja, misschien iets meer tijd als je het vergelijkt met dat rauw-dauw bouwen van tegenwoordig.”

Van Zuylen is al vele jaren bezig met milieuproblematiek. Hij zat met zijn zeventiende al in milieuklubjes. Toen hij veertien jaar geleden begon was er niet veel bekend over milieuvriendelijke bouwmaterialen. Maar ook toen was hij zich er al van bewust dat als je ging bouwen je zo weinig mogelijk troep moet gebruiken. „Minder troep” gebruiken is niet altijd eenvoudig. De twee timmerlieden zien milieuvriendelijk timmeren vooral als een zaak van goed voorbereiden en zoeken naar goede oplossingen. Kozijnen van tropisch hardhout vervangen door grenen is het beste, maar vindt maar eens een fabriek die bereid is grenen kozijnen te fabriceren. „Het gaat de laatste jaren beter, maar vroeger was het heel moeilijk.” Een paar jaar geleden benaderde Van Zuylen vijf timmerfabrieken voordat er één bereid was een grenen kozijn te leveren. Timmerfabrieken hebben onderling de afspraak om alleen Garant-kozijnen van tropisch hardhout te leveren.

Oregon pine

Materialen vinden die echt milieuvriendelijk zijn, blijkt vaak moeilijk. Het timmerbedrijf gebruikt nu het liefst Europees grenen of larix. Of, iets minder graag, hout van de Oregon pine, een Noordamerikaanse boom.

Hout moet beschermd worden tegen weersinvloeden. De Varne gebruikt daarvoor boriumzout. „Boriumzout is zo te vinden in de natuur en een zeer milieuvriendelijk middel”, vertelt Van Vuuren. De timmerlui gebruiken geen acrylverf maar lijnolieverf. Van Zuylen ergert zich eraan dat de overheid acrylverf, verf op waterbasis, promoot. „Acrylverf is niets meer of minder dan een plastic laagje. Het proces om het te maken is niet bepaald mi-

lieuvriendelijk.” De lijnolieverf die de Varne gebruikt is daarbij vergeleken veel milieuvriendelijker.

Echter, waar hout is aangetast gebruiken ze zinknaftenaat van Agathos, wat een iets giftiger middel is. Als isolatiemiddel gebruiken Van Vuuren en Van Zuylen het liefst steenwol en glaswol. Al is het niet mensvriendelijk in de verwerking, voor het binnenmilieu is het tenminste niet slecht. De markt voor milieuvriendelijke bouwmaterialen is maar klein. Er is weinig bekend en voorhanden. Zo zijn glasfoam-isolatie-platen die het timmerbedrijf in het huis in Woubrugge plaatst niet milieuvriendelijk, maar de kit waarmee ze verwerkt worden echter wel. „Je weet dat het niet goed spul is. Maar ach, je gebruikt het.”

Zonder architect

Niet ieder materiaal is voor iedere verwerking geschikt. Isoflok is qua milieuvriendelijkheid niet slecht, maar voor het werk dat De Varne moet doen vaak niet toepasbaar. Alternatief is kokosvezel, maar dat heeft het nadeel dat het van de andere kant van de wereld moet komen. En het is in beperkte mate beschikbaar.

Milieuvriendelijk bouwen is niet bij iedere situatie hetzelfde. Het hangt af van de duurzaamheid die het gebouwde moet hebben. „Voor een boerderij die honderd jaar moet blijven staan, bouw je zo duurzaam mogelijk. Maar als iets toch over vijf jaar wordt afgebroken, kun je iets minder duurzaam bouwen”, vertelt Van Vuuren. „Soms kan het beter zijn een iets minder milieuvriendelijk materiaal te gebruiken als daardoor de duurzaamheid van een constructie toeneemt”, vult Van Zuylen aan. Meestal bouwt de Varne zonder ontwerp van de architect. De timmerlui spuien op de valreep kritiek op architecten. „Sommigen tekenen alles met plaatmateriaal, wat is verlijmd met waterbestendige lijm en dus milieu-onvriendelijker.” Van Vuuren en Van Zuylen werken het liefst zonder architect: „Het voordeel is dat je zelf constructies kunt bedenken die milieuvriendelijker zijn dan wanneer je met architect werkt.”

Aan het einde van het gesprek nemen we een kijkje in het ruim van de schuit, waar de werkplaats zit. Tegen alle wanden hangt gereedschap, de schappen staan vol. Het is duidelijk dat alles hier zo lang mogelijk wordt bewaard. „Echte liefhebbers”, zegt Saskia van Vuuren lachend.

De Kleine Aarde

Aktiviteitenprogramma

Meedoen met een cursus? Vul de bon in. Doe hem wel tijdig op de bus. Let op de uiterste datum van aanmelden. Wacht niet te lang, want vol is vol. U krijgt meteen een bevestiging van uw inschrijving. Het kursusgeld betaalt u vooraf met de acceptgirokaart die wij u toezenden. Een week voor de cursus volgt uitgebreidere informatie. Donateurs krijgen tien procent korting. Als u graag wilt deelnemen aan een cursus, maar het is echt te duur voor u, neem dan contact op met De Kleine Aarde. In bijzondere gevallen is korting mogelijk.

Mocht u de inschrijving willen annuleren, doe dat dan uiterlijk twee weken voor de cursus. U ontvangt het kursusgeld dan terug. Wie later annuleert is 50 procent van het kursusgeld verschuldigd.

Eerst meer weten? Schrijf of bel!

Telefoon: 04116-84921 (werkdagen van 9.00 tot 17.00 uur)

Schriftelijk: De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel

Bezoekadres: Het Klaverblad 1, Boxtel

Algemeen

Uit eten bij De Kleine Aarde (ekologische maaltijd)

Elke vrijdag in juli en augustus (vrij 18.00)
In de zomermaanden juli en augustus serveert De Kleine Aarde iedere vrijdag een ekologischer maaltijd. Dat kan een mooie afsluiting zijn van een langer bezoek aan Boxtel.

Chef-kok *Marianka Wanninkhof* staat er voor in dat er elke keer van een nieuw menu te genieten valt. Voor kinderen maakt zij een apart gerecht. U krijgt de recepten mee naar huis, zodat u het thuis kunt overdoen.

Op vrijdag zijn er zomerrondleidingen op De Kleine Aarde. Veel bezoekers combineren die met een maaltijd.

Prijs: f 15,00 voor volwassenen, f 7,50 voor kinderen t/m 12 jaar

Telefonisch aanmelden noodzakelijk (04116-84921)

Zomerrondleidingen

In juli en augustus (zo, wo en vrij 14.00)

Uw bezoek aan De Kleine Aarde wordt interessanter als u meedoet aan één van de rondleidingen in juli en augustus. Een medewerker van De Kleine Aarde leidt u dan rond over het terrein. Bij hem of haar kunt u al uw vragen stellen.

De rondleidingen zijn in juli en augustus elke woensdag, vrijdag en zondag, steeds om 14.00 uur. U maakt een wandeling in de ekologischer tuin, bekijkt het Bolhuis en de Piramidewoning en alle andere bezienswaardigheden op het terrein. Daarna kunt u genieten van een kopje (kruiden)thee of koffie in het Bezoekerscentrum.

Prijs: f 5,-. Kinderen tot en met 6 jaar gratis, kinderen van 7 tot en met 12 jaar f 2,50.

Aanmelden niet nodig

Wandelen rond De Kleine Aarde (ochtendwandeling)

2 en 16 augustus (zo 10.00)

Tijdens de wandelingen wordt ingegaan op de planten en dieren, die te zien zijn in ondermeer het gebied De Geelders.

De Geelders is een afwisselend bosgebied met hier en daar open stukken. Tijdens de rekreatieve wandeling komt u veel te weten over de planten en dieren die er leven. Daarnaast is er aandacht voor de landbouw, zoals die nu in Brabant wordt bedreven en dus is terug te vinden in het landschap.

Wilt u er een compleet 'dagje uit' van maken, dan kunt u 's middags deelnemen aan de zomerrondleiding over het terrein van De Kleine Aarde.

De zondagochtendwandelingen beginnen om 10.00 uur en duren tot 13.00 uur. Ze hebben een rekreatief karakter.

Prijs: f 7,-

Telefonisch aanmelden voor 24 juli resp. 7 augustus (04116-84921)

Tekenend de aarde verkennen

19 - 25 juli of 16 - 22 augustus (zo 16.00 - za 10.00)

In augustus biedt De Kleine Aarde twee tekenweken, waarin u aan de slag kunt met verschillende teken- en schildermaterialen. Via een afwisselend programma komt u intensief in contact met de aarde en de bloemen en planten die uit de aarde ontstaan. Groeivormen, lijnen- en kleuren-

spel leert u aandachtiger bekijken en beter ervaren.

In de loop van de werkweek ontdekt u op een spontane manier de belangrijkste onderdelen die de basis vormen voor tekenen en schilderen: vorm, ruimte, kleur en structuur.

U werkt met materialen als potlood, verschillende soorten krijt, pen, akwamel- en gouacheverf. Het ochtend- en middagprogramma begint met de kennismaking met een materiaal. Daarna gaat u er buiten in de natuur mee werken.

Het tekenen en schilderen vindt plaats op het terrein van De Kleine Aarde waar vele inspirerende plekjes zijn om op ontspannen wijze ervaring op te doen met werken in de natuur. 's Avonds wordt het gemaakte werk bekeken.

De werkweken zijn geschikt voor jong en oud. Ze staan open voor beginners en gevorderden. Zelfs als u geen enkele ervaring hebt, kunt u zonder moeite aan de cursus deelnemen.

De begeleiding is in handen van de kunstenaars *Mia Koenenman* en *Gerard Goossens* uit Eindhoven. Zij geven reeds jarenlang les en werken veel met en in de natuur.

Deelname is mogelijk per week. U kunt ook aan beide weken meedoen.

Prijs: f 420,- per week

Inklusief verblijf, alle maaltijden en materiaalgebruik

Aanmelden voor 5 juli resp. 2 augustus.

Leef gerust milieubewust (kennismakingsdag)

19 juli (zo 10.00-17.00)

Onder het motto 'Leef gerust milieubewust' organiseert De Kleine Aarde een speciale dag om nader kennis te maken met een milieuvriendelijke manier van leven. Theorie en praktijk komen op deze dag aan bod.

Milieubewuster leven is vaak eenvoudiger dan je zou denken en het kan nog leuk zijn ook! Iedereen heeft als konsument dagelijks met 'het milieu' te maken. Welk wasmiddel kies je? Wat eet je? Hoe zuinig ben je met gas, water, elektriciteit? Waar laat je je afval? Welke rol speelt 'de reclame' in ons koopgedrag?

Het programma wordt mede gebaseerd op de eigen interesse van de deelnemers.

Hun eigen ervaringen, knelpunten en suggesties spelen een belangrijke rol. Uit-

gangspunt vormt het Persoonlijk Milieu Be-leidsplan van De Kleine Aarde. Ook het terrein, met de vele praktische voorbeel-den voor een milieuvriendelijke leef-wijze (zoals het Piramidehuis) neemt een belangrijke plaats in.

Een smakelijke ekologische lunch maakt deze dag compleet.

Een interessante dag voor ieder die kiest voor een gezonde, milieuvriendelijke ma-nier van leven.

Prijs: f 50,-

Inklusief ekologische lunch, kursusmate-riaal en het boekje 'Leef gerust Milieube-wust'

Aanmelden voor 5 juli

Leef gerust milieubewust (kennismakingsdag)

6 september (zo 10.00-17.00)

Een herhaling van de gelijknamige kennis-makingsdag op 19 juli.

Prijs: f 50,-

Inklusief ekologische lunch, kursusmate-riaal en het boekje 'Leef gerust Milieube-wust'

Aanmelden voor 23 augustus

Natuurlijke cosmetika zelf maken (weekendkursus)

24 - 25 oktober (za 11.00-zo 15.30)

Zelf krèmes en tonics maken van bloemen, blaadjes en kruiden is een leuke bezig-heid. Als je ze in potjes doet met je eigen merk, heb je je schoonheidsverzorging in eigen hand.

Gekochte cosmetika is vaak erg duur en je weet bovendien vaak niet wat er in zo'n potje wordt gestopt of hoeveel beesten het leven hebben gelaten voor de produkten en voor allergieproeven.

Nu kun je zonder veel moeite en kosten experimenterenderwijs uitzoeken wat past bij jouw huid en smaak. Je weet bovendien precies wat je gebruikt en welke werking dat kan hebben.

Onder begeleiding van gastdocente Con-stance Nieuwhoff bereiden de deelne-mers twaalf cosmetische produkten. Con-stance Nieuwhoff schreef het boekje 'Na-tuurlijke cosmetika: zelf maken', een uitga-ve van De Kleine Aarde.

Prijs: f 160,-

Inklusief verblijf, maaltijden, het materiaal en het boekje 'Natuurlijke cosmetika zelf maken'

Aanmelden voor 13 oktober

Leef gerust milieubewust (kennismakingsdag)

25 oktober (zo 10.00-17.00)

Een herhaling van de gelijknamige kennis-makingsdag op 19 juli.

Prijs: f 50,-

Inklusief ekologische lunch, kursusmate-riaal en het boekje 'Leef gerust Milieube-wust'

Aanmelden voor 11 oktober

Voeding

Kruiden verwerken (praktijkdag)

29 augustus (za 10.00-16.00)

Als je in je kruidentuin een rijkdom aan kruiden hebt, zijn augustus en september de maanden om ze te gaan oogsten en ver-werken.

Deze kursusdag biedt volop tips om dit op de beste wijze te kunnen doen. Je leert hoe je kruiden precies moet drogen en welke zich daar het beste voor lenen. Je krijgt recepten om kruiden te bewaren onder olie of azijn, zoals het recept van pesto de bekende Italiaanse basilicumsaus. Op de-zie manier wordt de houdbaarheid van de kruiden verlengd en kun je de hele winter van het aroma genieten.

De kursisten krijgen achtergrondinforma-tie en recepten. Daarnaast gaan ze zelf aan de slag om kruiden te verwerken in de keuken.

Een afwisselende en informatieve dag!

Prijs: f 75,-

Inklusief ingrediënten en recepten

Aanmelden voor 15 augustus

Zelf kaas maken (kursus van één dag)

12 september (za 9.30-16.30)

Op deze interessante dag leert u in de boerderij van De Kleine Aarde zelf kaas

maken. Het bewerken en bereiden van kwark, zachte- en kruidenkaas wordt op deze dag besproken en toegelicht met vi-deo en dia's. Het bewerken en bereiden van Goudse kaas brengt u in praktijk. Aan het eind van de dag gaat u met een kaasje naar huis!

Thuis kunt u daarna zelf verder zuivelen: in de onderstaande kursusprijs is een basis-pakket ter waarde van f 35,- opgenomen. U neemt dus mee naar huis: stremsel, zuur-sel, kaasdoek, een cursusboek, een kaas-vaatje en een halve kilo Goudse kaas.

Prijs: f 100,-

Inklusief ekologische lunch, ingrediënten en basispakket

Aanmelden voor 1 september

Koken zonder vlees (weekendkursus)

25 - 27 september (vrij 19.30-zo 16.00)

De succesvolle cursus 'Koken zonder vlees' kunt u ook in een weekend volgen. De cursus is vooral voor degenen die ver-der weg wonen van De Kleine Aarde. Je loopt wel eens rond met het idee over te gaan op eten met minder of geen vlees, maar tegelijkertijd roept dit veel vragen op. Is het wel gezond? Doe ik het wel goed? Wat eet je dan? Is het wel lekker? En heb ik niet veel minder variatiemoge-lijkheden?

Om u bekend te maken met recepten zon-der vlees gaan we tijdens deze cursus ver-schillende maaltijden bereiden met onder-meer rauwkost, soepen, hoofdschotels en

nagerechten. Daarnaast lunchgerechten en gebak zonder suiker. Achtergrondinformatie over voedingsleer en producten komt ruimschoots aan bod. Deze cursus is bedoeld voor beginners. Prijs: f 195,-
Inklusief maaltijden, verblijf, ingrediënten en kursusbateriaal
Aanmelden voor 11 september

Koken zonder vlees (avondkursus)

30 september, 7, 14, 28 oktober, 4 en 11 november (woe 19.00-22.00)
Inhoudelijk is deze cursus hetzelfde als de gelijknamige weekendkursus.
Prijs: f 130,-
Inklusief ingrediënten en kursusbateriaal
Aanmelden voor 16 september

Wat kun je doen met pompoen (avond)

15 oktober (do 19.00-22.00)
Pompoen is een veelzijdige groente, die aan het einde van de zomer wordt geoogst. Daarna is hij lange tijd goed houdbaar. Maar wat kun je met pompoen doen? In de keuken biedt deze groente je ongekend veel mogelijkheden, variërend van zoete tot hartige gerechten, soep, taart en koekjes. Pompoen geeft kleur aan een maaltijd.
Deze cursusavond is bedoeld voor mensen die wat meer te weten willen komen over deze bijzondere groente en het leuk vinden om nieuwe dingen uit te proberen in de keuken.
De cursisten gaan zelf gerechten bereiden en proeven. Daarnaast biedt de avond achtergrondinformatie over de pompoen.
Prijs: f 30,-
Ingrediënten en recepten
Aanmelden voor 7 oktober

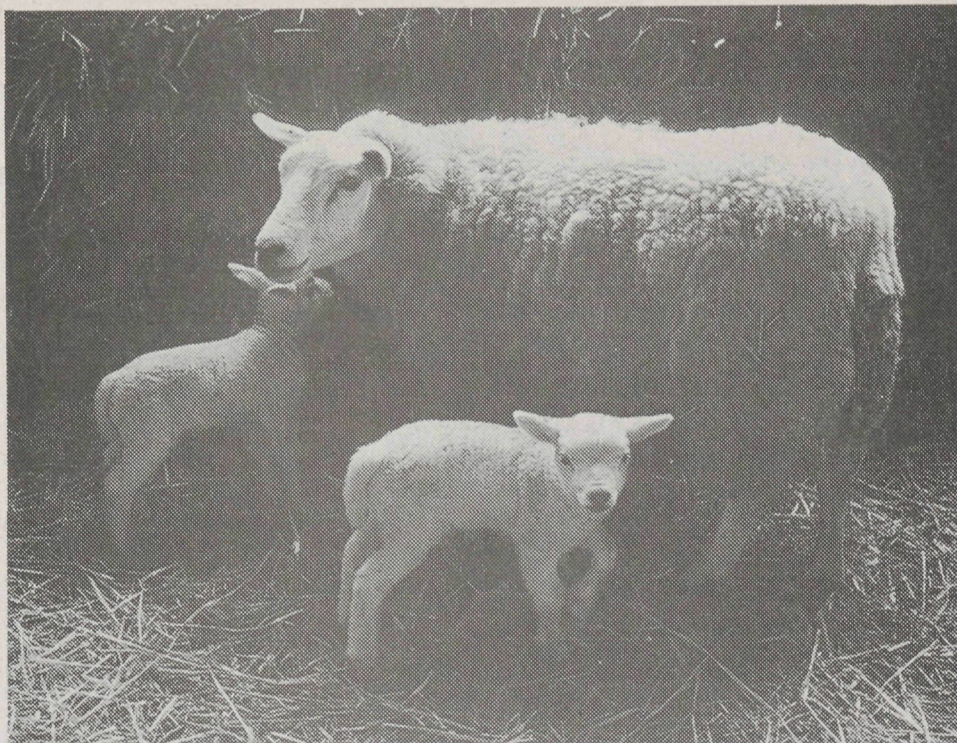
Koken zonder vlees (weekendkursus)

30 oktober - 1 november (vrij 19.30-20.00)
Een herhaling van het gelijknamige weekend van 25 tot 27 september.
Prijs: f 195,-
Inklusief maaltijden, verblijf, ingrediënten en kursusbateriaal
Aanmelden voor 16 oktober

Tuinieren

Schik in schapen (studiedag)

26 september (za 10.00-16.30)
Schapen staan in de belangstelling! Ook mensen met een relatief kleine tuin vinden het leuk om één of enkele schapen te houden. De Kleine Aarde organiseert daarom

een dag over de vele wetenswaardigheden rond het schaap.
Op deze dag kunt u in de praktijk bekijken hoe u de konditie van een schaap vaststelt, het voedsel dat ze eten, hoe u zorgt dat de schapen in een goede konditie blijven. U kunt ook het ophokken en het klauwtjes snijden oefenen!
Deze dag is voor iedereen die schapen houdt of wil gaan houden. En natuurlijk voor iedereen die meer van deze leuke dieren wil weten.
Prijs: f 75,-
Inklusief ekologische lunch en het boekje Schik in schapen
Aanmelden voor 17 september

Groenten in de winter (studiedag)

3 oktober (za 10.00-16.00)
De Nederlandse winter: stortregens, vijftien graden vorst, sneeuw, lekker zonnetje, lenteachtig, we kunnen er geen peil op trekken. Toch wilt u graag verse groenten eten, uit eigen tuin en zonder diepvrieskist. En gevarieerd natuurlijk!
Welke groenten zijn echt winterhard? Zijn er rassen die beter te bewaren zijn dan andere? Hoe bescherm je groenten die buiten staan? Allemaal vragen die op deze dag beantwoord gaan worden.
Voor het goed bewaren zijn er verschillende methoden, zoals inkuilen, inkisten, drogen, ophangen en inzuren. Elke groente heeft zijn eigen bewaareisen en -mogelijkheden. En wat is er leuker dan je eigen witlofkropjes te oogsten en te eten? Door oogstspreading hoeft u niet alles tegelijk op te eten of weg te geven.
Natuurlijk kijken we naar het teeltplan, want ook dat vraagt enige aanpassing. Wintergroenten eten uit eigen tuin begint al met een goed teeltplan in het vooraf-

gaande voorjaar.
Het hele jaar door verse groenten uit de eigen tuin, zonder wekken of invriezen? Prima te doen, ook in de winter!
Prijs: f 65,-
Inklusief documentatie en ekologische lunch
Aanmelden voor 24 september

Lezingen op zondag

In 1992 organiseert De Kleine Aarde elke tweede zondag van de maand een lezing over een aktueel konsumenten-thema. De lezingen zijn bestemd voor konsumenten en doe-het-zelvers die in de praktijk van alledag aan de slag willen met een milieuvriendelijke leefwijze. Bij iedere lezing hoort een rondleiding over het terrein van De Kleine Aarde.
De lezing duurt van 11.00 uur tot ongeveer 12.30 uur. De rondleiding begint om 14.00 uur en duurt anderhalf uur. Tussen lezing en rondleiding is er gelegenheid om op De Kleine Aarde de lunch te gebruiken. Er is koffie en thee, brood moet u zelf meenemen.
Gezien de verwachte belangstelling is het nodig dat u zich vooraf telefonisch aanmeldt. (04116-84921)

Ekologische voeding (lezing)

12 juli (zo 11.00)
Elise Bleijerveld, voedingsvoorlichtster bij De Kleine Aarde, geeft uitleg over de achtergronden en uitgangspunten van de ekologische voedingswijze. Aandachtspunten

tijdens deze lezing: herkomst van ekologische voeding, groenten van het seizoen, herkenbaarheid en verkrijgbaarheid voor de konsument, samenstelling van een gezonde maaltijd en bereidingswijzen.

Prijs: f 9,-

Inklusief kopje koffie of thee en rondleiding

Telefonisch aanmelden: 04116-84921

Kruiden in tuin en keuken (lezing)

9 augustus (zo 11.00)

Kruiden zijn bij veel mensen geliefd vanwege hun specifieke geur of kleur. Je kunt er heerlijke thee van maken en in de keuken kun je ze verwerken in tal van gerechten, soepen en sauzen als natuurlijke smaakmaker of smaakversterker. Ook in de moestuin kunnen kruiden een belangrijke functie vervullen. In deze lezing wordt ingegaan op het zelf kweken van kruiden en het gebruik van kruiden in de keuken. De kruidentuin van De Kleine Aarde zal bij deze lezing als levend illustratiemateriaal worden gebruikt.

Prijs: f 9,-

Inklusief kopje koffie of thee en rondleiding

Telefonisch aanmelden: 04116-84921

Verwarming en kachels (lezing)

13 september (zo 11.00)

Er zijn veel manieren om je huis te verwarmen. Jos van Doorn, oud-medewerker van

de energiegroep van De Kleine Aarde en thans werkzaam bij het Adviesburo Energiek in Waalre, houdt een inleiding over de verschillende vormen en soorten van verwarming en gaat in op diverse energie- en verwarmingsbronnen: stralings- of conventiewarmte, gashaarden, hout- en tegelkachels, stralingspanelen, vloerverwarming, cv, Hoog Rendementsketels. Ook het gebruik van actieve en passieve zonne-energie krijgt de nodige aandacht.

Prijs: f 9,-

Inklusief kopje koffie of thee en rondleiding

Telefonisch aanmelden: 04116-84921

Handel en duurzame ontwikkeling (lezing)

11 oktober (zo 11.00)

In de jaarlijkse aktieweek Honger Hoeft Niet (9 tot 17 oktober) staat het thema 'Handel en Duurzame Ontwikkeling' centraal. De oktober-lezing op De Kleine Aarde gaat daarom over de relatie tussen Milieu en Derde Wereld. De lezing sluit aan bij de ontwikkelingen rond de UNCED conferentie in Brazilië (juni 1992) over Milieu en Ontwikkeling.

Prijs f 9,-

Inklusief kopje koffie of thee en rondleiding

Telefonisch aanmelden: 04116-84921

Er kan nog meer...

Naast de vele activiteiten in dit programma verzorgt De Kleine Aarde regelmatig activiteiten voor scholen, verenigingen en andere gezelschappen.

Het is mogelijk een compleet 'programma op maat' te maken. Daarnaast trekken medewerkers het land in voor lezingen en demonstraties. Groepen kunnen voor een redelijke prijs gebruikmaken van de akkommodatie (slaapgelegenheid voor 35 personen en vergaderruimtes), waarbij De Kleine Aarde desgewenst een deel van het programma en de maaltijden kan verzorgen.

Diashow en video

Voor ieder die wil kennismaken met De Kleine Aarde is er een prachtige dia-show. In ruim een kwartier krijgen de toeschouwers een indruk van de ideeën en idealen waar De Kleine Aarde voor staat. Medewerkers komen aan het woord over landbouw, voeding, milieu en Derde Wereld. Daarnaast komt de top-kok Cas Spijkers in beeld, van het gerenommeerde restaurant 'De Swaen' in Oisterwijk. Spijkers is sinds enkele jaren een enthousiast gebruiker van biologisch geteelde producten in zijn keuken. Hij propageert dat ook onder zijn collega's van andere restaurants. De dia-show wordt gepresenteerd aan bezoekers die De Kleine Aarde in groepsverband bezoeken. Daarnaast is de serie te koop en te huur, zowel als dia-presentatie als op video. De huur van de videoband kost f 20,- per keer. Een tekstboekje is inbegrepen in de prijs. Als u de band gedurende een langere periode nodig hebt, geldt een afwijkende prijs. De band is te koop voor f 75,-. De show als dia-serie, met tekstboekje en geluidsband, is te huur voor f 30,-.

Bon voor aanmelding

Ik meld mij aan voor de cursus: Datum van de cursus:

Naam:

Adres:

Postcode:

Plaats:

Mijn beroep of studie:

Geboortedatum:

Telefoonnummer:

Handtekening:

Stuur mij een bevestiging. Voor aanvang van de cursus krijg ik het programma en nadere informatie. Ik betaal met de acceptgirokaart die u mij toestuurt. Ik weet dat ik 50 procent van het cursusgeld verschuldigd ben, als ik annuleer binnen twee weken voordat de cursus begint.

(hokje aankruisen)

- ☐ Ik ben geen donateur en betaal de volle kursusprijs.
- ☐ Ik ben donateur en krijg tien procent korting.
- ☐ Ik meld mij hierbij aan als donateur. Ik geef een donatie van f 25,- of meer en krijg dit jaar vier keer De Kleine Aarde in de bus. Ik krijg dus tien procent korting op deze cursus.

Invullen of overschrijven en opsturen naar: De Kleine Aarde, Antwoordnummer 16151, 5280 VJ Boxtel. Postzegel hoeft niet, mag wel.

Let op de uiterste datum van aanmelden!

Venkel en paksoi

Venkel en paksoi zijn tamelijk onbekende groenten. Ze zijn wel te herkennen, maar hoe je ze gebruikt is voor velen een vraag. Daarom in dit artikel aandacht voor het schoonmaken, snijden en verwerken van paksoi en, om te beginnen, venkel.

Marie-José Cornelissen

Venkel staat bekend onder de naam knolvenkel en behoort tot de familie van de schermbloemigen waartoe ook kruiden als dille, komijn en kervel en groenten als wortel en knolselderij behoren. Venkel is in feite de eetbare, verdikte stengelvoet van de venkelplant. De knol staat net boven de grond en heeft wijdvertakt, fijn groen.

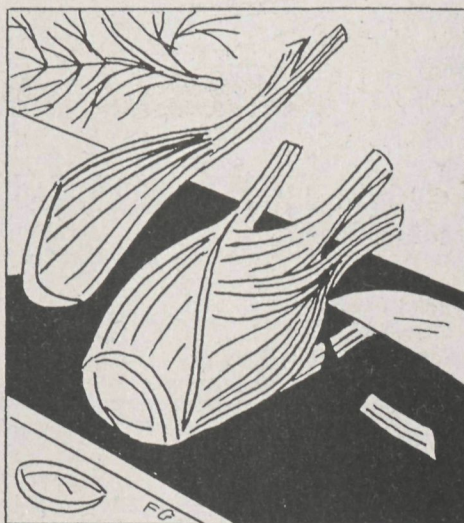
De smaak van de knolvenkel is anijsachtig en een beetje zoet. Rauwe venkel is scherper dan gekookte venkel. Door de uitgesproken smaak vinden mensen venkel of heerlijk, of juist helemaal niet lekker. Kwa voedingswaarde bevat venkel wat vitamine C en een redelijke tot ruime hoeveelheid ijzer.

Verser venkelknollen moeten bij aankoop stevig zijn en wit van kleur, zonder bruine vlekken. Het venkelgroen mag niet verlept zijn. De venkelknollen die in de winkel liggen zijn ontdaan van het wortelgedeelte en het meeste bladgroen. In Nederland geteelde venkel is verkrijgbaar vanaf begin mei tot eind oktober.

Venkel schoonmaken gaat als volgt: verwijder bij oudere knollen de buitenste stengeldelen, de zogenaamde rokken. Snijd zo nodig bruine plekken weg. Haal het bladgroen eraf en gebruik dit om te garneren of kruiden. Snijd de stengels vlak boven de knol af en gebruik deze voor het maken van bouillon. Snijd tot slot een plak van de onderkant van de knol weg. Wanneer je zelf venkel oogst, snijd dan de wortel en het bladgroen weg. Gebruik, afhankelijk van het recept, een deel van het bladgroen.

Snijd de knol doormidden, zodat deze stabiel op de plank blijft liggen tijdens het snijden. Was vervolgens de venkel. Snijd de knol heel fijn met een mes of kaasschaaf voor rauwkost. Voor gekookte venkel snijdt men de venkel in reepjes van anderhalf tot twee centimeter.

Venkel heeft vele toepassingsmogelijkheden, zowel rauw als gekookt en is ook te verwerken in groentetaarten en soepen.

Hieronder staat een aantal recepten. De recepten zijn voor 4 personen.

Gegratineerde venkel

2 venkelknollen
(kruiden-) zout
20 g boter
20 g tarwefijnmeel
1½ dl melk
1 dl kookvocht
peper, (kruiden-) zout
50 g geraspte belegen kaas

Maak de venkel schoon en halveer de knollen. Was de helften en breng ze met een bodempje water en wat (kruiden-) zout aan de kook. Kook de groente in 15 tot 20 minuten gaar. Maak intussen de kaassaus. Smelt hiervoor de boter, voeg het meel toe en roer tot het meel door de boter is opgenomen. Voeg ruim 1 dl koude melk toe, breng de vloeistof aan de kook en roer de saus glad. Voeg in gedeelten de rest van de melk en het kookvocht toe. Laat steeds eerst de saus aan de kook komen en roer dan glad. Maak de saus op smaak met peper en zout en laat de saus nog 5 minuten sudderen, roer af en toe. Voeg de helft van de geraspte kaas toe en laat de saus niet meer koken. Vet een ovenschaal in en leg hierin de uitgelekte, gekookte venkel. Bedek de groenten met de saus en strooi er de rest van de kaas over.

Gratineer de venkel, zet hiervoor het gerecht 5 tot 10 minuten hoog in de oven bij 225 graden (stand 5 of 6) zodat de venkel een bruin korstje krijgt.

Venkel met béchamelsaus

2 venkelknollen
(kruiden-) zout
20 g boter
20 g tarwefijnmeel
2½ dl melk
peper, (kruiden-) zout

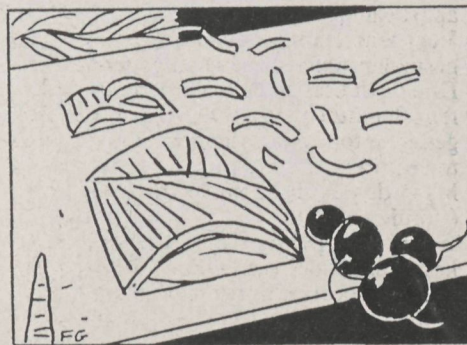
Maak de venkel schoon, houd wat venkelgroen achter en halveer de knollen.

Was de helften en kook ze met een bodempje water en wat (kruiden-) zout in 15 tot 20 minuten gaar.

Maak intussen de saus. Smelt de boter en voeg het meel toe en roer tot het meel door de boter is opgenomen. Voeg ruim 1 dl koude melk toe, breng het aan de kook en roer de saus glad. Voeg in gedeelten de rest van de melk toe. Laat steeds eerst de saus aan de kook komen en roer dan glad. Maak de saus op smaak met peper, (kruiden-) zout en fijngehakt venkelgroen. Leg de uitgelekte, gare venkel in een schaal en bedek deze met de saus.

Zomerse salade

2 eetlepels olijfolie
1 eetlepel appelazijn
(kruiden-) zout, peper
1 of 2 zomerworteltjes
1 bosje radijs
1 venkel
bieslook

Maak een sausje van olie, azijn, (kruiden-) zout en peper.

Maak de groenten schoon. Rasp de worteltjes, snijd de radijs in dunne plakjes.

Snijd de venkel in zeer dunne reepjes of schaaft de venkel fijn.

Meng de groenten met het sausje.

Paksoi

Paksoi is familie van de kruisbloemigen, evenals mosterdzaad, mierikswortel, radijs en Chinese kool. Paksoi is geen algemeen bekende Nederlandse groente en nog maar sinds enkele jaren algemeen te koop. Paksoi wordt wel al lang door de Chinese restaurants in de tjap-tjoi verwerkt.

Kenmerkend voor paksoi zijn de witte stelen en het donkergroene blad. Het gewas wordt even hoog als Chinese kool, de krop is echter losser en heeft daardoor minder gewicht per plant.

De smaak van paksoi doet denken aan die van Chinese kool, maar is zachter van smaak en iets zurig. Paksoi is rijk aan vitamine C. Daarnaast bevat het een redelijke hoeveelheid ijzer en bèta-caroteen, waar het lichaam vitamine A uit maakt.

Let er bij aankoop van verse paksoi op dat de stelen stevig wit zijn. Het blad mag niet verlept zijn. Paksoi van Nederlandse bodem is te koop vanaf begin mei tot eind oktober.

Schoonmaken gaat als volgt: verwijder eventueel het verlepte blad. Snijd de stronk paksoi over de lengte door midden. Was daarna de paksoi, dus voor het fijnsnijden. Paksoi uit eigen tuin oogst je door de stronk net boven de grond af te snijden. Snijd de gehalveerde paksoi in reepjes van 2 tot 3 centimeter, te beginnen bij het bladgedeelte. Op deze manier ligt de paksoi plat op de ondergrond en heb je een goede grip op de groente tijdens het snijden. Paksoi is een groente die met name geschikt is om te smoren, stoven en koken. Paksoi wordt weinig rauw verwerkt.

De recepten zijn voor 4 personen.

Gesmoorde paksoi

750 g paksoi
2 eetlepels olie
(kruiden-) zout

Was de paksoi en snijd hem in reepjes van 2 tot 3 centimeter. Houd het bladgedeelte apart van de stelen.

Verwarm de olie in een kookpan, voeg de gesneden stelen toe en meng met de olie. Doe de deksel op de pan en smoor de stelen 10 minuten. Voeg vervolgens het bladgedeelte toe en laat het geheel nog 5 minuten smoren.

Maak de paksoi op smaak met wat (kruiden-) zout.

Gesmoorde paksoi vormt een heerlijke combinatie met een gekookt graan en een saus, bijvoorbeeld rijst met pindasaus.

Gesmoorde paksoi met Chinese tomatensaus

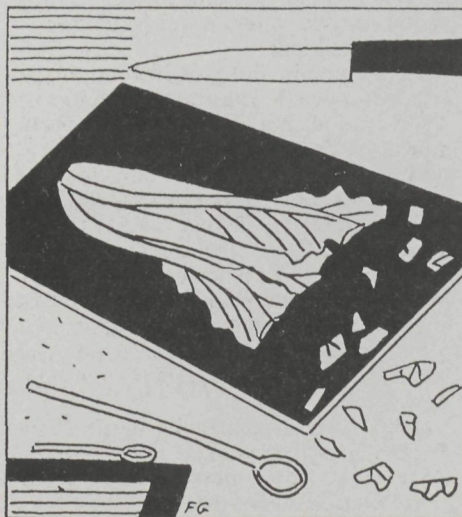
750 g paksoi
2 eetlepels olie
(kruiden-) zout
40 g boter
3 eetlepels tomatenpuree
40 g tarwefijnmeel
2 dl melk
2 dl bouillon
1/2 eetlepel tamari
1/2 theelepel rietsuiker
1/2 eetlepel geraspte gemberwortel
(kruiden-) zout

Smoor de paksoi volgens eerdergenoemd recept.

Smelt, voor de saus, de boter in een steelpan. Voeg de tomatenpuree en het tarwefijnmeel toe en roer tot het meel door de boter is opgenomen. Voeg de melk toe, breng de vloeistof aan de kook en roer de saus glad.

Voeg in gedeelten de bouillon toe. Laat steeds eerst de saus aan de kook komen en roer dan glad.

Voeg tamari, suiker en gember toe en laat nog 5 minuten sudderen.

Maak de saus op smaak met (kruiden-) zout.

Meng de uitgelekte paksoi met de Chinese tomatensaus.

Tjap-tjoi

1 ui
1 teentje knoflook
2 eetlepels olie
250 g paksoi
150 g wortel
150 g venkel
1 1/2 dl water
100 g kastanjechampignons
1/2 eetlepel geraspte gemberwortel
(kruiden-) zout

Snipper de ui en pers de knoflook en fruit lichtbruin in de olie. Was de groenten en snijd de paksoi in reepjes, de wortel in dunne halve plakjes en de venkel in dunne reepjes.

Voeg de groenten aan de ui toe en smoor totdat de paksoi geslonken is.

Voeg water, in plakjes gesneden champignons en gember toe.

Laat de groenten ongeveer 3 minuten stoven. Laat ze niet te gaar worden. Maak op smaak met (kruiden-) zout.

Aardappel heeft eigen blad

Een citaatje van Premier Lubbers uit de Volkskrant: „Minderheden moeten bij wijze van spreken inbreken in de Nederlandse cultuur van aardappeleters en kofiedrinkers, zodat zij zich volwaardig Nederlander kunnen voelen en onze cultuur veelkleuriger wordt”. Het staat in Aardappel, een nieuw kwartaalblad van het Nederlands Instituut voor Afzetbevordering van Akkerbouwprodukten [NIVAA]. Dat Nederlanders verzot zijn op aardappels, weten we al sinds Vincent van Gogh zijn beroemde schilderij 'Aardappeleters' van een Brabantse boerenfamilie maakte. Alleen een fanclub en een eigen blad bezat het oerhollandse knolgewas nog niet. Dat blad is er nu dus. Wat opvalt is, afgezien van het vreemde citaat als bovenstaande, dat het veel aandacht schenkt aan het milieu. Staatssecretaris Gabor van het ministerie van Landbouw, Milieubeheer en Visserij bekend in het tweede nummer van het blad niet buiten een lekkere Hollandse stampot van boerenkool met worst te kunnen. Gabor laat bovendien weten dat volgens hem met name de ecologische aardappel de toekomst heeft. Deze stijgt in populariteit en vervangt volgens de bewindsman ooit nog eens het nu zo geliefde bintje, die toch al vrij vatbaar voor ziekten en plagen blijkt te zijn.

De Aardappel is aan te vragen bij het NIVAA, telefoon 070-3652830.

'Een leven lang fit' speelt in op emoties

Voedingsvoorlichting blijft 'braaf'

Het boek 'Een leven lang fit' is een enorm succes. Succes waar menige voedingsvoorlichter jaloers op zou worden. Wat is het geheim achter het boek? Een artikel over 'success stories' en brave voedingsvoorlichting.

Elise Bleyerveld

Laatst stond in het vaktijdschrift 'Voeding en keuken' een interview met een mannequin. De vrouw was gestopt met haar beroep, omdat ze het tempo van haar jongere collega's niet meer kon bijhouden. En het ergste, ze was aangekomen. Op een goede dag kwam ze echter in aanraking met het boek 'Een leven lang fit'. Haar leven kreeg een nieuwe kans. Ze kwam terug op haar oude gewicht, bruisde van energie en pakte haar oude beroep met veel enthousiasme op.

Dit verhaal staat niet op zichzelf. De afgelopen tijd verschijnen er regelmatig dit soort succes-verhalen in kranten en tijdschriften. En er gebeuren meer vreemde dingen. Kennissen die opeens geen yoghurt meer eten als nagerecht, of een boterham met kaas beleefd afwijzen. En dat allemaal naar aanleiding van het boek 'Een leven lang fit'. Even doorvragen, en al snel zal blijken dat de meeste mensen het boek niet eens zelf hebben gelezen. Ze hebben viavia iets opgepikt wat hen aanspreekt. Al met al is de methode in korte tijd behoorlijk populair geworden.

De wijze waarop mensen zich voeden is in de eerste plaats cultureel bepaald. Nederlanders kunnen kiezen uit een zeer uitgebreid assortiment voedingsmiddelen. Dan zijn er verschillende instanties die invloed uit proberen te oefenen op eetgedrag. Het Voorlichtingsbureau voor de Voeding (VoVo) heeft zich de taak gesteld ons bij de keuze uit die voedingsmiddelen te begeleiden. Hun boodschap is al jaren dezelfde: eet gevarieerd, maar niet te vet of te zoet, en eet voldoende voedingsvezels. Al is het verhaal bekend, de invloed die van het VoVo-verhaal uit gaat lijkt beperkter dan het effect wat 'Een leven lang fit' teweeg brengt. Wat is daar de oorzaak van? Is het teveel moeite, is het te streng, moeten mensen er te veel voor laten? Je zou geneigd zijn het laatste te denken. Toch zit de aantrekkingskracht van 'Een leven lang fit' in iets anders.

De schrijvers, het echtpaar Marilyn en Harvey Diamond, stellen dat het niet gaat om gedragswijziging in eetpatronen. Het gaat ze niet om wat je naar binnen werkt, maar wanneer je dat doet, en in welke combinatie. Tot twaalf uur 's middags

■ De voedingsvoorlichting verandert haar aanpak en spreekt mensen aan op hun levensstijl.

■ Reklame waar een gevoel bij hoort.

staat alleen fruit op het menu. Eiwitten en koolhydraten combineren is taboe. De Diamonds raden aan te kiezen voor weinig bewerkte producten, veel groente en veel fruit, als het kan biologisch geteeld.

Het boek is van Amerikaanse makelij. Aangezien Amerikanen over het algemeen vet eten, en veel geraffineerde en ver- of bewerkte producten gebruiken is een voeding als deze een enorme stap vooruit. Natuurlijk voelen Amerikanen zich fitter als ze een bezoek aan Burger King achterwege laten.

De boodschap uit 'Een leven lang fit' verschilt echter niet zoveel van het verhaal in de voedingsvoorlichting. Afgezien van het feit dat de combinatie van eiwitten en koolhydraten uitgesloten is, lijkt het verhaal sterk op het uitgangspunt van ecologische voeding. Minder streng is het in ieder geval niet te noemen.

Het gescheiden houden van eiwitten en koolhydraten is geen eenvoudige opgave. Het betekent geen boterham met kaas meer, geen aardappels met vlees. Voedsel neem je alleen tot je tussen acht uur 's morgens en acht uur 's avonds, waarbij je van acht tot twaalf in de ochtend alleen fruit eet. Dat vraagt om een behoorlijke discipline. Hoewel de schrijvers het ontkennen, is er wel degelijk sprake van een wijziging van voedingsgedrag.

Nog een voorbeeld uit de serie 'success stories'. Al gedurende tien jaar cirkuleert er in Nederland een lijst met E-nummers, die zeer schadelijk zouden zijn voor de gezondheid. De lijst is afkomstig van een hospitaal uit Frankrijk, waarvan niemand ooit het adres heeft kunnen achterhalen. Hij duikt steeds opnieuw weer op en zorgt voor veel verwarring en vragen bij consumenten. Bovendien bevat de lijst onjuiste informatie. Zo zou E 330 zeer kankerverwekkend zijn, terwijl het gaat om onschuldig citroenzuur. De invloed die ervan de lijst uitgaat is wederom enorm.

Van het boek 'Een leven lang fit' en van zo'n E-nummers lijst gaat iets uit, dat in de voedingsvoorlichting ontbreekt. Een lijst met ongezonde E-nummers speelt rechtstreeks in op angst: eet geen E 330 als je niet geveld wilt worden door een ernstige ziekte. Het boek 'Een leven lang fit' belooft een stralend leven en een energiek lijf. Je zult afvallen en komen tot je natuurlijke gewicht. Eén pagina is van boven tot onder bedrukt met de zin: „Eet niet teveel, eet alsjeblieft niet teveel.” Dit alles in naam van de liefde voor jezelf. Het zijn

emoties waar de Diamonds en het Franse hospitaal op inspelen. Natuurlijk maakt dat de methode uit het boek niet waardeloos. Wel is het fascinerend dat de voedingswijze uit het boek zo'n enorme weerklank vindt, terwijl het in feite zo weinig verschilt van de ekologische voedingswijze van De Kleine Aarde. De produkten die in een ekologische maaltijd zitten zijn bijna dezelfde als die het Amerikaanse echtpaar op tafel zou willen zien. Het verschil is dat de voedingsvoorlichting van De Kleine Aarde, net als die van het VoVo, weinig emoties bevat. De Kleine Aarde is broodnuchter vergeleken bij de toonzetting uit 'Fit for life'.

Hoogleraar Voorlichtingskunde Van Woerkum heeft onlangs een pleidooi gehouden voor meer emoties in de voedingsvoorlichting. De voedingsreklame doet dat al lang en heeft daarmee een enorme invloed op voedingsgedrag. Bekijk een willekeurige voedingsreklamespot: het reclamebureau erachter heeft zijn best gedaan een produkt aan te prijzen door middel een gevoel, een levensstijl. Het ene merk bier refereert aan een sociaal gevoel, samen een biertje pakken in een café, terwijl het andere merk de individuele gevoelens van de bierdrinker aanspreekt.

In de voedingsvoorlichting zijn dit soort trucs een stuk minder eenvoudig toe te passen, nog afgezien van de vraag of je dit wilt. Een poging is vorig jaar wel gedaan met de TV serie 'Villa Borghese' van de AVRO. Deze was in samenwerking met de Nederlandse Hart Stichting gemaakt. Het doel was een gezondheids- en voedingsverhaal over te brengen aan een groep mensen die normaal gesproken moeilijk te bereiken is.

Het is een omstreden onderwerp, emoties in de voedingsvoorlichting. Voorlichting heeft immers de naam objectief te zijn en goede, liefst wetenschappelijk onderbouwde argumenten te leveren. Het is nodig dat dit soort informatie bestaat, maar de wijze waarop het wordt gebracht, daar gaat het om. Teveel is in het verleden de voeding vanuit de negatieve kant benaderd: eet niet te veel vet en niet te veel suiker, anders loop je het risico op welvaartsziektes. Bij 'Een leven lang fit' zeggen de schrijvers: eet fruit en groente en je zult je energiek voelen. Het laatste nodigt veel meer uit om iets aan voedingsgewoontes te doen.

De onlangs opnieuw gestarte campagne 'Let op vet' laat al iets merken van een veranderende aanpak van het VoVo. De posters en folders die overal in supermarkten te zien zijn spreken veel meer dan voorheen mensen op hun levensstijl aan, al doet het vergeleken met reclame nog steeds wat 'braaf' aan.

Het enige dilemma voor de voedingsvoorlichting is, dat het zich toch op de een of andere manier zal moeten onderscheiden van reclame om geloofwaardig te kunnen blijven. Maar hoe het zich ook zal ontwikkelen: voedingsvoorlichting die niet slechte voedingsstoffen voorschotelt, maar deze verrijkt met een snuffje emotie zal een stuk beter te verteren zijn.

Biologisch eten in verzorgingshuis

Bewoners van het verzorgingstehuis 'De Ankerplaats' in Lelystad kunnen tegenwoordig elke vrijdag een keuze maken uit een drietal biologische menu's waarvan één vegetarisch.

De biologische maaltijden zijn er gekomen op initiatief van Stichting de Groene Vrijdag. De één jaar oude stichting heeft zich ten doel gesteld milieuvriendelijke voeding in de zorgsector te integreren. De traditionele vastendag vrijdag moet dé dag worden om matig en milieuvriendelijk te consumeren.

De Stichting richt zich voorlopig op dertig Flevolandse instellingen. Ze wil op den duur landelijk gaan opereren. De 'groene vrijdagen' in het Ankerhuis bevalen zo goed, dat ook in andere zorginstellingen in Lelystad een proef is gedaan met het serveren van biologische maaltijden.

Volgens de stichting zijn er toch nog veel barrières te nemen voor de zorgsector werkelijk overgaat op biologisch voedsel op de vrijdag. Het knelpunt is de hogere prijs van de produkten.

Efraïm niet echt organisch dierenvoer

Efraim Petfood, producent van organisch honden- en kattenvoer, heeft voor slechts één van haar produkten recht op het Ekokeurmerk. Dat meent Skal, de stichting die de licentie voor het dragen van het keurmerk verstrekt. De folder die Efraim onder de konsumenten verspreidt, met daarop het keurmerk, noemt de stichting ook 'misleidend.'

Een woordvoerster van Skal zegt dat het keurmerk alleen is verleend voor de hondenbiscuits die het Utrechtse bedrijf op de markt brengt. Deze bestaan voor honderd procent uit ekologische granen, vlees en vis. Alle andere knapperige kluiven en krokante brokken voor honden en katten bestaan voor driekwart en in een enkel geval voor tweederde uit louter organische produkten.

Volgens Gerard Brinkman van de Milieu-telefoon is het voor producenten van diervoerders nog steeds zeer moeilijk om aan ekologische vleesprodukten te komen. Brinkman: „Daarom zit er gewoon vlees in verwerkt, afkomstig van het slachtafval. Wat de niet-plantaardige ingrediënten betreft, verschillen de meeste produkten van Efraïm ook niet van de gangbare diervoeders.”

Toch vindt Brinkman het bestaan van het alternatieve produkt een hele vooruitgang. „Het blijft een beter produkt dan wat er gangbaar te verkrijgen is”, aldus Brinkman.

Boerenmarkten steeds meer in

Met de boerenmarkten gaat het goed. De Amsterdamse boerenmarkt vierde onlangs haar vijfjarig bestaan. Elders in het land, in Wageningen, zijn er proeven om boer, konsument en milieu bij elkaar te brengen via een boerenmarkt.

In een persbericht over het jubileum melden de organisatoren van de Amsterdamse boerenmarkt dat de markt inmiddels is uitgegroeid tot „het vaste uitje en de ontmoetingsplaats” van een grote groep vaste klanten. Op de Amsterdamse Noordermarkt, waar de boerenmarkt elke zaterdag te vinden is, staan nu ruim dertig kramen. Behalve ekologische en biologisch-dynamische groenten, fruit en zuivel zijn er ook brood en banket, planten en andere non-food produkten te verkrijgen.

Via hun eigen markt vangen de boeren momenteel meer geld voor hun produkten dan via de handel. Ook de konsument profiteert, want de prijzen zijn lager dan in de winkel.

Volgens organisator Aart-Jan Zonneberg, die zelf op de markt een kraam heeft met aardappelen, groenten en fruit, is de totale omzet van de markt momenteel gestabiliseerd. Zonneberg: „We zijn daarom ook op zoek naar activiteiten die de markt nieuwe impulsen kan geven. Ik denk dat vooral kraampjes met non-food artikelen, zoals groen katoen, kinderspeelgoed en boeken, de groei weer op gang kunnen brengen.”

Zonneberg denkt dat wat in Amsterdam ooit begon als een boerenmarkt, in de toekomst vooral een markt zal zijn van kleinschalige producenten uit de groene hoek.

Regeladvertenties

TE HUUR/VAKANTIE

Te Huur WOONRUIMTE voor 1 persoon alleen, ook in het weekend voor 1 persoon, in een klein dorpje tussen Alkmaar en Hoorn. Brieven onder nr. TH 8101 RA.

NOORD-BRETAGNE: oud huis, rustige omgeving, eigen terrein, boomgaard, huisdieren toegestaan. Maximaal 6 personen. 25 km. van zee. Veel bos. Telefoon 05756-2361.

De Lage Vogezen, FRANKRIJK. Elk jaargetijde mooi. Wandelen, fietsen in ongerepte natuur. Op ons ecologisch centrum ontvangen wij u graag (gastenkamers, natuurcamping). Kindvriendelijk, vegetarische maaltijden. Informatie Ecolonie, 88260 Hennezel Fr. Telefoon 09-3329070027, of 02940-14683.

6 pers. vak. woning DWINGELOO/DRENTTE, rustig en landelijk gelegen nabij bos en hei. Folder op aanvraag. Telefoon 05219-1317

Vakantie in de zuidwesthoek van FRIESLAND. 6 pers. huisje in Warns. Nabij het IJsselmeer. Inl. Albert en Marjolein v. Duyn, Buorren 28, 8721 GR Warns. Telefoon 05149-2108.

VEGETARISCH pension de Krite, Warns. Gezellig pension, ook voor (familie) feestjes, bijeenkomsten van kleine groepen, e.d. Lekker vegetarisch eten op afspraak. Prachtige omgeving voor uw vakantie's in de Zuidwesthoek van Friesland. Telefoon 05149-2052, Ike Onderstal, Buorren 26, 8721 GR Warns.

Uitlopers SPAANSE PYRENEËN. In onze eeuwenoude boerderij, gelegen tussen bossen en velden, verhuren we appartementen en kamers. Ook voor kamperen. Telefoon 076-878633.

TE HUUR: 2 appartementen en kamers voor logies en ontbijt in 't Woold bij Winterswijk. Schitterend wandel en fietsgebied! Tevens caravan te huur op ombost kampeerwiltje. Inlichtingen en folder 't Rooks-Huus. Telefoon 05430-64491.

Eindeloos wandelen in de Achterhoek met begeleiding. Wandel- en wandel-schilder WEEKENDS (nat in nat!) vanuit Pension-boerderij Rooks-Huus. Inlichtingen en folder 't Rooks-Huus 05430-64491.

"Le Clou" BERGPENSION voor wandelaars in oud vulkanisch natuurpark, Frankrijk. Dag en weektochten. Ongerepte natuur, Panoramische uitzichten, Natuurvoeding, Eigen bronwater, Zuivere lucht. Vanaf f. 300,- pw/HP/p.p. Folder telefoon 01806-13274.

Man 44 jr. bied zich aan als VAKANTIE-

OPPAS of hulp, veel ervaring met dieren, milieuvriendelijk tuinieren rijbewijs B.C.D.E. J. v.d. Berg Koninginneweg 76 Ridderkerk.

Kamperen op milieu-vriendelijke groene mini-camping in LIMBURG (Neer) gelegen tussen de velden nabij natuurgebied 't Leudal en Maasplassen. Bij uitstek wandel- en fietsgebied. Routes aanwezig. Tevens mooi vrijstaand vakantiehuis (4-6 pers.) te huur. Vraag gratis folder. Telefoon 04749-4570.

CULINAIR GENIETEN, in ons landelijk gelegen huis met grote tuin in Bourgondië (Morvan). Een week te gast bij Ned. echtpaar (prof. koks). Heerlijk royaal ontb./diner, ook vegetarisch. Fiets- en wandelomgeving. Informatie telefoon 02159-49350.

Zuid-Zwitserland, Isérable, een zonnig karakteristiek dorp, geen toerisme, een compleet huis. Ongekende flora en fauna. Inl. Hanneke Garvelink 05910-18005.

KURSUSSEN

Zijn er nog mensen die in de Gascogne (Zuid-Frankrijk) willen tekenen en schilderen. Onder leiding van Nederlandse kunstschilder dagelijks op pad langs pittoreske plekje. Onderweg Gasconse maaltijd in een plaatselijk restaurant. Verblijf op rustige boerderijcamping (compleet ingerichte tent, appartement of met eigen tent). Inlichtingen: 02521-10364 (na 19.00 uur) of 09-33 62667210.

Zuidamerikaanse MUZIEKVAKANTIE Portugal. Panfluit of gitaar. Muzikale voorkennis niet nodig. Panfluiten aanwezig. 25/7 t/m 31/7. F. 597,- voor workshops/verblijf/vegetarische maaltijden. Informatie: Tuya 071-123481

ECOLONIE. De Lage Vogezen, Frankrijk. Kursussen: Natuurbeleving, Natuurgeneeswijzen, Beeldend vormen, Frans. Natuurcamping, gastenkamers, Kind vr. Vegetarische maaltijden. Vraag folder: 015-138111 of 020-6752629 (na 19.00 uur).

VHS Bergen organiseert van 9 t/m 15 augustus de 'NOORDHOLLANDSE NATUURWEEK 1992' i.s.m. 5 natuurbeheerdersorganisaties. Thema: een veelzijdige kijk op water. Per dag keuze uit: bezoek aan een uniek natuurgebied, schilderen in de natuur, ecologisch tuinieren of meewerken in een ecologisch beheerd bos. Vraag gratis folder! Telefoon: 02208-94541.

DIVERSEN

GRONDONDERZOEK met alternatief bemestingsadvies. Gifrest- en milieuonderzoek. Voor meer informatie CBB Deventer, Postbus 807, 7400 AV Deventer. Telefoon 05700-20500. Vraag een monsternamepakketje aan. Zij die cursussen geven in biologisch tuinieren kunnen gratis een 'Handleiding Bij Het Grondonderzoek' aanvragen.

Eindelijk! Smaakvolle kleding van BIOLOGISCHE KATOEN. Folder met bestelbon verkrijgbaar bij Ergane, postbus 342, 6800

AH Arnhem. Telefoon 085-432942

TUIN

Willem Iven, ECO-ARCHITECT natuurtuinen. Dertig jaar ervaring als ontwerper en natuurbeheerder. Adviezen ter plaatse, Nederland en buitenland. Telefoon 08867-4094.

Meest ecologisch, minst marktafhankelijk is de in hoge mate zelfvoorzienende huishouding, de sublieme economie van de LEEFTUIN. Info: Studio Zelfvoorziening, Westerwijk 32, 7751 CN Dalen, telefoon 05241-2236.

Branden funest voor vlinders

Dagvlinders zijn een belangrijke graadmeter voor de kwaliteit van de natuur. Kommen er op een bepaalde plek veel soorten dagvlinders voor, dan is het meestal goed met de natuur gesteld.

Geen wonder dus, dat sinds het begin van deze eeuw vijftien van de 75 soorten zijn uitgestorven en nog eens twintig met uitsterven worden bedreigd. Dit komt door de sterke vermindering van leefgebieden voor de vlinders. Veel leefgebieden zijn te klein en worden verpest door verdroging, vermessing en verzuring.

De Vlinderstichting, een landelijke natuurbeschermingsorganisatie die zich inzet voor de dagvlinder, is daarom een actie begonnen tegen het branden in kleine landschapselementen, zoals bermen, slootkanten, dijken en ruigtes. Branden gebeurt vaak in de winter, als beheersmaatregel, een goedkope manier om plantengroei te verwijderen. Niet alleen vlinders, maar ook andere dieren zoals egels en spitsmuizen die in de gebieden overwinteren, gaan hierdoor dood. Ook de plantengroei verandert door het branden, het aantal soorten neemt af.

De Vlinderstichting heeft alle gemeenten, recreatie- en waterschappen gevraagd maatregelen te nemen. In een folder wijst de stichting op de alternatieven voor branden, zoals maaien of begrazing door schapen. Nog beter is het als niet gemaaid wordt.

De stichting vindt dat in de Algemene Politieverordening moet worden opgenomen dat branden verboden is.

De Vlinderstichting, postbus 506, 6700 Am Wageningen. Telefoon 08370-24224.

Kreatief omgaan met stadsgroen

Geef de natuur een kans in de stad. Daar komt in het kort de publikatie 'Natuur in steden' van Tjeerd Deelstra, medewerker van het Delftse International Institute of for the Urban Environment, op neer.

Een alleraardigst overzicht van wat er kan op het gebied van groenverzieningen in de stad met indrukwekkende voorbeelden uit binnenland en buitenland. Stadsgroen, dat behalve het milieu ook het welzijn van de stadsbewoners in economisch opzicht ten goede is gekomen.

De Ashram Acres in Birmingham bijvoorbeeld, een van de vele buitenlandse projecten die Deelstra in zijn boek behandelt, gaf immigranten uit Pakistan, Bangladesh, India en de Caraïben de kans zich economisch afhankelijk te maken. De tuinen ontstonden in 1982, toen het Birminghamse stadsbestuur toestemming gaf deze op enkele kale terreinen aan te laten leggen. Bron van inkomsten zijn veeteelt en biologische tuinbouw. De immigranten, in hun eigen land vaak ook al als boer werkzaam geweest, werken vrijwillig en delen in de opbrengst uit de verkoop van groente, geitemelk en honing. De biologische groenten worden verbouwd in eigengebouwde, uit folie bestaande kassen. In de tuinen wordt gebruik gemaakt van passieve zonne-energie ten behoeve van de produktie van zaden. De dieren krijgen tuinafval als voedsel en het afval van de dieren wordt weer als compost verwerkt in de tuin. Sommige terreinen van de Ashram Acres hebben aparte voorzieningen, waaronder kinderdagverblijven en werkplaatsen.

Deelstra plaatst zijn onderwerp ook in historisch perspectief. Zo beschrijft hij onder meer hoe huidige stedenbouwers nog kunnen leren van de pioniers die de steden verrijkten met hofjes, tuindorpen en heemparken. Zij waren degenen die, anders dan hun collega's van nu, de natuur in de stad nog een eigen waarde toekende en op basis daarvan hun stedenbouwkundig concept ontwikkelde. Daaruit ontstonden met name in de grote steden lieflijke plekken rond tuinen en groene pleintjes waar het onderhoud van sier- en moestuintjes een gezellige vrijetijdsbesteding vormde. Veel aandacht besteedt Deelstra verder aan de praktische kanten van groenvoorziening in steden en de effecten daarvan op het milieu. De aanleg van weiden, grasvelden, wegbermen, hagen, stukjes bos, vijvers en gevel- en dakbegroeiingen krij-

gen behalve een technische toelichting ook een nadere uitwerking wat betreft hun effect op het hele ecosysteem van mens, dier, plant, bodem, waterhuishouding en klimaat.

Laurens Lammers

Natuur in Steden, Tjeerd Deelstra, een uitgave van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Prijs: f 49,50 (overmaken op giro 8930 van het International Institute for the Urban Environment onder vermelding van de titel, naam en adres).

Gidsje voor groene raad in vogelvlucht

Milieudefensie bracht onder de naam 'Groene Raad is niet duur' een nieuw gidsje uit. Het is de geaktualiseerde opvolger van 'De meest gestelde vragen aan de Milieutelefoon', een boekje dat inmiddels is uitverkocht.

Ook het nieuwe boekje bevat een overzichtelijk gerubriceerde opsomming van praktische antwoorden en achtergrondinformatie rond thema's als boodschappen doen, kleding en verzorging, op school of kantoor en verkeer en reizen.

Voor wie even snel wil kijken welk product het beste is staat achterin de gids 'groene raad in vogelvlucht'. Elk product krijgt van Milieudefensie de toevoeging 'goed', 'tussenoplossing' en 'slecht'. Een index op trefwoorden en een overzicht met nuttige adressen ontbreekt niet. Kortom: een handig en handzaam gidsje voor de milieubewuste konsument die snel geïnformeerd wil worden.

Marta Resink

Vereniging Milieudefensie: Groene raad is niet duur. Vereniging Milieudefensie/ A.W. Bruna Uitgevers B.V., Utrecht 1992, 144 pagina's gebonden, ISBN 9022980332, f 9,90

Groene Consumentengids opvallend kritisch

Eindelijk is ie er: De Groene Consumentengids van de Consumentenbond. Opvallend is hoe milieu-kritisch de gids is geworden.

Belangrijk en meest praktisch onderdeel van de Groene Consumentengids zijn de bekende testschema's, waarin extra veel aandacht aan milieu-aspekten en -effecten. Bij elk produkt wordt een milieukeus gegeven.

De Groene Consumentengids bestaat uit drie delen. Het is onontbeerlijk om met het eerste deel te beginnen. Hierin wordt een kort overzicht gegeven van de stand van zaken van het milieu. De belangrijkste milieu-effecten met hun oorzaken en gevolgen worden op een rij gezet.

Zonder de informatie uit het eerste hoofdstuk is het lastig om de konklusies en de achtergronden later in het boek te interpreteren. Opvallend aan de gids is hoe milieu-kritisch de Consumentenbond is geworden. Ze benadert milieuproblematiek in een brede mondiale samenhang. Dat resulteert in de aanbeveling om minder vlees te eten.

Deel drie, het dikste deel van het boek, geeft een opsomming van de vele momenten in het dagelijks leven, waarop je als konsument met het milieu te maken krijgt. In dit deel staan tientallen vergelijkingstabellen. De gids gaat uit van een milieuprobleem ('groen gezien') en geeft daarbij een konkrete aanbevelingen voor de koop ('milieukeus') aangevuld met tips voor de gebruiker ('van aanschaffen tot afdanken'). Waarschuwingen tegen misleidende reclame ('schone schijn') ontbreken niet. Achterin het boek de onvermijdelijke trefwoorden-index. Al met al een degelijke wegwijzer voor kritische konsumenten.

Marta Resink

Consumentenbond: De Groene Consumentengids. Bosch & Keuning, Baarn/Consumentenbond, 's Gravenhage 1992, 240 pagina's gebonden, ISBN 9024648009, f 24,90 in de boekwinkel, f 19,50 voor leden Consumentenbond.

MENSEN en mogelijkheden

Zoekt u mensen om samen iets te gaan doen? Een woongroep vormen, werken in de tuin of samen op vakantie? Stuur een bericht van maximaal 50 woorden naar 'Mensen en mogelijkheden', De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel. Een gratis service, uitsluitend voor donateurs. Stuur uw bericht voor het Herfstnummer vóór 1 augustus in!

De Lightbergh, centrum voor levende spiritualiteit, zoekt voor de zomermaanden een **sekretariaatsmedewerker** die, tegen kost en inwoning de telefoon beantwoordt en nieuwe cursisten inschrijft. Tevens zoeken wij enthousiaste vrijwilligers voor onze bd-tuin en kruidenwerk. Voor informatie en reactie: Lightbergh Haaren (NBr) 04117-2455 of 2674.

Ik run een kleinschalig vegetarisch pension aan de Utrechtse Heuvelrug, bied gelegenheid om te kamperen en heb een natuurvoedingswinkeltje. Ik zoek **hulp bij buitenwerkzaamheden**. Maaltijden en verblijf in overleg. Heb je belangstelling, bel gerust voor meer informatie, liefst na 21.00 uur. Wil Schulte 08384-1618.

Ekologisch centrum in opbouw. Ontdek de ongerepte natuur van de Vogezen. **Energieke vutters, aow, ww etc. m/v** om te helpen renoveren. Alternatieve energie, windmolen, bd- en kruidentuin. Ook voor rust en ontspanning. Informatie: carpooiling Ecolonie Minderbroederstraat 5, 2611 MV Delft, Telefoon 015-138111 en 02940-14683.

Meeste complete jaargangen De Kleine Aarde vanaf ongeveer beginperiode. Af te halen na telefoontje bij Mw. D.E. Harder Zwanenhof 3, 2935 VT Ouderkerk aan de IJssel. Telefoon 01808-1765.

Corsica, mijn zoon van 10 ½ jaar **wil vriendje** uit Nederland inviteren in grote vakantie. Wie is geïnteresseerd? David spreekt een beetje Nederlands, verstaat het beter en wil eventueel helpen met Frans. Wij wonen zes kilometer van Sartène in ruige natuur en hebben campement enz. Aan het strand op Trdicettu. Telefoon 09-3395770561 weekend.

Vrouw, 52 jaar met zoon van 10, vraagt **zelfstandige hulp** bij terreinwerkzaamheden, op propriëteit 80 hectare, 500 meter hoogte, uitzicht op zee, campement aan

strand. Je moet voor jezelf kunnen zorgen. Auto of VTT fiets onontbeerlijk. Bel 09-3395770561 weekends of schrijf naar Maria Jonker, Bassu Ritondu, 20100 Giunchetu, Corse du Sud, France.

Wij wonen in afgelegen dal in Zuid-Frankrijk en drijven kleine boerderij. Als je zin hebt minimaal een maand te **helpen op het land**, met de dieren of met bouwen en je houdt van rust en natuur, vraag dan informatie: Moulin de Liort, 12440, La Salvétat Peyralès, Frankrijk. Telefoon (09-33) 65.81.89.67.

Vakantie in Spanje: kampeerplek in de Spaanse Pyreneeën temidden van natuurbos en twee rivieren met schoon helder water en watervallen. Ideaal om te zwemen. In de direkte omgeving volop wandelmogelijkheden. Meer info? Schrijf (kan in het Nederlands) naar: Carlos Rueda, Eras de Oroel 4, 22700 Jaca, Huesca, Espana.

Wie heeft zin om tegen kost en inwoning te **helpen op een kleinschalig bd-bedrijfje** in Zuid-Frankrijk? Jan en Rosette, telefoon 09-3365994687.

Mensen vanaf 14 jaar geïnteresseerd in jaren 60 muziek en het milieu: als **Sixties Club** (in oprichting) willen wij onder andere (kreatieve) low budget weekends organiseren. Wil je meedoen, meedenken, meehelpen? Schrijf: Sixties Club, Distelvink 60, 7827 DC Emmen. Lennon: maybe I am a dreamer but I am not the only one,

Jongeman 41 jaar **zoekt vriendin** om biologisch tuinbouwbedrijfje te bewerken en andere hobby's en bezigheden te delen. Trefwoorden: buitenleven, dieren, natuur, wandelen en fietsen en nog vele andere interesses. Brief onder no: MM 8102 RA.

Wie kan vrouw (26) na augustus aan **tijdelijk werk** helpen tegen kost en inwoning in het Verenigd Koninkrijk. Bijvoorbeeld tuin, land of bosbouw, kinderopas, voor andere suggesties sta ik open. Telefoon 038-659026 (na 18.00).

Welke mensen of groep wil en kan mij helpen bij **schoonmaken van verbrand land** (circa 15 hectare) in Portugal. Inl. C.J. Laros telefoon 085-432335.

Woongroep in oprichting (8 mensen) zoekt uitbreiding met **bewust levende niet-rokers**, die een goed woon- en buitenklimaat (Portugal?) zoeken. 02975-65724 of 02946-1918.

'Le Clou' Bergpension voor natuurlijke bergwandelvakanties op 1100 meter in natuurpark Zuid-Frankrijk, vraagt **gemotiveerde vrijwilligers** voor de zomer en het najaar. Werkzaamheden: keuken, koken, tuin, bouwen. Schrijven naar: Hennie van Buuren, Le Clou, 15800 Thiezac Frankrijk of bellen telefoon 09-33Z.71.47.01.45.

Gezocht in rustige omgeving in Midden-Limburg: **zelfstandige huur-woonruimte**

met tuin/balkon voor vrouw (34) en rustige hond. Reacties welkom bij: P. Bormans, Rijdstraat 104 A, 6114 AM Susteren.

Echtpaar musici, niet-rokend, zoekt per 1 september **woonruimte** in een rustige buurt in Arnhem-noord. Liefst vijf kamers, zelfstandig. Als u iets weet bel aub telefoon 020-6738685. Alvast bedankt!

Wie willen er meewerken aan een **ekologisch, merendeels agrarisch, project** in Midden-Frankrijk (Indre)? We hebben begin juli een oriënterende kennismaking met de woning, het (woeste) terrein van 3,5 hectare en de omgeving. Inwoning vrij. Bij voorkeur voor langere tijd. Inlichtingen: Rein de Jong, Kleiburg 545, 1104 EA Amsterdam, 020-6951142.

Jongen (26) wil door **Afrika** gaan fietsen. Daarom zoek ik ervaren mensen die mij hierover kunnen informeren, en die eventueel mee zouden willen. Sake de Vlas, 08370-22489 (na 20.00 uur grootste kans).

Milieuaktivist zoekt medestanders en -sters vanaf 14 jaar om onder andere (publieks) vriendelijk, creatief eventueel alternatieven demonstrerend, **positief actie te voeren** onder andere op scholen. Maar niet alleen 'tobben' ook gezelligheid is mogelijk via de Sixties Club. Schrijf: Solar Sociëty, Distelvink 60, 7827 DC Emmen.

Stel zoekt **werk cq woonruimte** in Nederland of buitenland. Hij (36), handig ibv auto en traktor. Ervaring in natuurvoeding en buitenwerk. Zij (27), handig, ervaring in horeca en verzorging. Beiden: buitenmensen, efficiënt en een goed humeur. Als je iets weet: Telefoon 080-552491 of 08818-2150.

Om ons verder te verbreden en als voorbereiding op 'later', zoeken wij Taco (21) en Birgit (19) **werk in Frankrijk of Spanje** (Pyreneeën!). Willen in de periode van half juli tot half december helpen bij natuur-beheers, boerderij- en onderhoudswerkzaamheden. Op basis van kost en inwoning. Bel 085-512770 (of 05210-88772)

Kleine woongroep in woonboerderij aan de IJssel (met 1 hectare grond), 10 kilometer ten noorden van Deventer, zoekt één à twee **nieuwe leden** in verband met vertrek huidige leden. Kind(eren) welkom, liefst tussen 6 en 9 jaar. Enige financiële draagkracht noodzakelijk. Telefoon 05717-2147.

Accoord Huishoudboek. Stichting voor huishouden (SVH). De personen die meegewerkt hebben aan de ontwikkeling, wilt u contact opnemen met Gezinsuitgavenplanning. Ontwerp staat bruikbaar op papier met zes wekensysteem. Gezinsuitgavenplanning, H. Aelmans, Lindelaan 25, 6042 GL Roermond.

„Ekologisch bouwen houdt zweem van alternatief”

Handelaar ziet gat in markt

Het valt niet mee om ekologisch te (ver)bouwen. Vind maar eens een adres waar een assortiment ekologischer bouwmaterialen in de schappen staat. Een stickertje 'milieuvriendelijk' is geen waarborg voor een milieuvriendelijk produkt. De bouw- en woonploeg van De Kleine Aarde stak de grens over om een groothandel in ekologischer bouwmaterialen te bezoeken. Ze vond er een bij Alex de Boeck in Brussel.

Maya Vogelsang
Ralph Reijnders

Dat (ver)bouwen milieuvriendelijker moet, is zo langzamerhand wel duidelijk. Alleen hoe? Er zijn in Nederland geen adressen waar je een compleet assortiment ekologischer bouwmaterialen kunt kopen. In gewone bouwmarkten zijn ekologischer materialen net zo moeilijk te vinden als een speld in een hooiberg. Er zijn artikelen die aangeprezen worden als milieuvriendelijk, maar er worden wel meer groene stickertjes geplakt om de verkoop te stimuleren. Purschuim zonder CFK's wordt verkocht als milieuvriendelijk spul. Op het etiket staat echter niet vermeld dat het schuim een zware belasting voor het milieu is.

Er bestaat in Nederland nog geen keurmerk of normering voor de milieubelasting

van materialen. Hoe kun je als konsument weten dat die prachtige woorden op het stickertje kloppen? Zekerheid is alleen te krijgen na langdurig informeren. Om goed beslagen ten ijs te komen zul je advies moeten inwinnen bij mensen, die zich in de materie hebben gespecialiseerd. Je komt dan in veel gevallen bij biologische of ekologischer adviesbureaus terecht. Of in België, bij Ecomat, een distributie- en handelsbedrijf in ekologischer bouwmaterialen.

Gevelreiniging

Alex de Boeck (45), de eigenaar van Ecomat, werkte jarenlang bij een bedrijf dat gevels reinigt. Eerst ging dat door middel van zandstralen. Later gebruikte het bedrijf steeds meer chemische middelen, als

■ In België is het gemakkelijker om te kiezen voor ekologisch bouwen.

alternatief voor het 'ongezonde' zandstralen.

Privé was De Boeck zeer begaan met allerlei nieuwe maatschappelijke stromingen. Hij nam in zijn studententijd deel aan veel manifestaties en festivals. Hij deelde pamfletten uit en liep warm voor nieuwe experimenten en filosofieën. Wind- en zonne energie, gezonde voeding, zelfvoorziening, kleinschaligheid, dat waren de nieuwe onderwerpen van een veranderend maatschappelijk bewustzijn waar hij zich voor wilde inzetten.

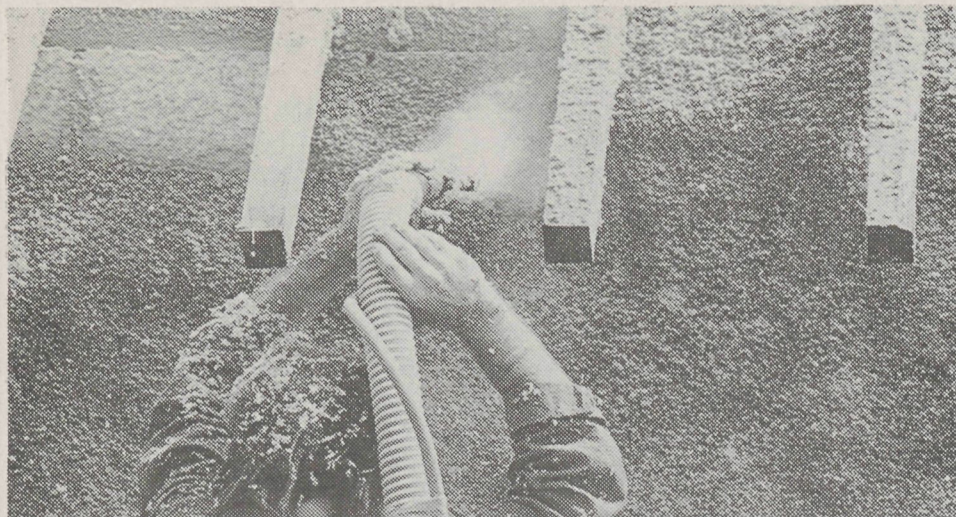
Langzaam maar zeker kwam De Boeck steeds meer in konflikt met zijn werk. In zijn vrije tijd zette hij zich in voor het milieu, terwijl hij op zijn werk meewerkte aan het vervuilen van datzelfde milieu. Uit het boekwerk 'De Aarde je Leven', uitgegeven door De Kleine Aarde in 1978, putte de Belg veel inspiratie. Het boek was jarenlang zijn bijbel.

Op een van de vele manifestaties die in die tijd plaatsvond liep hij tegen een stand aan waar kringlooppapier werd verkocht. Dat wekte zijn interesse. Hij maakte plannen om in het kringlooppapier te gaan. Daarna ruilde hij zijn baan in voor een onzeker bestaan. „Die stap heb ik nooit moeilijk gevonden”, zegt De Boeck nu. „Het kostte me meer moeite om gespleten te leven met een zeker inkomen, dan te voldoen aan mijn eigen idealen met een onzeker inkomen”.

Drie ton kalk

Het is elf jaar geleden dat De Boeck Ecomat in Brussel vestigde. De Boeck kijkt tevreden terug op die jaren. Hij zegt dat het nu goed gaat met het bedrijf, maar dat het hem veel energie heeft gekost om zo ver te komen. De Brusselaar moest veel leren. En er was geen geld om een bedrijf te starten. Hij begon met een handeltje in kringlooppapier, totdat hij in gesprek raakte met de architect Etienne Hoeckx. De architect vertelde De Boeck dat hij voortaan alleen nog maar biologische huizen wilde ontwerpen. „Hoeckx legde me in dat gesprek uit hoe moeilijk het was om aan geschikte materialen te komen om een gezond huis te bouwen”. De Boeck was nog bezig zich te oriënteren op de biologische bouwmarkt, maar toen de architect voor een klant drie ton traskalk nodig had nam hij de klus op zich. Omdat drie ton vanwege de transportkosten wel erg duur zou worden bestelde De Boeck maar gelijk vijftientwintig ton.

Het werd zijn eerste kennismaking met de ekologische bouwwereld. Maar zoals gezegd, De Boeck moest nog veel leren. Vijf-entwintig ton traskalk, verpakt in zakken van veertig kilo, stond ineens voor de voordeur. Het resultaat van de handels-overeenkomst was uren sjouwen met zakken om ze zolang in zijn eigen huis op te slaan. De tuin, de gang, de garage, alles stond vol met zakken kalk.

Universeel denken

Die eerste ervaring heeft De Boeck niet afgeschrikt. Integendeel. De Boeck breidde langzaam maar zeker zijn handel uit. Hij ging weer studeren. Bezocht veel seminars, om meer deskundigheid te verkrijgen over biologisch en ekologisch bouwen, en de materialen die daar verantwoord voor toegepast kunnen worden. Een handel in ekologische bouwmaterialen is niet te vergelijken met werken in de gangbare, 'normale' bouwmarkt. „Een groot deel van mijn werk bestaat uit het geven van advies. Klanten komen hier met hun architect. Ze vragen hoe ze het beste milieuvriendelijk kunnen bouwen. Ik heb dan de taak om duidelijk te maken dat het niet alleen een kwestie is van andere materialen. Een ekologist is eigenlijk een universeel denkend wereldburger.” De Boeck verklaart zich nader door een uitspraak van Hoeckx: „Beter een goed huwelijk in een betonnen huis, dan een slecht in een ekologisch.” Hij vervolgt: „Een huis communiceert met zijn bewoners en zijn omgeving. Vormgeving en kleur spelen daarin ook een belangrijke rol. Kiezen voor ekologisch leven heeft sociale kanten, die wel eens vergeten worden”, aldus De Boeck.

Baksteen in de maag

„De Belg is geboren met een baksteen in zijn maag”, zegt De Boeck. In België wordt veel vrije tijd gestoken in het opknappen en aanpassen van de woning. De Boeck noemt het „een soort nationale hobby” om met huizen bezig te zijn. Het is in België gemakkelijker om te kiezen voor ekologische bouwmaterialen dan in Nederland. België kent geen woningbouwverenigingen. De huizenmarkt is hoofdzakelijk in handen van particulieren en Belgen zijn niet gebonden aan beper-

■ Isoleren met Isoflock

kende regelgeving. In Nederland ligt het moeilijker omdat een groot aandeel van het aanbod in huizen wel in handen is van woningbouwverenigingen. Deze gebruiken alleen materialen die gekeurd of genormeerd zijn. Helaas zijn de meeste ekologische bouwmaterialen niet genormeerd. Woningbouwverenigingen staan aarzeland of zelfs afwijzend ten opzichte van ekologische materialen.

De vraag naar verantwoorde bouwmaterialen is zowel in Nederland als in België wel groeiende, merkt de handelaar. „Maar het blijft moeilijk om in de bouwbranche iets voor elkaar te krijgen.” Hij vraagt zich af: „Het moet voor veel fabrikanten en leveranciers toch niet zo moeilijk zijn om over te schakelen op materialen die het milieu minder belasten. Als fabrikant kan je toch alleen maar bestaan als je een vooruitziende blik hebt?”

Camions met hout

De werkelijkheid is echter anders. „Dagelijks zie je hier grote camions vol geladen met hout uit de Ardennen over de Belgische autowegen voorbij razen. Dat hout wordt geleverd aan spaanplaatfabrieken in zuidwest Vlaanderen. De fabrieken zijn in handen van een aantal families, die in het verleden rijk geworden zijn van de productie van lijnolie, wat toch een natuurprodukt is. Hele bomen worden vormalen tot vezelplaten, waar heel veel formaldehydehoudende lijm in wordt verwerkt. De kwaliteit van de platen laat te wensen over,” aldus De Boeck.

Hij zegt met verontwaardiging: „Het is van de zotte dat ik mijn best doe om ekolo-

gisch verantwoord plaatmateriaal uit Zwitserland op de markt te krijgen, terwijl er in eigen land voldoende mogelijkheden zijn om een zelfde soort plaat te produceren. De platen die ik verkoop komen uit Zwitserland. Ze zijn gemaakt van afvalhout, alleen het spinthout en de schors worden verwerkt tot houtvezels. De milieukosten van de platen komen veel lager te liggen wanneer we ze in eigen land zouden produceren. Vanuit ekologisch oogpunt bekeken is dat veel logischer. Ik moet het materiaal van ver halen. Dat kost een hoop onnodige energie. Het transport belast het milieu eveneens.”

„Gelukkig staat de tijd niet stil. Door nieuwe technieken en onderzoeken toe te passen op oude materialen, worden deze weer opgewaardeerd tot hoogwaardige produkten die voldoen aan de behoeften en toepasbaarheid van deze tijd. Dit geeft deze oude produkten weer een nieuw elan.”

Lijnolie

De Boeck geeft lijnolie verf als voorbeeld. De verf bestaat al drieduizend jaar. Met opgedane kennis en technieken wordt drif- tig geëxperimenteerd om lijnolie verf voor snelle bouwstijl geschikt te maken. De droogtijden zijn stukken korter dan vroeger.

De Brusselaar draagt een tweede voorbeeld aan: Isoflock. „Dat vindt haar oorsprong al in 1921 in Amerika, en heeft haar kwaliteit reeds jaar en dag bewezen. Op dit moment wordt Isoflock geïmporteerd uit Duitsland. Isoflock is een materiaal op basis van oud krantenpapier en heeft uitstekende isolerende eigenschappen. Ekologischer kan het niet.”

Materialen als Isoflock en Pavatex, maar ook natuurverf, zijn op dit moment ook in Nederland in de handel verkrijgbaar. Maar ze liggen niet, of nog niet, in de schappen van bouwmarkten.

De Boeck: „Of ze daar ooit komen te liggen is maar de vraag. De bouwmarkt zou in dat geval veel meer aan advies moeten geven aan consumenten. En dat gebeurt niet, want kommercieel gezien heeft ze daar geen enkel belang bij.”

Rijp

De eigenaar van Ecomat doet zijn best om waar dat kan de markt te 'bevruchten':

„Niet zo zeer voor mijn eigen handel. Ik heb verschillende mensen opgeleid, die op dit moment hun eigen ekologische bouwmaterialenhandel zijn begonnen. De markt in Nederland is er rijp voor. Iedereen met een neus voor handel moet kunnen zien dat er een enorm gat in de markt is. Iemand moet daar inspringen. Ik zal niet nalaten mensen daarvoor te inspireren.”

Hij besluit: „Iedereen moet de keuze voor gezonde materialen kunnen maken. Nu is dat voor het grootste deel nog weggelegd voor de idealist, waardoor het de zweem van alternatief blijft behouden.”

Ecomat, Alex de Boeck, Leopold II laan 161-163, 1080 Brussel, 02/4241181 (10.00 uur- 18.00 uur)

Wit maandverband is vies

Nederland loopt achter met alternatieven

Maandverband en tampons. Misschien wel de meest verzwegen onderwerpen in de media. Geen wonder dat de gemiddelde vrouw in Nederland nauwelijks weet waarvan de fabrikant ze maakt en hoeveel afval het oplevert. Tijd voor opheldering.

Yvonne Lauwers

Zoeken naar informatie over maandverband en tampons lijkt zoeken naar een speld in een hooiberg. Tot voor kort waagde geen enkele konsumentenorganisatie in Nederland zich aan het onderwerp. Het tijdschrift Koopkracht wijdde in maart wel een artikel aan symboolgebruik op verpakkingen van papierwaren en ging in op de verschillende bleekmethoden. Maandverband kwam daarbij aan de orde omdat grondstof voor maandverband, net als voor alle papierprodukten, houtpulp is, en dat wordt gebleekt.

Alleen Opzij durfde in haar maartnummer een verontrustend artikel te publiceren over de gevaren van maandverband en tampons voor mens en milieu. Andere tijdschriften of kranten zwijgen in alle talen. Is menstruatie anno 1992 nog steeds taboe? Of is het juist zo vanzelfsprekend dat we er

niet meer over nadenken? Er is anders reden genoeg om dat wel te doen, want productie en afval van maandverband en tampons zijn niet bepaald fris.

860 Miljoen maandverbanden

Omdat je maandverband en tampons maar één keer in de maand gebruikt, lijkt de hoeveelheid afval mee te vallen. Een emmertje vol, dan heb je het wel gehad.

Toch liegen de cijfers er niet om: vrouwen en meisjes in Nederland gooien samen jaarlijks zo'n 860 miljoen maandverbanden en 285 miljoen tampons weg (Opzij). Dat is nog meer dan de 800 miljoen luiers die de Nederlandse babies elk jaar volpoeper. Al die verbanden verdwijnen rechtstreeks in de vuilnisbak. Een deel ervan breekt af. Een deel niet.

Maandverband maakt de fabrikant van houtpulp en plastic. Het plastic dat in maandverband zit, breekt niet af.

Pulp, grondstof voor alle papierprodukten, maken ze van hout en water. De vezels van het hout worden van elkaar losgemaakt en met water tot een dikke brij geroerd. In dit proces komt veel verontreinigd afvalwater vrij.

De bereiding van pulp is vervolgens mechanisch of chemisch. De mechanische, minder milieubelastende methode is voor 'mindere' kwaliteiten papier, zoals krantenpapier. Voor de betere kwaliteiten zoals maandverband, mag de pulp geen reststoffen bevatten. Dus gaan reststoffen er met een chemische behandeling uit. Het afvalwater dat deze methode oplevert is sterk verontreinigd.

Voor maandverband en wegwerpluiers wordt 'fluffpulp' gebruikt. Dit is een speciale soort pulp met een langere vezellengte, die nodig is voor meer volume en absorptie.

Bleekmethoden

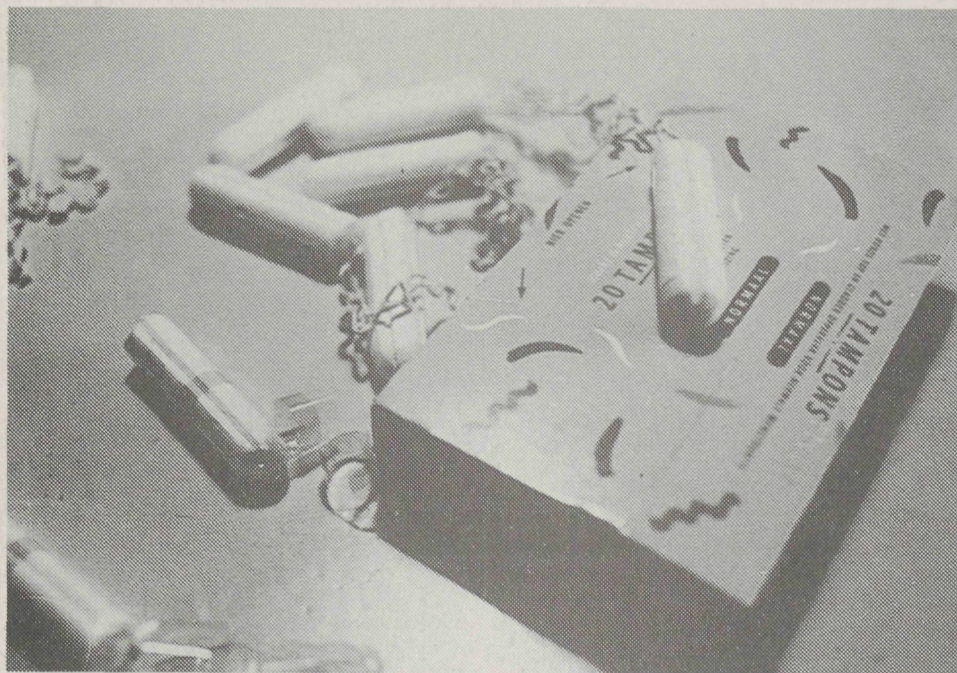
Volgens Barend Steenhuis, algemeen directeur van Libresse (de Nederlandse merknaam voor Mölnycke in Zweden) zijn er drie redenen waarom de fabriek pulp voor maandverband bleekt: witmaken, bacteriën tegengaan en meer absorptie verkrijgen.

Er bestaan drie bleekmethoden: chloor(gas)bleking, chloordioxidebleking en waterstofperoxidebleking. De laatste twee worden ook wel aangeduid als zuurstofbleking. Over de minst milieubelastende manier van bleking zijn de meningen verdeeld.

A. Hooymer van TNO, belast met onderzoek naar papier en karton, zegt geen eenduidig antwoord te kunnen geven op de vraag welke bleekmethode het minst het milieu belast. Hij wijst erop dat de zaak gekompliceerder is dan het lijkt. Zo gebeurt volgens hem bleken altijd in stappen, waarvan de ene stap milieuvriendelijker is dan de andere.

Over de meest milieuvervuilende bleekmethode zijn alle betrokkenen het eens: dat is chloor(gas)bleking. Daarbij kunnen zwaar giftige chloorverbindingen (dioxines) ontstaan, die in het afvalwater terechtkomen. Chloorverbindingen zijn niet afbreekbaar en hopen zich op in het milieu. De laatste jaren komt bleking met chloorgas gelukkig steeds minder voor. Met chloorgas gebleekt maandverband is in Nederland zelfs niet meer te krijgen. In 1989 zijn alle merken maandverband overgestapt op zuurstofbleking.

■ Jaarlijks gooien vrouwen en meisjes zo'n 285 miljoen tampons weg.

Geen chloorgas meer

Dat gebeurde destijds onder druk van de konsument, weet *Frank Koelewijn*, 'European Environmental Engineer', zich te herinneren. Koelewijn houdt zich bezig met het Europese milieubeleid. Een van zijn taken is het inspekteren van de fabrieken van Kotex.

Koelewijn vindt dat er de laatste jaren veel verbeterd is op het gebied van bleiking. Vooral sinds 1989. Dat jaar kwam er een ommekeer in de toepassing van bleekmethoden toen in Engeland de Londense vrouw- en milieuorganisatie Women's Environmental Network (WEN) een publiciteitscampagne startte tegen chloorgasbleiking. De campagne had tot gevolg dat na zes weken alle grote papierproducenten in Engeland toezegden dat ze zouden stoppen met het gebruik van chloorgas bij de productie van maandverband. Sindsdien wordt ook in Nederland geen met chloorgas gebleekt maandverband meer verkocht.

Veel maandverband- en tamponsfabrikanten zijn in 1989 of later, overgegaan op waterstofperoxidebleiking. Zo ook één van de twee grootste maandverbandverkoopers in Nederland, Libresse. De andere grote, Kotex, bleekt nog met een combinatie van zuurstof en chloordioxide. Libresse en OB bleken ook hun tampons met waterstofperoxide.

Overigens wordt de pulp voor maandverband niet in Nederland gemaakt en gebleekt. Het wordt geïmporteerd uit landen waar productiebossen zijn: Scandinavië, Frankrijk, Oostenrijk, de Verenigde Staten. De meeste pulp komt uit Zweden. De milieunormen zijn daar redelijk stringent.

Tampons

Met tampons ligt het weer wat anders. Grondstof voor tampons is niet pulp, maar katoen en rayon. De binnenkant van een

tampon bestaat uit katoen, de buitenkant is van rayon en bedoeld om de tampon bij elkaar te houden. Zowel katoen als rayon worden gebleekt. Katoen wordt verbouwd met behulp van bestrijdingsmiddelen waarvan resten in de tampon kunnen achterblijven.

Bij de bewerking van rayon wordt gewerkt met chloor. Daarbij bestaat de kans dat er dioxine vrij komt die achterblijft in de tampon. Ook over de schadelijkheid van die dioxines zijn de meningen verdeeld. Dat komt doordat het om hele kleine hoeveelheden gaat die moeilijk te meten zijn. Ongeveer 200 dioxines zijn wel bekend. Daarvan worden twaalf tot de gevaarlijke gerekend, de 'dirty dozen'. Bij de productie van maandverband en tampons worden die gevaarlijke niet gebruikt. Wat precies het effect is van de 'minder' gevaarlijke is niet bewezen.

Dioxine is ontzettend giftig, maar in kleine hoeveelheden niet dodelijk. We zijn zelfs 'gewend' aan dioxines: ieder mens krijgt dagelijks een portie dioxine binnen, via het voedsel en door de lucht. Zo komt er ook dioxine terecht in het menstratiebloed, waardoor moeilijk aan te tonen valt of dat afkomstig is van de tampon of niet.

Tamponziekte

In het begin van de jaren tachtig overleden in de Verenigde Staten tientallen vrouwen aan het toxische-shock syndroom (TSS). De ziekte bleek vooral voor te komen bij tampondragende jonge vrouwen, en kreeg de naam 'tamponziekte'. Het sterk absorberende merk tampon waarmee de sterfgevallen in verband werden gebracht, werd uit de handel genomen. Daarmee nam het aantal dodelijke slachtoffers van TSS sterk af. Nieuwe gevallen bleven zich echter voordoen.

De tamponziekte komt nog steeds voor. Ook in Nederland werden onlangs drie gevallen van TSS bekend. Gelukkig herstellen de vrouwen na behandeling in het ziekenhuis. De symptomen die bij de ziekte

horen zijn niet gering: hoge koorts, duizeligheid, spierpijn, buikpijn en diarree. Meestal beginnen de klachten op de vierde dag van de menstruatie. Vaak treedt na een dag of tien ook vervelling op van handpalmen en voetzolen.

Sinds 1980 wordt onderzoek gedaan naar TSS. Pas sinds kort is bekend dat tamponziekte wordt veroorzaakt door een tekort aan magnesium, waardoor het gevaarlijke toxine kans krijgt zich te ontwikkelen.

Tampons, vooral de meest absorberende, zuigen het magnesium in de vagina op. Meestal zit er genoeg magnesium in het menstratiebloed, maar op het moment dat de menstruatie vermindert ontstaat een tekort. Dat verklaart waarom de symptomen van TSS meestal pas de vierde dag ontstaan.

Om de tamponziekte tegen te gaan zouden fabrikanten bijvoorbeeld tampons kunnen maken waar magnesium in zit. Een andere, betere oplossing ligt bij vrouwen zelf: minder vaak tampons gebruiken (niet op de lichtere dagen), nooit een 'zwaardere' dan nodig, en 's nachts liever niet.

Alternatieven

Naar alternatieve bleekmethoden wordt wel gezocht, maar voor alternatieven voor het wegwerpmaandverband en tampons moeten we over de grenzen kijken.

Het Britse bedrijf Bodywise Tampons verkoopt tampons die uitsluitend gebleekt zijn met waterstofperoxide en gemaakt van katoen dat afkomstig is uit een land dat de internationale voorschriften voor gebruik van bestrijdingsmiddelen nakomt.

Het alternatief voor maandverband komt ook uit Engeland: het uitwasbare maandverband Ecofem, dat op verzoek van WEN op de markt is gebracht.

In de Verenigde Staten is onlangs het meest revolutionaire alternatief voor de tampon bedacht: The Keeper. Deze herbruikbare rubber tampon gaat volgens de fabrikant maar liefst tien jaar mee. Na elk gebruik even legen en wassen, en hij is weer klaar voor gebruik.

Barend Steenhuis van Libresse gelooft niet in Ecofem en The Keeper. „De hoeveelheid ongemak is te groot, en daardoor de drempel te hoog.” Hij ziet meer in het komposteren van wegwerpmaandverband. Maandverbanden en luiers zouden dan gewoon bij het groente- en tuinafval kunnen. Mölnycke is betrokken bij onderzoeken naar de mogelijkheid van kompostering. In Zweden en Duitsland zijn er al proeven met luiers gedaan, in Nederland nog maar één, in Hoozeveen. Verdere onderzoeken zijn nog gaande.

Bodywise tampons, Ecofem en The Keeper zijn in Nederland nog niet te koop. De vraag is van wie het initiatief moet komen om deze of andere alternatieven op de markt te brengen. In elk geval niet van de maandverband- en tamponfabrikanten. Die zullen niet zomaar op een ander produkt overschakelen, waarvoor andere grondstoffen en bewerkingen nodig zijn. Misschien is het tijd dat de konsument haar mond open doet. Het laatste woord over maandverband en tampons is nog niet gezegd.

Luierservice maakt wegwerpluiers overbodig

Zelf wassen blijft goedkoopste

In Amerika zijn ze er al jaren aan gewend. Hier in Nederland begint het van de grond te komen: de luierservice. Een keer in de week worden je vieze luiers opgehaald en krijg je er schone voor terug. Makkelijker kan het niet. Je hoeft er niet eens voor thuis te blijven.

Jonker is dat de meeste mensen voor een polyester broekje kiezen. Het droogt snel en is minder gauw vuil. Polyester is geen milieuvriendelijk materiaal, maar het is wel duurzaam. De luiers worden door Culotte gewassen, de broekjes zijn voor rekening van de klant.

Centraal gewassen

De luierservice werkt als volgt. Vuile luiers doe je met alles wat erin zit in een grote emmer, die Culotte levert. Een keer in de week komt de luierservice langs met een busje om de emmer op te halen. Ben je niet thuis, geen probleem, de emmer kan gewoon buiten worden gezet. De luierservice zet er een nieuwe emmer met schone luiers voor in de plaats. Vervolgens worden de luiers centraal gewassen. Culotte besteedt het wassen uit aan een wasserij. Sommige luierservices doen dat zelf.

Het zijn niet louter voordelen die de luierservice biedt. Zo is het wasproces niet milieuvriendelijk. De luiers worden heet gewassen en na elke was behandeld met waterstofperoxide.

Het wasmiddel dat wordt gebruikt is ook niet milieuvriendelijk.

Blijft natuurlijk de vraag of een luierservice wel zo milieuvriendelijk is in vergelijking met zelf wassen. Bij de wasserij worden de luiers met velen tegelijk gewassen, wat minder water en wasmiddel kost. Sommige wasserijen hergebruiken het water.

Thuis is het echter mogelijk een milieuvriendelijker wasmiddel te gebruiken. Onderzocht is dat nog niet. Culotte is zich bewust van het probleem en wil in de toekomst gaan experimenteren met Meta, een milieuvriendelijker wasmiddel.

Tot slot, de luierservice kost ongeveer vijftientig gulden per week, afhankelijk van de leeftijd van de baby. Dat is goedkoper dan wegwerpluiers, maar duurdert dan wanneer je zelf wast.

Helaas zijn nog niet overal in het land luierservices.

Luierservices:

Doorn: Biobottom 03430-12156. **Amsterdam, Flevo, Leiden:** Noppie's Luierservice 03210-19091. **Den Haag:** Baby Cotton Service 070-3818108. **Epe:** Luiers Express 05780-12237. **Dordrecht:** Ecotton 078-315211. **Rotterdam:** Culotte 010-4558625. **Leeuwarden:** Culotte 05129-1553. **Tilburg en Breda:** Biobottom Brabant 013-444022. **Meer informatie over luiers:** Milieutelefoon, 020-6262620.

Fietsen hoeft geen aanbeveling:
Fietsbeleid gek genoeg wel.

De **Fietsersbond enfb** is een bond van fietsers voor fietsers. Wij beïnvloeden het beleid van rijk en gemeenten. Wij letten daarbij op directe en plezierige fietsroutes, veiligheid en kwaliteit.

Met meer leden kunnen we nog meer doen!

Bovendien kunnen leden profiteren van kortingen op producten, ontvangen ze 6x per jaar ons tijdschrift de **Vogelvrije Fiets** en kunnen ze informatie aanvragen over fietsen, fietsvakanties e.d.

Elk nieuw (steun)lid ontvangt een welkomstpakket.

☐ ja, ik word lid voor minimaal f 29,— per jaar.

☐ ja, ik word steunlid (zonder tijdschrift) voor minimaal f 10,— per jaar.

Naam:

Straat:

Postcode:

Woonplaats:

Ik wacht uw acceptatiekaart af.

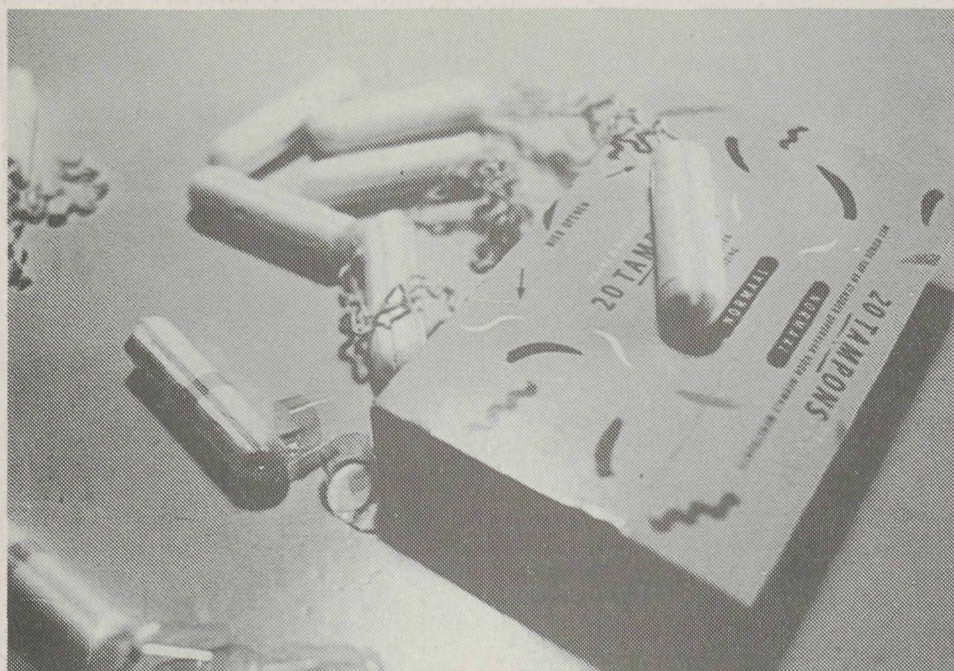
De **Fietsersbond enfb** wil voorrang voor die vormen van vervoer die het milieu sparen, weinig energie gebruiken en veilig zijn; meer mogelijkheden voor fietsers (maar ook voor voetgangers en openbaar vervoer).

**Antwoordnummer 46
3440 VB WOERDEN**

fietsersbond enfb

postzegel
(55c) mag

(90.09)

■ Jaarlijks gooien vrouwen en meisjes zo'n 285 miljoen tampons weg.

Geen chloorgas meer

Dat gebeurde destijds onder druk van de konsument, weet *Frank Koelewijn*, 'European Environmental Engineer', zich te herinneren. Koelewijn houdt zich bezig met het Europese milieubeleid. Een van zijn taken is het inspecteren van de fabrieken van Kotex.

Koelewijn vindt dat er de laatste jaren veel verbeterd is op het gebied van bleiking. Vooral sinds 1989. Dat jaar kwam er een ommekeer in de toepassing van bleekmethoden toen in Engeland de Londense vrouw- en milieuorganisatie Women's Environmental Network (WEN) een publiciteitscampagne startte tegen chloorgasbleiking. De campagne had tot gevolg dat na zes weken alle grote papierproducenten in Engeland toezegden dat ze zouden stoppen met het gebruik van chloorgas bij de produktie van maandverband. Sindsdien wordt ook in Nederland geen met chloorgas gebleekt maandverband meer verkocht.

Veel maandverband- en tamponsfabrikanten zijn in 1989 of later, overgegaan op waterstofperoxidebleiking. Zo ook één van de twee grootste maandverbandverkopers in Nederland, Libresse. De andere grote, Kotex, bleekt nog met een combinatie van zuurstof en chloordioxide. Libresse en OB bleken ook hun tampons met waterstofperoxide.

Overigens wordt de pulp voor maandverband niet in Nederland gemaakt en gebleekt. Het wordt geïmporteerd uit landen waar produktiebossen zijn: Scandinavië, Frankrijk, Oostenrijk, de Verenigde Staten. De meeste pulp komt uit Zweden. De milieunormen zijn daar redelijk stringent.

Tampons

Met tampons ligt het weer wat anders. Grondstof voor tampons is niet pulp, maar katoen en rayon. De binnenkant van een

tampon bestaat uit katoen, de buitenkant is van rayon en bedoeld om de tampon bij elkaar te houden. Zowel katoen als rayon

worden gebleekt. Katoen wordt met behulp van bestrijdingsmiddelen waarvan resten in de tampon blijven.

Bij de bewerking van katoen wordt met chloor. Daarbij komt dioxine vrij. Ook over de schadelijke dioxines zijn de meningen verdeeld. Het komt doordat het om kleine hoeveelheden gaat die moeilijk te meten zijn. In 1989 werden twaalf tot veertien dioxines gevonden in maandverband en gevaarlijke niet gebleekt maandverband meer verkocht. Dioxine is ontzettend giftig. Hoeveelheden niet doorgaans 'gewend' aan dioxines dagelijks een portie dioxine in voedsel en door de lucht. Dioxine terecht in het lichaam waardoor moeilijk aan te wijzen is van de afkomst.

Dioxine is ontzettend giftig. Hoeveelheden niet doorgaans 'gewend' aan dioxines dagelijks een portie dioxine in voedsel en door de lucht. Dioxine terecht in het lichaam waardoor moeilijk aan te wijzen is van de afkomst.

Tamponziekte

In het begin van de jaren tachtig in de Verenigde Staten aan het toxische shock. De ziekte bleek vooral bij tampondragende jongedames. De naam 'tamponziekte' werd bekend. Berende merk tampons vielen in verband werd uit de handel genomen. Aantal dodelijke slachtoffers. Nieuwe gevallen bleef voortduren.

De tamponziekte komt ook in Nederland voor. Ook in Nederland werden gevallen van TSS bekend. Den de vrouwen na bezoek aan het ziekenhuis. De symptomen

horen zijn niet gering: hoge koorts, duizeligheid, spierpijn, buikpijn en diarree. Meestal beginnen de klachten op de vierde dag van de menstruatie. Vaak treedt na een dag of tien ook vervelling op van handpalmen en voetzolen.

Sinds 1980 wordt onderzoek gedaan naar TSS. Pas sinds kort is bekend dat tamponziekte wordt veroorzaakt door een tekort aan magnesium, waardoor het gevaarlijke toxine kans krijgt zich te ontwikkelen.

Tampons, vooral de meest absorberende, zuigen het magnesium in de vagina op. Meestal zit er genoeg magnesium in het menstruaties bloed, maar op het moment dat de menstruatie vermindert ontstaat een tekort. Dat verklaart waarom de symptomen van TSS meestal pas de vierde dag ontstaan.

Om de tamponziekte tegen te gaan zouden fabrikanten bijvoorbeeld tampons kunnen maken waar magnesium in zit. Een andere, betere oplossing ligt bij vrouwen zelf: minder vaak tampons gebruiken (niet op de lichtere dagen), nooit een 'zwaardere' dan nodig, en 's nachts liever niet.

Alternatieven

Naar alternatieve bleekmethoden wordt wel gezocht, maar voor alternatieven voor

RAPPER OP DE TRAPPER

Luierservice maakt wegwerpluiers overbodig

Zelf wassen blijft goedkoopste

In Amerika zijn ze er al jaren aan gewend. Hier in Nederland begint het van de grond te komen: de luiervasservice. Een keer in de week worden je vieze luiers opgehaald en krijg je er schone voor terug. Makkelijker kan het niet. Je hoeft er niet eens voor thuis te blijven.

Yvonne Lauwers

Babies poepen en plassen heel wat af. Gemiddeld zitten ze zo'n tweeënehalf jaar in de luiers, en in die periode presteren ze het om duizenden vieze luiers af te leveren.

Aangezien de wegwerpluier de meest populaire luier is, belanden alleen al in Nederland jaarlijks 800 miljoen papieren luiers op de vuinisluit. Een enorme berg afval. Behalve dat heeft de wegwerpluier nog een groot nadeel: de productie ervan vergt veel energie en grondstoffen.

Het alternatief voor wegwerp is katoenen luiers. Dat zijn al lang niet meer de ouderwetse katoenen lappen die je de baby om moet spelden. Er bestaan nu katoenen luiers in alle soorten en maten, met klittebandsluiting, met inlegluier en met speciale vulling.

Zo zijn er de 'indisposables' waarover we in het winternummer van vorig jaar al berichtten. Voor allemaal geldt: ze moeten gewassen worden. In ieder geval een paar keer in de week sta je te spoelen en op te hangen.

In Amerika, in veel opzichten toch niet het meest milieuvriendelijke land, hebben ze daarom de luiervasservice bedacht. Maar liefst vijftientwintig procent van de luiervaders en moeders maakt er gebruik van. In sommige staten haalt de vuinisluitdienst de volle containers wegwerpluiers zelfs niet eens meer op.

■ In sommige staten van Amerika haalt de vuinisluitdienst volle containers wegwerpluiers niet meer op.

Experiment

De vier kinderen van Marian Jonker (38) van Luierservice Culotte in Rotterdam, zijn de luiers inmiddels ontgroeid. Maar ze weet zich nog goed te herinneren hoe ze in Afrika, waar ze destijds met haar man woonde en werkte, elke dag met de hand de luiers moest spoelen en wassen. Een ramp vond ze het.

Na eerst een tijd bij een andere luierservice in Nederland gewerkt te hebben, begon ze er samen met haar man een luierservicebedrijf in Rotterdam. De luiers voor de zaak ontwierp ze zelf. Maandenlang experimenteerde ze met verschillende typen luiers op babies van vriendinnen.

De luier die Culotte nu verhuurt is volgens Jonker niet te vergelijken met de indisposable. De laatste droogt langzaam, je hebt er veel nodig, en de baby is er snel uitgegroeid, aldus de ontwerpster van de luiers. De luier van Culotte is er wel in verschillende maten. Jonker vertelt dat er geen plastic aan te pas komt: het materiaal bestaat uit katoen met daarin een extra absorberende laag van rayon. De folder van het bedrijf meldt: de pasvorm is goed. Bij de luiers van het servicebedrijf hoort een broekje. Je kunt kiezen uit een polyester of een wollen broekje. De ervaring van

Jonker is dat de meeste mensen voor een polyester broekje kiezen. Het droogt snel en is minder gauw vuil. Polyester is geen milieuvriendelijk materiaal, maar het is wel duurzaam. De luiers worden door Culotte gewassen, de broekjes zijn voor rekening van de klant.

Centraal gewassen

De luierservice werkt als volgt. Vuile luiers doe je met alles wat erin zit in een grote emmer, die Culotte levert. Een keer in de week komt de luierservice langs met een busje om de emmer op te halen. Ben je niet thuis, geen probleem, de emmer kan gewoon buiten worden gezet. De luierservice zet er een nieuwe emmer met schone luiers voor in de plaats. Vervolgens worden de luiers centraal gewassen. Culotte besteedt het wassen uit aan een wasserij. Sommige luierservices doen dat zelf.

Het zijn niet louter voordelen die de luierservice biedt. Zo is het wasproces niet milieuvriendelijk. De luiers worden heet gewassen en na elke was behandeld met waterstofperoxide.

Het wasmiddel dat wordt gebruikt is ook niet milieuvriendelijk.

Blijft natuurlijk de vraag of een luierservice wel zo milieuvriendelijk is in vergelijking met zelf wassen. Bij de wasserij worden de luiers met velen tegelijk gewassen, wat minder water en wasmiddel kost. Sommige wasserijen hergebruiken het water.

Thuis is het echter mogelijk een milieuvriendelijker wasmiddel te gebruiken. Onderzocht is dat nog niet. Culotte is zich bewust van het probleem en wil in de toekomst gaan experimenteren met Meta, een milieuvriendelijker wasmiddel.

Tot slot, de luierservice kost ongeveer vijftientwintig gulden per week, afhankelijk van de leeftijd van de baby. Dat is goedkoper dan wegwerpluiers, maar duurder dan wanneer je zelf wast.

Helaas zijn nog niet overal in het land luierservices.

Luierservices:

Doorn: Biobottom 03430-12156. **Amsterdam, Flevo, Leiden:** Noppie's Luiervasservice 03210-19091. **Den Haag:** Baby Cotton Service 070- 3818108. **Epe:** Luier Express 05780-12237. **Dordrecht:** Ecotton 078-315211. **Rotterdam:** Culotte 010-4558625. **Leeuwarden:** Culotte 05129-1553. **Tilburg en Breda:** Biobottom Brabant 013- 444022. **Meer informatie over luiers:** Milieutelefoon, 020-6262620.

Milieu thuis

Kleine dingen kunnen een grote bijdrage leveren aan een schoner milieu. Veel lezers weten dat. Op deze pagina tips en suggesties naar aanleiding van reacties van lezers, die een brief of kaartje stuurden naar De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Bodel. tel.

Bijdragen: Dick Verheul, Laurens Lamers, Helène Kleijburg, Marta Resink, Yvonne Lauwers.

Zwaluw introduceert zwavelvrije lucifer

In Nederland worden jaarlijks naar schatting tien miljard lucifers aangestoken. Daarvoor zijn ongeveer tienduizend volwassen bomen nodig en het levert een uitstoot van twintigduizend kilo zwaveldioxide op. Dat is nog niet het enige: alle luciferkoppen bevatten naast zwavel een groot aantal niet al te milieuvriendelijke stoffen. Maar er is verbetering in gekomen. Swedish Match, de maker van de Zwaluw-lucifer, introduceerde onlangs zwavelvrije lucifers. De zwavel is vervangen door een milieuvriendelijker ijzer-fosforverbinding, die tijdens de verbranding wordt omgezet in ijzeroxyde en fosfaat. Bij deze nieuwe verbinding zijn de milieuvervuilende katalysatoren overbodig. Het waterverontreinigende zinkoxyde, dat de lijm in de kop stabiliseerde, werd vervangen door niet-giftige kalksteen. De nieuwe lijm is een combinatie van plantaardig

stijfsel en gelatine-afval uit de farmaceutische industrie.

De nieuwe lucifers zitten voortaan in een doosje van kringlooppapier en -karton. En: voor elke gekapte boom worden twee nieuwe bomen aangeplant. De zwavelvrije lucifers van Zwaluw zijn herkenbaar aan een groen driehoekje op de verpakking met de aanduiding 'green check'.

Komputerpapier

Cor Nouws uit Arnhem schrijft: een tip, vooral voor mensen die beschikken over een sheet-feeder: vraag een naburige kopie-shop of ze oud papier of mislukte kopieën voor je willen bewaren. Daar haal je redelijk wat papier uit wat aan een kant nog wit is. Je kan dat papier voor allerlei werk nog uitstekend gebruiken.

Geïmpregneerd tuinhout

Geïmpregneerd (=verduurzaamd) tuinhout blijkt behoorlijk milieubelastend te zijn. Konsumenten Kontakt onderzocht zestien geïmpregneerde houten tuinartikelen. Uit het onderzoek blijkt dat tuinhout voornamelijk is geïmpregneerd met zouten van zware metalen. Een kwart van de producten bleek zelfs het zwaar giftige metaal arseen te bevatten. Maar met of zonder arseen, alle zware metalen zijn giftig en breken niet af. Vroeg of laat komen ze in het milieu terecht.

Verduurzamingsmiddelen zijn nodig voor hout dat in contact staat met de grond. Alternatieven daarvoor zijn niet voorhanden. Konsumenten Kontakt raadt aan merkhout te kopen, voorzien van het Komokeur. Dan zit er in elk geval geen arseen in en is het kwalitatief goed geïmpregneerd.

Maar het is niet altijd nodig verduurzaamd hout te gebruiken in de tuin. Houten palen bijvoorbeeld die je in beton verankert, hoeven niet bestendig te zijn tegen grondcontact. Zolang het hout niet te vaak nat wordt en het regelmatig onderhouden wordt, voldoet niet-verduurzaamd hout. Het onderhouden kan met natuurlijke verproducten. Vaak kunnen ook andere materialen hout vervangen. Plaats als het

kan liever een haag of een heg in plaats van een houten hek of schutting. En met stenen kunnen ook prima borderranden en tuinpaadjes gemaakt worden.

Vrekkenkrant

Sparen is leuk en wie toetreedt tot het Internationale Keurkorps van Vrekken voelt zich beter en lacht meer. De makers van de zojuist verschenen 'Vrekkenkrant' zijn er trots op de geuzenaam 'Vrek' te dragen. Hoe vaak drinkt een mens thee in zijn leven? Een pot thee die gezet is met een theezakje kost 7,5 cent. Dezelfde pot met losse thee kost 3,3 cent. Zo bespaart de oprechte vrek in veertig jaar bij vier koppen thee per dag maar liefst f 1.226,-. Het is slechts één van de vele voorbeelden van vrekkerigheid. De makers van de Vrekkenkrant zijn Rob van Eeden en Hanneke van Veen, ex-medewerkster van De Kleine Aarde en schrijfster van het 'Hergebruikboek'.

Dat hun vrekkerigheid niet is ingegeven door hebzucht, blijkt uit het redactioneel. 'Zuinig zijn en sparen voor het milieu, maar ook om die dingen te kunnen doen die echt van belang zijn. Niet consumeren, maar konsuminderen.'

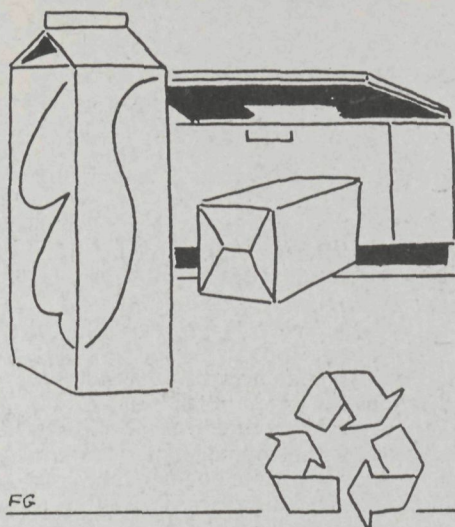
De krant staat vol aardige tips. Zelfgemaakte frisdrank van siroop met Spa. Een kleinere tandenborstel, dat scheelt vele tu-

bes per jaar. Eenzijdig bedrukt papier voor kinderen om op te tekenen. Licht en verwarming sparen door veel op bezoek te gaan. En natuurlijk ook andere vrekken een kans geven te sparen, door zelf veel bezoek te ontvangen. Minder afhankelijk zijn van geld werkt bevrijdend, schrijven de vrekken. Abonneren op de krant kan door f 15,- over te maken op giro 3077186 van Rob van Eeden in 's Gravenhage'. Vermeld 'abonnement VK'.

Invriezen met oude melkpakken

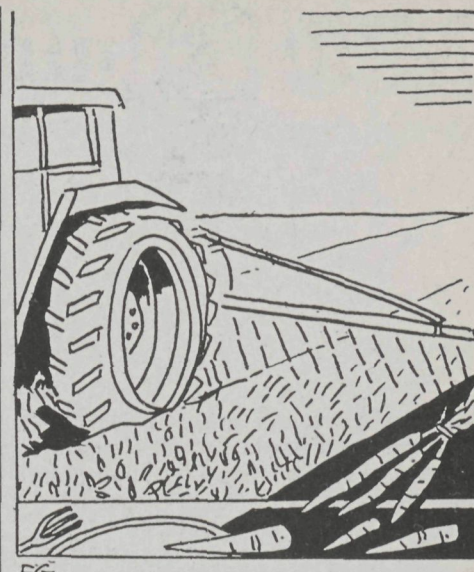
Annick Feddema uit Drachten komt met deze tip. Gebruik oude melkpakken voor het invriezen van fruit en soep. Zelf vriest ze alles wat maar een beetje vloeibaar is in in een leeg meltpak. Voor gebruik knipt ze het pak open en ontdooit ze de inhoud in een pan. Met ander materiaal had Annick altijd gedonder. Glazen potten gingen in de vriezer kapot en van plastic bakken brak meestal het deksel. Dus heeft u een meltpak? Gooi hem niet in de vuilniszak!

FG

Wortels

Wortels behoren, net als aardappels en uien, tot de top tien van de meest bespoten produkten. Vooral de bos- en waspenen moeten het ontgelden. De meeste was- en bospenen komen van akkers die behandeld zijn met tientallen kilo's grondontsmettingsmiddelen per hektare. Iets minder erg gesteld is het met winterpenen. Daarbij wordt de grond niet ontsmet

FG

omdat dat de smaak van de wortels teveel zou beïnvloeden. Wel worden bestrijdingsmiddelen gebruikt tegen bijvoorbeeld de wortelvlug. Wil je zeker weten dat er geen gif is gebruikt, koop dan biologische wortels. Daarmee stimuleer je dan meteen de biologische teler, die helemaal geen chemische bestrijdingsmiddelen gebruikt.

RAADGEVERS

Raadgevers geven gratis advies. Wie met een probleem zit, kan kontakt met hen opnemen. Houd er rekening mee dat de raadgevers dit werk in hun vrije tijd doen. Neem dus een paar spelregels in acht.

- Sluit een postzegel voor antwoord bij, als u een schriftelijke reactie verwacht.
- Wilt u een raadgever bezoeken, bel of schrijf dan vantevoren. Nieuwe raadgevers zijn welkom!

Groente, fruit en tuin

- **Fruit- en groenteteelt** J.W.J. Van de Werken, Steenweg 76, 5301 HN Zaltbommel.
- **Milieuvriendelijk tuinieren** Bezoekerscentrum De Kleine Aarde, Het Klaverblad 1, Boxtel (1 mei tot 1 oktober elke dag geopend van 11.00 tot 17.00 uur).
- De Kemphaan, Kemphaanweg 16, 1358 AB Almere. Telefoon 03240-11423. Fax 03240-10916 (open van 1 april tot 1 oktober van 10.00 tot 16.00 uur).
- **Biologisch tuinieren** Advies over fruitteelt, groenbemers en gewasbescherming (voor liefhebbers, jeugd en beroeps). Rik Dedapper,

COVOBIT, Rozendaal 78, B 2440 Geel (België).

- **Verzorging van fruitbomen, speciaal hoogstam** J. Teunissen, Wilhelminasingel 137, 6001 GS Weert.
- **Struik- en houtgewassenkompost.** Proefwerf van Comité Jean Pain, Frederik Vandenbrande, Hof ter Winkelen, 25 Holle Eikstraat, B-1840 Londerzeel, België. Telefoon 052-300166. Fax 02-2150021. Eerste zaterdag van elke maand gratis rondleiding.
- **Wilde tuinen** R. Osinga, Master Fopmawei 22, 9023 AJ Jorwerd.
- **Wilde planten en bodembedeking** Toepassing van inheemse kruidachtige planten in plantsoen, heemtuin en wilde tuin. Dirk Prins, Asterstraat 3, 3911 WE Rhenen. Telefoon 08376-14282.
- **Paddestoelen** Paddestoelenmuseum, Stichting Onderwijs en Milieu, Kroonstraat 1, 6511 DV Nijmegen.

Energie

- **Biogas installaties** Frits Ogg, Postbus 244, 6500 AE Nijmegen. Telefoon 080-565588.
- **Elektriciteit, akku's, windenergie, besparing** Ing. Hendrik Venema, Kraayenbergstraat 23, 8051 XL Hattem. Telefoon 05206-45643.
- **Besparing en techniek** Jos van Doorn, Balsemierenlaan 26, 5582 AD Waalre. Telefoon 04904-16383.
- **Zon en wind** Organisatie voor Duurzame Energie (ODE), Postbus 750, 3500 AT Utrecht. Telefoon

030-769224.

Bouwen en wonen

- **Vereniging voor Integratie Biologische Architectuur (VIBA)**, Veemarktkade 8-B4, 5222 AE Den Bosch. Telefoon 073-216943.
- **De Kleine Aarde**, Ralph Reijnders en Maya Vogelsang. Telefoon 04116-84921 (maandag en dinsdag).
- **Nederlands Instituut voor Bouwbiologie en Ecologie - Nibe.** Postbus 229, 1400 AE Bussum. Telefoon 02159-48233 (van maandag tot en met donderdag van 9.00 tot 10.00 uur gratis telefonisch spreekuur voor korte vragen op het gebied van bouwen, milieu en gezondheid).
- **Timmerwerken** Varend timmerbedrijf. Vof Varne, Postbus 5093, 1380 GB Weesp.

Spinnen, weven en verven

- **Nelly Hanssen-Jonkhout**, Etzenraderstraat 33, 6454 AP Jabeek. Telefoon 04492-5177.
- **Mies Bouwmeester**, Herengracht 14, 1441 EW Purmerend. Telefoon 02990-23774 (ook lessen)
- **Ineke Visser**, Lekdijk 82, 2865 LE Ammerstol. Telefoon 01825-2913.

Zuivel, wijn en bier

- **Wijn en bier maken** M.H. Hoose, Zwarteweg 51b, 6596 AE Milsbeek. Telefoon 08851-12021 (alleen tijdens kantooruren).
- **Wijnrijer Riet Beijer**, Koningin-

nelaan 32, 3762 DE Soest. Telefoon 02155-20979.

- **Geitekaas** G.J. van Diemen, Mr. J.B. Kanweg 99, 9439 TE Witteveen. Telefoon 05935-2415.

Eko-voeding

- **Adviseur natuurvoeding/Konsumentenkring en eko-voeding info** Wil Schulte, Franseweg 102, 3921 DK Elst. Telefoon 08384-1618.
- **Graanmolens** Dirk van Haren Noman, Beukstraat 15, B 3920 Lommel, België. Telefoon 011-544475.
- **De Kleine Aarde**, voedingsgroep. Op werkdagen telefoon 04116-84921.
- **Alternatieve baby- en peuter-voeding.** Annemieke Tops, telefoon 085-436652.

Milieue

- **Milieutelefoon:** 020-6262620 (maandag tot en met vrijdag van 9.00 tot 14.00 uur).

Dieren

- **Green Stock bv**, L.F. Mol, Grote Molenstraat 8, 5271 VW St. Michielsgestel. Telefoon 04194-2465.
- **Bijen** G.P. Van Tilburg, Kampsesteeg 10, 5688 KJ Oirschot. Telefoon 04997-75846.
- **Ekologische (klein-)veehouderij** Ook advies over veevoederproductie en graslandonderhoud. Henk de Mink, Oudendijk 6, 3291 LN Strijen. Telefoon 01854-3418.

'Milieubeweging papieren vergadertijger'

Het broeit in de milieubeweging. We praten als brugman. Intussen kachelt het milieu verder achteruit en klagen milieubeschermers. Waar moet het met milieukties naar toe?

Begin dit jaar verscheen 'Tussen Verbeelding en Macht'. Het is een beknopt, maar gedegen onderbouwd boek in vlot-akademisch jargon over de methoden en resultaten van Nederland aktieland. Ook de milieubeweging komt aan bod.

Erg opwekkend zijn de konklusies niet. Het fabeltje dat het tegenwoordig zo saai is in aktieland wordt wel ontzenuwd. Zowel in frekwentie als in grootte blijken de beroemde akties uit de jaren '60 mager af te steken bij die van het afgelopen decennium. Maar het doel wordt niet gehaald. Deels ligt dat volgens de vier politikologen die het boek schreven aan de stropelige Nederlandse politiek: ruimschoots overleg en mooie volzinnen, maar weinig baanbrekende daden.

Aan de andere kant is de milieubeweging deels een papieren vergadertijger geworden. De aanhang groeide pijlsnel, maar is nooit actief ingezet. De meeste organisaties lieten het bij 'postgiro-aktivisme'. Alleen De Kleine Aarde (leunt niet op de

overheid) en Milieudefensie (mobiliseert mensen) ontkomen aan dit euvel, menen de schrijvers.

Hoe leuk ook voor De Kleine Aarde, helemaal terecht lijkt die konklusie niet. De kracht van het boek is dat het laat zien, dat geen enkele beweging blijvend indruk op politiek en ambtenaren lijkt te maken. Ook niet degene die massaal de straat op gaan.

Verder blijven nogal wat zaken buiten beeld, waar milieugroeperingen juist steeds meer oog voor krijgen. Zoals maatwerk bij konsumenten-voorlichting en edukatie. Of het direkt aanpakken van bedrijven die met het milieu een loopje nemen. Of de samenhang met internationale politiek en ontwikkelingsproblemen. Het antwoord op de vraag naar hun verdere strategie zullen milieugroepen ook in dit boek niet vinden. Wel een interessante blik in hun eigen verleden.

Michel Robles

J.W.Duyvendak e.a.: Tussen Verbeelding en Macht, 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland. SUA, Amsterdam 1992. Paperback, ISBN 906222188, f 39,90.

Bakfietsen voor gemeenten

De schillenboer op de bakfiets, de straat vegen per bakfiets: het lijkt terug naar vroeger tijden, maar als het aan *Henk Schuys* ligt, gaan alle gemeenten in Nederland de fietsen inzetten.

Schuys is leverancier van bakfietsen in alle soorten en maten. Behalve aan particulieren zoals ijscomannen en boeren probeert hij zijn fietsen ook te slijten aan gemeenten. Schuys ziet veel mogelijkheden: straatvegen in drukke voetgangersgebieden, de stadsbesteldienst, het kan allemaal op de fiets. Al zo'n vijftien gemeenten heeft hij benaderd, maar vrijwel zonder succes. Volgens Schuys hebben gemeenten allerlei argumenten om het niet te doen. Liever blijven ze rond rijden in de „stinkende Susuki's." Schuys: „Als het om milieu gaat is het veel bla bla, maar doen ho maar."

Alleen de gemeente Schiedam heeft tot nu toe belangstelling getoond voor Schuys' plannen. De gemeente wil vijf bakfietsen gaan gebruiken voor de reinigings- en veegdienst, om de binnenstad schoon te houden. Nu gebeurt dat nog met elektro-cars en kleine vrachtwagens, die voor stank- en lawaai overlast zorgen. Hopelijk heeft Schiedam daarmee een uitstraling naar andere gemeenten.

Dure vuilniszakken in Beesel

Onder het motto 'de vervuiler betaalt' zijn veel gemeenten in Nederland in de weer met allerlei experimenten om het huisvuil te verminderen.

Zo ook de gemeente Beesel in Limburg. Daar zijn burgers sinds juni vorig jaar verplicht dure vuilniszakken aan te schaffen voor hun huisvuil. Andere dan de blauwe zakken van de gemeente neemt de vuilnisophaaldienst niet mee. In ruil daarvoor heeft de gemeente gezorgd voor extra glasbakken, een grote oud ijzercontainer, VAM-containers tegen een eenmalig stiegeld van 25 gulden en de mogelijkheid snoeihout gratis te laten versnipperen. En met sukses: sinds het systeem is ingevoerd komt er op jaarbasis meer dan vijftig procent minder huisvuil op de stortplaats terecht. De inzameling van oud papier is toegenomen met 58 procent, glas met 32 procent en een derde van de huishoudens heeft inmiddels een VAM-vat aangeschaft. De dure vuilniszakken zijn daardoor volgens *Jeffrey Schwalbe*, milieu-ambtenaar, snel terugverdiend: door meer afval gescheiden in te leveren zijn er minder zakken nodig. Bovendien heeft de gemeente de afvalstoffenheffing verlaagd. Andere gemeenten hebben inmiddels ook interesse getoond voor de plannen van Beesel.

Hergebruiketiketten in Europese Commissie

In de Europese Commissie gaat heel wat papier om. Aan enveloppen jaarlijks alleen al een hoeveelheid van circa honderd ton. Vandaar dat het Europese Parlementslid Verbeek in een brief aan de Commissie vraagt om gebruikte enveloppen met hergebruiketiketten geschikt te maken voor nieuwe verzending. Verbeek wijst in zijn brief op de hergebruiketiketten die De Kleine Aarde uitgeeft.

Dat de Commissie daar niet afwijzend tegenover staat, blijkt uit de reactie. De Commissie schrijft het gebruik van hergebruiketiketten 'te zullen overwegen'.

TUSSEN VERBEELDING EN MACHT

25 JAAR NIEUWE SOCIALE BEWEGINGEN IN NEDERLAND

J.W. Duyvendak, H.A. van der Heijden, R. Koopmans, L. Wijmans

Moderne techniek kan ook alternatief zijn

Diskussie over techniek nog nauwelijke gevoerd

Wanneer is techniek 'alternatief'? Soms lijkt het enige verschil tussen alternatieve techniek en de reguliere techniek te zijn, dat de alternatieve techniek tien jaar achter de 'moderne' techniek aanhobbelt. Rijkert Knoppers wil de discussie openen.

Rijkert Knoppers

Stel je bent als ingenieur werkzaam bij een kleinschalige waterkrachtcentrale in Nepal. Bij een van de turbines is een onderdeel kapot gegaan. De vraag is hoe dat zo snel mogelijk gerepareerd kan worden. In de handleiding van de centrale staat niet vermeld hoe dit onderdeel te repareren valt, een nieuw onderdeel is eventueel

■ **Hobbelt alternatieve techniek achter moderne techniek aan?**

veertig kilometer verderop verkrijgbaar, maar dat betekent drie dagen lopen. Volgens de modernste inzichten in de aangepaste techniek moet het probleem als volgt worden opgelost: maak met een digitale camera foto's van het kapotte onderdeel, laad deze gegevens in je draagbare computer, schrijf daarbij een rapport over de problemen, zoek met een modem via een satellietverbinding contact met de elektronische postbus AfroTech, waar - zoals je weet - voldoende kennis aanwezig is om het probleem op te lossen.

Vervolgens maak je tien uur later opnieuw verbinding met het elektronisch netwerk en leeg je je elektronische postbus. Daar is het gewenste antwoord op je probleem, met tekeningen en al, opgelost door een kollega die vele duizenden kilometers ver een bibliotheek met handboeken ter beschikking heeft!

Zonne-energie berekenen

Is het elektronisch communiceren, zoals hier beschreven, een vorm van aangepaste techniek? Staat de aangepaste techniek niet bekend om het noeste handwerk, waarbij energie bij voorkeur met pedaalkracht wordt opgewekt en het gebruik van elektriciteit wantrouwend wordt bekeken? Moest aangepaste techniek niet juist zo simpel mogelijk zijn?

Een ander voorbeeld. Passieve zonne-energie is een van de eenvoudigste en efficiëntste wijzen van het benutten van zonne-energie. Zaak is dat bij het ontwerp van woningen de architect zo optimaal mogelijk de warmte van de zon gebruikt. Hier gaat een stap aan vooraf: het is van wezenlijk belang dat de stedenbouwkundige bij het ontwerp van het stratenplan al rekening houdt met de bezonning.

Vele factoren spelen hierbij een rol, zoals de hoogte van de toekomstige woningen, de afstand tussen de huizen, aan welke kant de voorkant van de huizen komt. Is het prettig dat er nu een computerprogramma bestaat, 'Pascaud' genaamd, dat op elk gewenst moment de beschaduwing van het ontwerp kan visualiseren en vervolgens het gasverbruik voor ruimteverwarming kan berekenen? Passieve zonne-energie, prima! Maar een computer als hulpmiddel gebruiken?

Schakelbare isolatie

Een derde voorbeeld betreft het gebruik van schakelbaar isolatiemateriaal. Hoewel deze techniek in de kinderschoenen staat, zou het een belangrijke vooruitgang kunnen betekenen voor de toepassing van passieve zonne-energie bij woningen. Bij schakelbaar isolatiemateriaal wordt de mate waarin de zon door het materiaal kan schijnen geregeld door het sturen van elektrische stroom door het materiaal. Zo kan een raam dat op het zuiden is gericht bij geringe zon veel warmte toelaten, terwijl bij veel zon de zon geweerd wordt, omdat anders de woning te warm zou worden. Het in- en uitschakelen van de stroom kan handmatig of elektronisch gestuurd. Is de

toepassing van dit *hightech* materiaal een vooruitgang?

Diskussiepunt

De vraag waar het hier om draait is: valt de toepassing van mikro-elektronika, satellieten en complexe technische ontwerpen te rijmen met het begrip 'aangepaste techniek'?

Laten we duidelijk zijn dat het in het eerste voorbeeld volgens sommigen in elk geval wel om aangepaste techniek gaat. *Paul Osborn*, verbonden aan *Socially Appropriate Technology Information System* (*Satis*) ziet in de uitwisseling van kennis via elektronische netwerken een onmisbaar hulpmiddel voor degenen die zich bezighouden met de ontwikkeling van duurzame techniek.

Computers moeten eveneens tot een vorm van alternatieve techniek worden gerekend, aldus een columnist: „Op dit ogenblik vindt overal in de wereld een revolutionaire invoering van alternatieve technologie plaats. Deze revolutie is energiebesparend, vermindert de afhankelijkheid, spaart het milieu, heft vervreemding op en is vrouwvriendelijk. Ik heb het natuurlijk over de mikro-elektronika.” (Thd-nieuws december 1982).

Het is een complexe materie. Windmolens, waarvan het mens- en milieuvriendelijk gebruik voor veel alternatieve techniek-aanhangers buiten kijf staat, zijn in de veertiende eeuw soms als wapens gebruikt, waarbij bijenkorven, die aan de wieden bevestigd waren, naar de vijand konden worden geslingerd.

Gevoelsmatige keuze

De schaal waarop een bepaalde techniek wordt toegepast speelt een rol in de discussie. Een kleine waterkrachtcentrale valt als beheersbare, vaak bevrijdende techniek te beschouwen. Grootchalige waterkrachtprojecten doden de rivier. Te veel kleinschalige damprojecten in eenzelfde rivier is niet goed, zij berokkenen eveneens veel schade aan het ecosysteem.

Dat er geen eenduidige mening bestaat over welke vorm van techniek als 'alternatief' beschouwd kan worden is - gezien de complexiteit - niet verwonderlijk. Ernstiger is het, dat de discussie over dit onderwerp niet of nauwelijks gevoerd wordt. Het lijkt of er gevoelsmatig een weg wordt gekozen tussen de technologische wonderen, waarbij het enige verschil tussen alternatieve techniek en de reguliere techniek lijkt te zijn, dat de alternatieve techniek tien jaar achter de 'moderne' techniek aanhobbelt.

Dat zou nog niets geven wanneer het een beredeneerde keuze zou zijn. Over dit onderwerp is het laatste woord niet gezegd, maar mijn deadline verstrijkt over enkele minuten. Ik sla met een druk op de F10 knop mijn tekst op, schakel mijn modem in en piep met een snelheid van 2400 baud mijn tekst via het bevrijdende telefoonnet naar Bostel.

(Dat laatste is ontsproten aan de fantasie van de schrijver. Het artikel kwam gewoon per post. Redactie.)

Techniek op De Kleine Aarde

De discussie zoals *Rijkert Knoppers* die aansnijdt, speelt ook regelmatig op *De Kleine Aarde*. Iedere keer blijkt het moeilijk algemene richtlijnen te geven in hoeverre nieuwe technieken 'milieuvriendelijk' zijn. Het gebruik dat ervan gemaakt wordt maakt groot verschil.

De eerste computer deed begin jaren tachtig zijn intrede in Bostel. Tot dat moment ging de hele administratie van het donateursbestand handmatig. De twaalfduizend adressen zaten in twee grote kaartenbakken. Twee mensen hadden er een dagtaak aan het bestand aktueel te houden. Elke drie maanden waren vier mensen zes weken lang bezig om alle adressen op wikkels te schrijven.

De vrees dat de computer de behandeling van de donateurs minder 'persoonlijk' maakt, blijkt niet uit te komen. Die 'persoonlijke behandeling' berust toch al grotendeels op een illusie bij aantallen boven de tienduizend. Het is echter wel mogelijk geworden zorgvuldiger te werken met veel minder rompslomp. De kans dat een donateur probleemloos elk kwartaal een tijdschrift in de bus krijgt is groter geworden. Sinds 1987 heeft ook de personal computer zijn intrede gedaan. De kopij voor dit tijdschrift wordt erop vervaardigd. Reden was kostenbesparing. Tot dat moment moest een zetter op de drukkerij alles overtypen. Daarnaast was er de hoop dat het aantal fouten zou verminderen.

Fax een onding

Dat laatste blijkt ijdele hoop: de ouderwetse zelffouten komen niet meer voor, maar er komt een nieuw soort fouten voor in de plaats, zoals overbodige afbreeksteepjes midden in een regel. Daarbij is het aantal medewerkers dat problemen heeft met 'dat ding dat nooit doet wat ik wil' nog steeds in de meerderheid.

Inmiddels is de techniek voortgeschreden en komt de vraag aan de orde of *De Kleine Aarde* een fax nodig heeft. Half Nederland schijnt al zo'n apparaat te hebben en roept nonchalant 'ik gooi het wel even op de fax'. Keer op keer leidt het tot verbaasde reacties als we moeten toegeven niet zo'n apparaat te hebben.

Een bestuurslid van *De Kleine Aarde* die wel een fax op zijn kantoor heeft, verzuchtte laatst 'een fax, dat is een onding'. Vroeger behandelde hij de post en schreef een antwoord, dat hij 's avonds op de bus deed. Nu komt er om negen uur 's morgens een fax binnen en de verzender ervan belt om tien

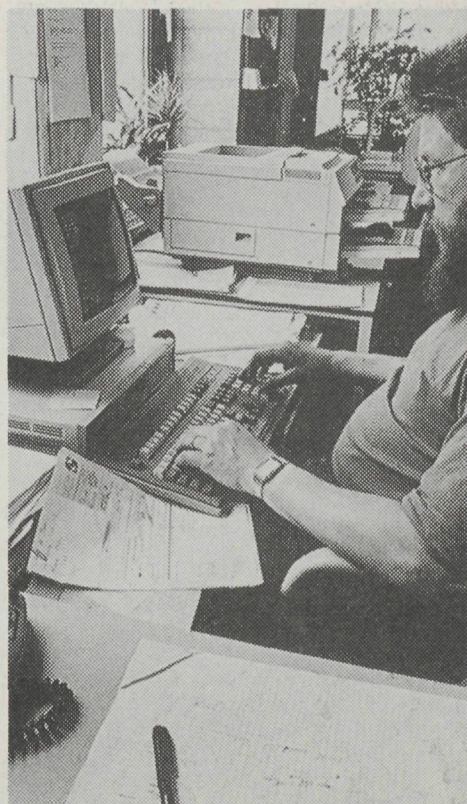
uur op om te vragen waar het antwoord blijft.

Soms zou een fax van pas kunnen komen. Bijvoorbeeld als een adverteerder op het laatste moment een advertentie wil doorgeven. Maar dan komt de vraag op waarom iemand een advertentie in een kwartaalblad op het laatste nippertje doorgeeft. Is die ene dag die de post nodig heeft om een brief te bezorgen onoverkomelijk, in een periode van drie maanden?

Techniek die ons in staat stelt sneller te communiceren, blijkt er vaak toe te leiden dat het daarna ook niet langzamer mag. Wie eenmaal een auto heeft maakt met het grootste gemak drie afspraken op een dag in drie verschillende steden. Wie het openbaar vervoer gebruikt, weet dat dat niet kan en zal zijn of haar tijd anders indelen. Neemt werk mee in de trein en heeft zo een rustiger bestaan.

Dat medewerkers van *De Kleine Aarde* ooit de voorkeur aan de auto zullen geven is niet te verwachten. Maar een fax? Misschien over tien jaar...

Dick Verheul

Kleinfruit: maandenlang smullen

Onder kleinfruit verstaan we -de naam zegt het al- planten die kleine, meestal zachte, vruchten voortbrengen. Voor aardbeien, bessen, bramen, frambozen en alle mogelijke varianten daarop is in de meeste tuinen wel een plaatsje. Ze nemen niet al te veel ruimte in beslag en er valt vrij snel na de aanplant wat te oogsten.

Alice Bender

Struiken die kleinfruit voortbrengen zijn goed te combineren met sierplanten als de ruimte voor een aparte fruittuin ontbreekt. Frambozen en bramen kunnen heel goed langs een schutting worden geleid. Houd er wel rekening mee dat ze de hele tuin door kunnen kruipen en dan ook bij de buren opduiken.

Bij een iets grotere tuin kun je kleinfruit-struiken toepassen als haag. De aalbes leent zich daar goed voor, eventueel in combinatie met andere struiken die wat opleveren: bottelrozen, meidoorns en sleedoorns. De laatste geven kleine vogels een goede nestgelegenheid en zijn een bron van voedsel. In tijden dat er luizen en andere dierlijke plagen op je fruit neerstrijken zul je veel profijt hebben van veel vogeltjes in de tuin. Zij helpen met de bestrijding.

Welke rassen het best zullen floreren hangt af van de grond en het klimaat. Ga te rade bij buren en koop je plantgoed vervolgens bij een kweker in de buurt. Tegenwoordig zitten gelukkig vrijwel overal in het land kwekers die biologisch-dynamisch of ekologisch te werk gaan.

'Kindjes'

Van alle soorten kleinfruit geeft de aardbei wel het snelste resultaat. Binnen een jaar

na de plant kun je de eerste oogst binnenhalen.

Van oudsher is augustus de maand om fragaria oftewel aardbeien te planten. Dit geldt echter niet voor alle rassen. Ook in het voorjaar kun je planten zetten, met name voor doordragende rassen is dat beter. Plant echter nooit in natte grond. Je kunt het beste uitlopers van eenjarige planten nemen. Beperk je niet tot één ras of soort en zet ook wat planten van een doordragende soort. Zo spreid je de oogsttijd en heb je telkens wat, in plaats van tien kilo aardbeien in een week.

Plant niet te diep en druk de grond rond de planten stevig aan. Zet de rijen planten van noord naar zuid zodat de vruchten gelijkmatig rijpen. Aardbeien houden van een beetje zure voedselrijke grond. Werk dus eerst flink wat turf, humus en mest door de aarde.

Slakken

Zelf teel ik sinds enige jaren alleen nog aardbeien op verhoogde bedden. Dit beperkt de kans op vraat door slakken. Daarbij komt dat het veel gemakkelijker is bij de pluk. Bovendien kan ik zo de uitlopers, de 'kindjes' die de moederplanten vormen, gemakkelijk in een pot laten opgroeien om ze vervolgens los te snijden en in een ander deel van de tuin verder op te kweken. Verhoogde bedden zijn heel eenvoudig te

maken van planken die aan de buitenzijde van het bed worden vastgehouden door kleine paaltjes die je in de grond slaat. Ik maak ze nooit langer als twee meter en niet breder dan een meter. De ideale hoogte is 30 centimeter, maar als je geen planken van die breedte hebt dan voldoet 20 tot 25 centimeter best. Houd de grond rond het bed wel onkruidvrij en maai het gras dat er groeit regelmatig, anders klimmen de slakken nog te gemakkelijk naar de aardbeien toe.

Een bijkomend voordeel van deze manier van telen is dat je zulke bakken gemakkelijk kunt verplaatsen: je schept de grond en de planten eruit, pakt de planken en kunt de hele constructie elders weer opbouwen. Wanneer de planten aangeslagen zijn en gaan bloeien kun je alvast een dikke laag stro aanbrengen. Vruchten komen daar heel mooi op ze blijven droger bij regenachtig weer.

Plagen

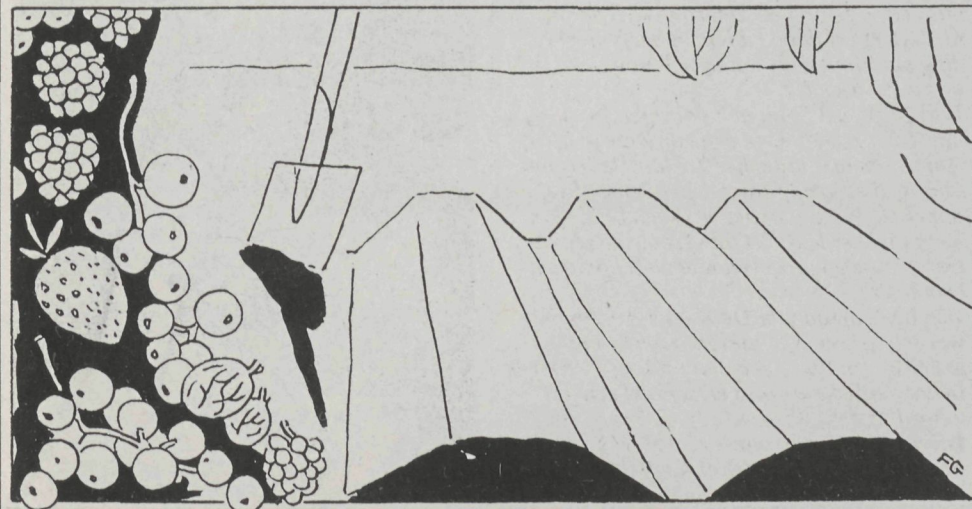
Ondanks alle goede zorgen kunnen aardbeien last hebben van verschillende plagen. Allereerst van de aardbeibloesemkever, die zijn eieren legt in de bloemen.

Wanneer vervolgens larven de bloemen opeten komen er geen vruchten aan de plant. De aardbeimijt legt eitjes in het hart van de plant, waardoor er misvorming optreedt en bruinverkleuring van blad. Het resultaat is een kleinere opbrengst.

Ook bladluis kan gevaarlijk zijn. De planten gaan achteruit en de luizen kunnen virussen overbrengen. Vruchtrot (botrytis) tenslotte is een ziekte die alle fruitsoorten, maar speciaal kleinfruit bedreigt. De ziekte veroorzaakt eerst op blad en daarna op vruchten een bruinrigs schimmelpluis.

Naast de gewone braam en framboos zijn er de laatste jaren allerlei kruisingen en verbeterde kweekvormen van de rubus bijgekomen. Naast de al wat bekender boysenbes, dewberry, loganberry, youngberry en tayberry heeft bijna elke 'planten-per-post-gigant' zijn eigen bijzondere kruisingen in de aanbieding. Al deze vruchtenstruiken vormen lange takken die gemakkelijk wortels vormen, wanneer ze op de grond liggen. Van een plant kun je er gemakkelijk tien maken.

Bramen zijn er in veel rassen en variëteiten. De laatste jaren zijn vooral de doornloze erg populair. Nadeel vind ik dat vogels en andere dieren nogal veel van de rijpe vruchten snoepen. Wat ik ze overigens wel gun, maar er zijn grenzen. Wil je

zelf alles oogsten dan zou je dus met lelijke netten moeten werken. Voordeel is natuurlijk dat je je handen niet openhaalt bij de pluk.

Aardige oplossing

Alle genoemde soorten doen het goed wanneer ze in een rij langs vrijstaand gaas of iets dergelijks gekweekt worden. Je moet bij allemaal na de bloei de scheuten die gebloeid hebben bij de grond afknippen. Bij frambozen vooral de uitlopers telkens weghalen. Ze duiken soms wel tien meter verder in de tuin op. Het meeste werk zit hem in het steeds weer aanbinden van de takken en controleren op ziekten en plagen. Vooral dat laatste is heel belangrijk.

Framboos- en braamachtigen kunnen last krijgen van ziekten en plagen. Ik noem een paar veel voorkomende. Rode vruchtziekte: door galmijten aangetaste vruchten blijven gedeeltelijk rood en vallen niet af als ze rijp zijn. De enige aardige oplossing is vroeg snoeien en het snoeihout verbranden.

Stengelziekten zijn schimmelziekten die het jonge en het oude hout aantasten, ook wel 'vlekken' genoemd. Hiertegen is niet veel te doen behalve afknippen en verbranden.

Bladluis kan virussen overbrengen. Bij ernstige aantasting produceren de luizen 'honingdauw' waarop dan later de zwarte roetdauwschimmel kan leven.

De frambozekever kan echt een ramp zijn. Het beestje ziet er leuk uit, maar vormt een lastige plaag waarop je al vroeg verdacht moet zijn. De kleine grijze kevers leggen hun eieren in de bloemen. De vruchten zitten later dus vol larven en zijn niet eetbaar.

Wijn en jam

De frambozeschorsgalmug zet eitjes af op beschadigde delen van stengels. Hieruit komen geelachtige maden die in de stengel vreten. Je kunt de schade beperken door de wortelspruiten tot 1 mei regelmatig te verwijderen.

En tenslotte mozaïek, wat een virusziekte is, die geel gevlekt blad tot gevolg heeft. Uit de grond trekken van aangetaste stengels en deze vervolgens verbranden kan de schade beperken.

Kruisbessen mogen eigenlijk niet ontbreken. In de winkel kun je ze haast nooit kopen. Heerlijk om wijn en jam van te maken of gewoon zo van de struik te eten.

Kruisbessen hebben nogal eens last van meeldauw als gevolg van een teveel aan stikstof in de bodem of door teveel regen. Een te beschutte standplaats met te weinig zon is niet zo geschikt. Houd door snoeien het hart van de struik mooi open, dan kun je veel ellende voorkomen. Verder zouden gebruikte theebladeren helpen tegen meeldauw. Ik heb het nog niet geprobeerd, maar wie weet...

Net als de kruisbes zijn de rode, witte en zwarte bes ribes-achtigen. Aalbessen voelen zich prima als ze bij elkaar in de buurt staan. Het enige nadeel is dat allerlei aandoeningen zich razendsnel over alle struiken verspreiden.

Al deze bessen, vooral de zwarte bes, moeten regelmatig gesnoeid worden. Ze dragen vrucht op het jonge hout van het vorige seizoen. Vanaf het tweede jaar is het dus zaak telkens de takken die vrucht dragen hebben zo dicht mogelijk bij de grond af te knippen. De eerste jaren na aanplant worden alle zijtakken tot op vijf bladeren gesnoeid. Als de struik te vol wordt, wat vruchtrot bevordert, kun je hem meteen wat uitdunnen. Wanneer de struiken de gewenste hoogte hebben bereikt, snoei je in de zomer telkens na de oogst alle takken tot op die hoogte.

'Klikken'

Er zijn verschillende plagen mogelijk. Bijvoorbeeld de besseglassvlinder: de rupsen van dit insect vreten in het merg van de takken. Als je bij het snoeien geen 'klikken' laat zitten (het stukje hout boven de bovenste knop), dan is deze aantasting in veel gevallen geheel te voorkomen. Lukt dat niet, dan is het enige alternatief de takken met rupsen af te knippen en te verbranden.

Verschillende luizesoorten kunnen bessen aantasten. De vroegste en meest opvallende is de bloedblaarluis die vroeg in het voorjaar rode bulten op de bladeren veroorzaakt. Ook gekrulde bladeren wijzen

op een aantasting door bladluis en toppen van stengels kunnen met luizen overdekt zijn. De meest vriendelijke bestrijding bestaat uit het bespuiten van de luizen met water van 54 graden. Zelfs de meest gevoelige planten overleven dit. Luizen gaan al bij 45 graden dood en kevers bij 50 graden. Pas deze bestrijdingsmethode alleen in de schaduw toe, anders verbrandt het blad. De Japanse wijnbes is een sierlijke struik die tot dezelfde familie behoort als frambozen en bramen. Ik noem hem apart, omdat de wijnbes een van de gemakkelijkste bessoorten is. Het is een mooie plant die in een siertuin niet misstaat. Heeft vrijwel nooit aandoeningen en ziekten, is niet kieskeurig wat de grond betreft en gemakkelijk te stekken. De uitlopers krijgen vanzelf wortels die je later kunt losmaken en elders uitplanten.

Oude muur

De wijnbes is een mooie plant met attractief blad: heldergroen aan de boven- en zilverwit aan de onderkant. De lange takken zijn rozerood en stekelig; mooi tegen een oude muur. De bessen doen het goed in bijvoorbeeld vruchtenbowl, maar zijn nog geschikter als ingrediënt voor wijn, zoals de naam al doet vermoeden. Jam van aardbeien gekombineerd met wijnbessen (neem een verhouding van drie op twee) is voller en pittiger van smaak.

Plastic speelt voor papier

Onlangs kregen wij een nieuwtje in de bus: een enveloppe die van papier lijkt, maar van kunststof (polyethyleen) is gemaakt. 'Bijna niet te scheuren, zodat uw post veilig en onbeschadigd aankomt', straalt de ingesloten glossy reclamefolder. In dezelfde folder beweert het betreffende bedrijf, Eurocouvert BV in Amstelveen: 'ons uitgangspunt is om zoveel mogelijk producten aan te bieden die recyclebaar zijn of vervaardigd zijn van gerecycled materiaal.' „Pardon, maar is een papieren enveloppe dan ineens niet meer mogelijk?” vroegen wij een woordvoerder van de BV. Het antwoord luidde: „Wij verkopen ook dit product, dus maken we ook daar reclame voor.”

Bent u niet bang dat deze verwarrende enveloppe problemen gaat geven bij de recycling van oud papier? Voor zulke moeilijke vragen worden wij naar een meneer doorverwezen die helaas met vakantie blijkt te zijn, voor we hem bereiken kunnen.

Veel maakt het niet uit: eigenlijk is het antwoord al bekend. De scheurvrije enveloppe is gewoon de volgende scheur in het toch al rafelige imago van de hondsbrutale verpakking-industrie.

De tuin in de zomer

Juli

Groenbemester

De zomermaanden zijn bij uitstek geschikt om tweejarige bloemen te zaaien en op te kweken. De planten zijn dan voor de winter stevig genoeg om vorst en kou te doorstaan. Zet ze voor het begin van de winter op de plek waar je ze volgend jaar wilt zien bloeien.

Bloeiende vaste planten kunnen twee weken na de bloei vermeerderd worden door ze met een scherpe spa of mes te delen. Heesters, zoals spirea en weigelia, bloeien vaak nog een keer wanneer je de uitgebloeide twijgen een stuk afknijpt.

Brandnetels zijn heerlijke gratis groente en kunnen als gier een lekker extraatje vormen voor veel planten, maar te veel is ook niet goed. Zorg dat je ze voor bent en maai ze voor de bloei af. Wees niet bang dat je ze zo kwijt raakt: de wortels blijven immers in de grond dus ze lopen zo weer uit. Op plekken waar je ze echt niet wilt hebben moet je dus zorgen dat je ook die wortels rigoureus uittrekt. Mocht je je handen branden dan helpt inwrijven met gekneusd blad van de hondsdrif, een kruipend plantje dat altijd in de buurt van brandnetels groeit.

In de moestuin kun je nu ijssla, wortelen, chinese kool, spinazie zaaien voor de late oogst. Laat bedjes die vrijkomen na de

oogst van vroege groenten niet braak liggen, maar zaai bijvoorbeeld een groenbemester. Als de grond bedekt is droogt ze niet uit en krijgt de kans op krachten te komen. Je kunt zo lichte gronden in de winter voor uitspoeling van voedingsstoffen behoeden. Het ziet er ook aardiger uit, zo'n veldje gele mosterd, rode klaver of lupinen.

Tomaten moeten regelmatig worden aangebonden. Knijp 'dieven' weg en haal bijtijds de top uit de plant.

Kontroleer koolplanten op eieren van het koolwitje. Zodra de eerste rupsen verschijnen kun je door dagelijks op rupsenjacht gaan de schade beperken en is bestrijden overbodig.

Augustus

Watergeven

Als we het geluk hebben dat ook dit een droge hete zomer is, dan kan het watergeven problemen opleveren. Doe dat zo economisch mogelijk. Met sproeien wordt veel water verspild aan planten die dat helemaal niet nodig hebben.

Wie het geluk heeft buiten de stad te wonen met een sloot in de buurt, kan met behulp van een weidepomp, zo'n ding waar de koeien uit drinken, slootwater oppompen om de planten die dat echt nodig hebben van drinken te voorzien. Let wel goed op of de sloot gezond water bevat. Als er levende kikkers in zitten is het wel in orde.

Rozen zijn gulzige planten die veel voedsel wensen om mooi te bloeien. Naast de traditionele herfstbemesting is het dus zaak om ook nu van tijd tot tijd mest te geven. Ik vind het gemakkelijk om dat in vloeibare vorm toe te dienen en los daarom wat dierlijke mest op in een emmer (sloot)water. Giet niet direct op de wortels en pas op dat je het blad niet bemest. Het beste is het een twintig tot dertig centimeter rondom de plant een geultje te maken waarin je de mestvloeistof en in droge perioden water kunt gieten.

Wanneer je regelmatig de uitgebloeide bloemen wegsnoeit dan bevordert je de vorming van nieuwe knoppen. Knip de tak zo recht mogelijk door net boven een vijfblad en gebruik altijd een scherpe schaar, dan is de wond zo klein mogelijk. In de groentetuin wordt het tijd om aan

de winter te gaan denken en groenten te zaaien die vorst verdragen. Zaai eens wat veldsla. Je kunt nu ook nog kropsla en pluksla zaaien, die kun je dan in de herfst op tafel zetten.

Verder is het tijd om de winterprei te planten en ook de spruitkool en de boerenkool. Controleer regelmatig op schadelijke insecten en andere plagen.

Oogst en droog ook in de zomer alvast wat kruiden voor later in het jaar. Nu bevatten ze het meeste aroma en is het weer geschikt om ze snel en zonder al te veel smaakverlies te drogen.

September

Komposter

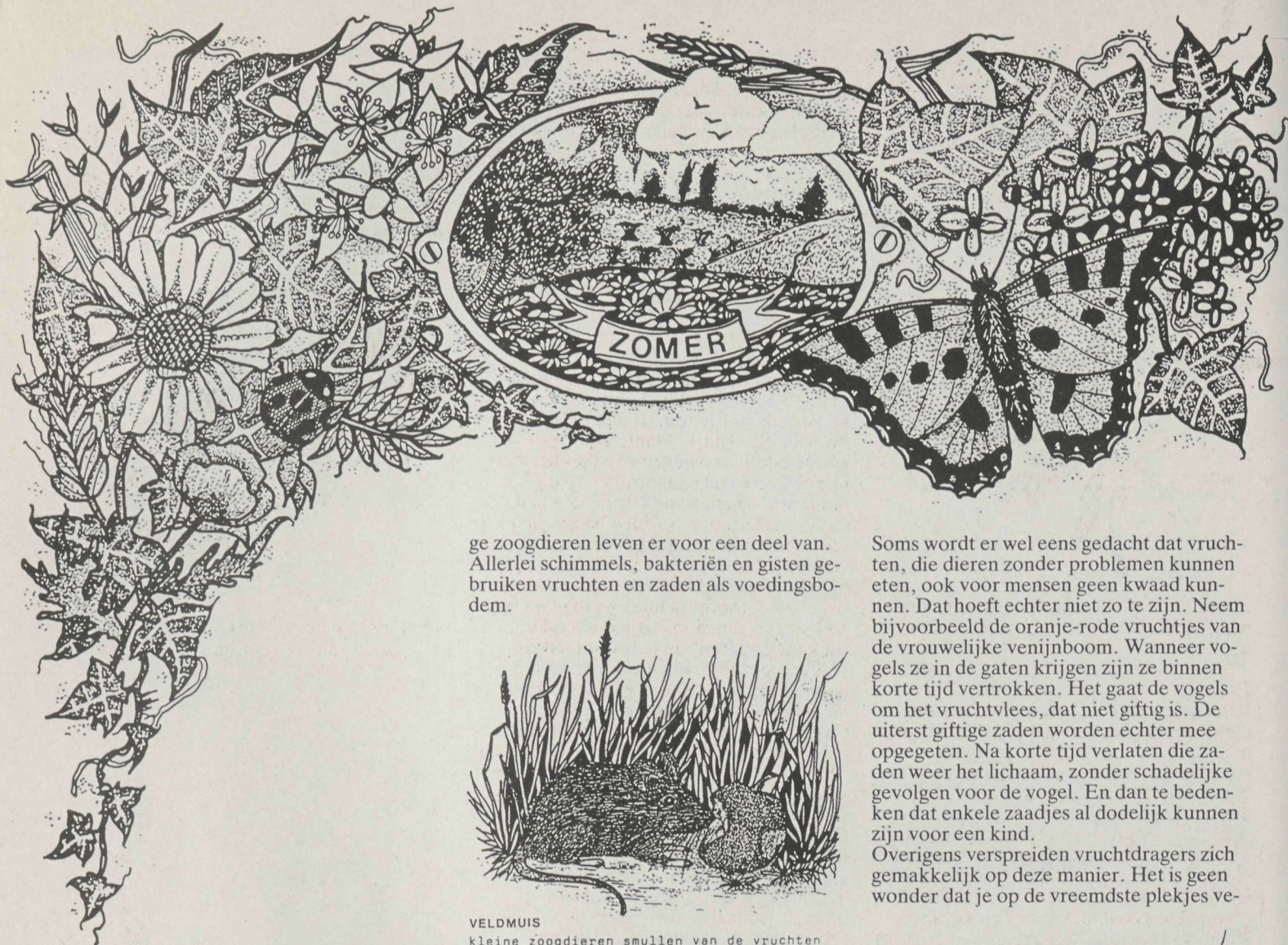
Dit is de tijd om heesters te planten. Ook kun je nu goed de haag of heg snoeien zonder dat je daarbij eventuele nesten van vogels verstoort. Snoei een haag altijd zo dat hij van onderen iets breder is dan van boven. Zo bereiken zon en regen ook de onderste delen van de struiken.

Voor wie zijn komposthoop in een keer opzet is september een drukke maand. Let er goed op dat je fijn en grof materiaal steeds afwisselt. Wil je het goed doen dan heb je twee komposthopen. Een in opbouw en een waarvan je al compost kunt gebruiken. Verder is dierlijke mest van groot belang voor voldoende stikstof. Ik gebruik graag paardemest, omdat ik zo snel een hogere temperatuur krijg en het proces wat sneller gaat, maar ook kippe- of koeiemest is heel bruikbaar. Het is maar net wat er voorhanden is. Als voor de hoop gebruikte grond niet veel kalk bevat, dan moet je kalk toevoegen.

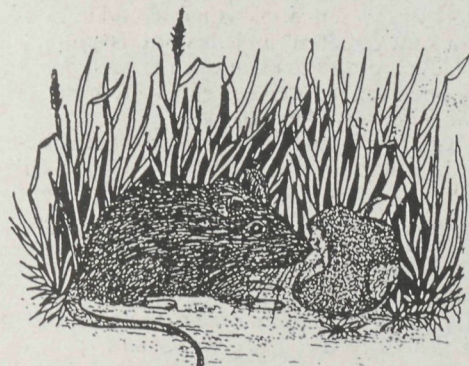
De herfst is in aantocht en daarmee de tijd om aardappels te oogsten. Snijd eerst het loof af en rooi dan voorzichtig met bijvoorbeeld een mestvork. Houd de gave aardappels apart om te bewaren voor de winter. De aardappels die beschadigd zijn kun je beter zo snel mogelijk consumeren.

Alice Bender

ge zoogdieren leven er voor een deel van. Allerlei schimmels, bacteriën en gisten gebruiken vruchten en zaden als voedingsbodem.

VELDMUIS
kleine zoogdieren smullen van de vruchten

Soms wordt er wel eens gedacht dat vruchten, die dieren zonder problemen kunnen eten, ook voor mensen geen kwaad kunnen. Dat hoeft echter niet zo te zijn. Neem bijvoorbeeld de oranje-rode vruchtjes van de vrouwelijke venijnboom. Wanneer vogels ze in de gaten krijgen zijn ze binnen korte tijd vertrokken. Het gaat de vogels om het vruchtvlees, dat niet giftig is. De uiterst giftige zaden worden echter mee opgegeten. Na korte tijd verlaten die zaden weer het lichaam, zonder schadelijke gevolgen voor de vogel. En dan te bedenken dat enkele zaadjes al dodelijk kunnen zijn voor een kind.

Overigens verspreiden vruchtdragers zich gemakkelijk op deze manier. Het is geen wonder dat je op de vreemdste plekjes ve-

Bezig met buiten

Terwijl wij het gevoel hebben dat de zomer nog moet beginnen, start de natuur na de langste dag alweer met de voorbereidingen voor de komende herfst en winter.

Vruchten, met één of soms tienduizenden zaden, beginnen te rijpen, gras schiet in de bloei en hamsteraars verzamelen hun eerste wintervoorraadjes. In het lichaam van trekvogels vormt zich door een hormoonwerking een laagje vet, dat aan het eind van de zomer of in de herfst als reservevoedsel moet dienen op hun tocht naar warmere streken.

Vrucht- en zaadvorming zijn uitsluitend gericht op de instandhouding van de soort, maar ook mens en dier 'profiteren' ervan. Een deel van ons voedsel bestaat uit vruchten en zaden, al dan niet verwerkt tot andere producten. Vogels, insecten, sommi-

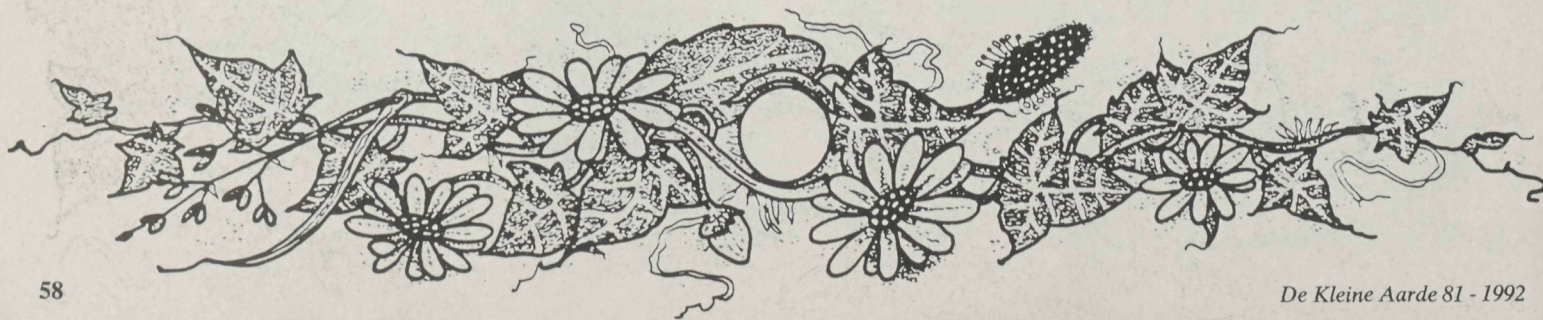
Venijnig

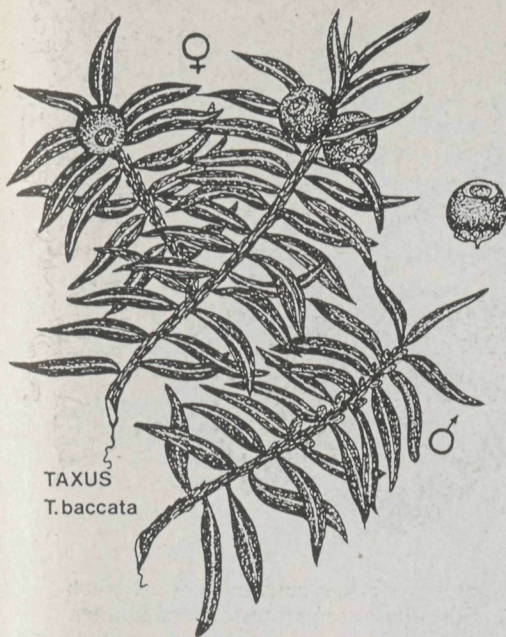
Menig een verzamelt in zomer en herfst vruchten voor de bereiding van jam, sap, wijn of likeur. Het is goed om te weten dat niet alle vruchten eetbaar zijn. Klimop (Hedera), kamperfoelie (Lonicera), peperboompje (Daphne mezereum), vogelkers (Prunus padus), Amerikaanse vogelkers (Prunus serotina), vuurdoorn (Pyracantha), laurierkers (Prunus laurocerasus), Gelderse roos (Viburnum opulus), liguster (Ligustrum), Callicarpa, de onrijpe vruchten van de vlier (Sambucus), venijnboom (Taxus baccata) en de dwergmispel (Cotoneaster) zijn zeker niet geschikt voor consumptie.

Niet alle soorten zijn even giftig. Zeer giftig zijn in ieder geval het peperboompje, de klimop, de laurierkers en de venijnboom.

PRUNUS - P. padus

TAXUS
T. baccata

nijnboompjes, lijsterbessen, zuurbessen, wilde rozen en dwergmispels tegen kunt komen.

Lokstof

Ieder seizoen en bij iedere weersomstandigheid ruik je andere geuren, niet alleen in je tuin, maar ook in het vrije veld. Geuren spelen niet alleen in het leven van de mens een rol, maar ook in dat van plant en dier. Geuren fungeren als een soort lokstof. Planten lokken met hun geur insecten, in de hoop dat die insecten de bestuiving tot stand brengen. Na de bestuiving en bevruchting groeit het vruchtbeginsel uit tot een vrucht met een of meer zaden. Dat tuin- en natuurliefhebbers van de soms fantastische geur genieten zal de plant een zorg zijn.

De belangrijkste dierlijke bestuivers in ons land zijn bijen, hommels, wespen, vliegen, kevers en vlinders. Elders in de wereld zorgen ook sommige vleermuissoorten en vogels, zoals de kolibri en honingvogel, voor de bestuiving. Alleen de bij is bloemvast. Bijen vliegen steeds op een bepaalde bloemsoort tot deze nektarbron uitgeput is.

Andere bestuivers zijn niet bloemvast. Voor land- en tuinbouwgewassen zijn ze daarom economisch gezien niet of nauwelijks interessant. Ze zijn echter zeer de moeite waard voor onze lushof en de natuur. Talloze soorten kunnen zichzelf uitsluitend in stand houden door de bestuivingsactiviteiten van allerlei insecten. Overigens zijn ook de wind en niet vergeten de mens, belangrijke bestuivers. Wat de mens betreft gaat het daarbij om de kul-

tuurgewassen. Bij enkele waterplanten zorgt het water voor de bestuiving. Niet alleen nektar maar ook stuifmeel wordt verzameld. Stuifmeel, wat rijk is aan mineralen, eiwitten en vitaminen, wordt beschouwd als de bouwstof voor het (insekten)lichaam, nektar als voedingsmiddel. Van honing is pas sprake als het vochtgehalte maximaal twintig procent is. Van nektar kan dat wel tachtig zijn. Bijen zijn in staat om vocht aan de nektar te onttrekken.

Schemering

Nog even terug naar de plantengeuren. Planten geuren niet op ieder moment. En als ze eenmaal geuren, is niet iedere geur even aantrekkelijk. Planten die bestoven worden door aasvliegen verspreiden voor mensen een heel onaantrekkelijke geur. Andere soorten, zoals klimmende kamperfoelie en siertabak, worden bestoven door schemer- en nacht-insekten zoals de nachtvlinders. Ze beginnen vaak pas echt te geuren als de schemering valt. Zet eens een paar van dat soort planten rond je terras, zodat je op een mooie zomeravond nog extra kunt genieten van je lushof. Nachtplanten, om ze zo maar even te noemen, hebben van nature vaak een lichte kleur, die beter opvalt in het donker.

Overigens kunnen ook planten met dubbele bloemen en vaak zonder meeldraden en stamper heerlijk geuren. In dat geval is er sprake van een menselijke selectie die niets meer met de natuur te maken heeft. Daardoor hoeft zo'n plant natuurlijk niet minder aantrekkelijk te zijn.

Jarenlang hebben zaadteelt- en veredelingsbedrijven vooral geselecteerd op bloei, houdbaarheid en uniformiteit. Geur speelde daarbij zelden een rol. Tegenwoordig mag geur weer. In plantenboeken en -katalogie worden geurende planten apart vermeld. Er zijn zelfs enkele boeken die nagenoeg uitsluitend gaan over 'de geurende tuin'.

Naast bloemgeuren ruik je in de tuin en de natuur nog veel meer. Wat dacht je van de geur van warme, vochtige grond? Van vers gemaaid gras, van verdrogende onkruidjes, van half verteerd blad? Wanneer je je zelf de tijd kunt gunt merk je steeds meer geuren op. En juist rond deze tijd kun je er volop van genieten.

Peter Kouwenhoven

Wanneer je meer over giftige planten wilt weten, kun je bij de Stichting Consument en Veiligheid de brochure 'Giftige planten' bestellen. Postbus 75169, 1070 AD Amsterdam.

LONICERA-L. periclymenum
de kamperfoelie geurt 's avonds

AQUAMARIJN

natuurverf
laat de natuur
in haar waarde

Aquamarijnen zijn uitsluitend gebaseerd op herwinbare, altijd weer bij te maken oliën en harsen uit de levende natuur. Zoals lijnzaad van de vlasakkers. Ze zijn gekleurd met minerale pigmenten en tot technisch hoogwaardige producten ontwikkeld met moderne onderzoeksmethoden en technieken. Tot op de bodem eerlijk en consequent.

TERRA NATUURVERVEN BV
Postbus 409
1970 AK IJmuiden
Tel. 02550-36650
Fax 02550-14295

Mama, bestaan er nog echte neushoorns?

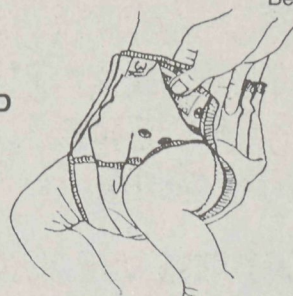

GEEF OM DE TOEKOMST.
Word voor f27,50 donateur van het
Wereld Natuur Fonds. Giro 25, Zeist.

WOLWIKKEL

VAN 2 LAGEN 100% WOL
IN HET VERRE OOSTEN
VELE JAREN IN GEBRUIK

- SLUIT MET KLITTENBAND
- ONTZIET TERE HUID
- GROTE ABSORPTIE
- MACHINE WASBAAR
- MET WASVOORSCHRIFT

LUIERBROEKJE
PRIJS PER STUK f 39,50
(Maat N f 33,50)
Bestel per giro met vermelding
van een maatnummer

N tot 6½ kg
1 6½ - 8 kg
2 8 - 10 kg
3 10 - 12½ kg
4 12½ - 15 kg
5 15 - 17½ kg

Vraag gratis brochure

A. Schelfhoutstraat 65, 1058 HT, giro 5459380, tel. 020-6177397

**WOLWIKKEL
AMSTERDAM**

Slecht geheugen?

VERGEET
NOOIT
MEER

namen, gezichten, adressen, data, getallen, afspraken, jubilea enz. Ontdek het geheim van een ijzersterk geheugen en hoe u o.a. vreemde talen in een recordtijd leert!

BON voor GRATIS
PROSPECTUS

Naam en adres: KE

Sturen zonder postzegel aan
MEMOSCHOOL

Antwoorder. 1044
6000 VB Weert

Onze
nieuwe
Voorjaarscatalogus
is uit.

Een catalogus
boordevol nieuwe
milieuvriendelijke
artikelen voor het hele
gezin.

■ Cosmetics ■ Keukengerel
■ Schrijfwaren ■ Schoonmaakproducten
■ Kleding ■ Verf
En nog veel meer.

thuiswinkel
alver
voor milieubewuste mensen

Bel. 05220-62631 of stuur een kaartje zonder postzegel
naar "Alver", antwoordnummer 421, 7940 WB Meppel

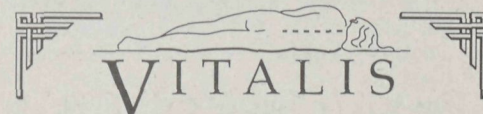
MAAK EEN THUIS VAN HUN TEHUIS

30.000 Kinderen, verdeeld over allerlei soorten internaten, pleeggezinnen en gezinsvervangende tehuizen, kunnen niet terugvallen op hun eigen ouders. Het Nationaal Fonds Kinderbescherming springt daarom bij met financiële hulp. Zo worden noodzakelijke voorzieningen voor de opvoeding vaak toch nog mogelijk. Steun daarom het Nationaal Fonds Kinderbescherming.

NATIONAAL
FONDS
KINDERBESCHERMING
AL 30 jaar kindervrij

GIRO 404040

- Baby-kindermatrassen maat naar wens
- 1-persoons matrassen
- 100% wollen dekbedden
- 4 seizoenendekbedden
- hoofdkussens
- Jogamatten
- meditatiekussens

Matrassen zijn gemaakt van katoen, afgedekt met wol. De tijd van zowel matras als dekbed is van ongebleekte katoen.

Bakkerstraat 27 | 7201 HP | Zutphen
05750 - 18292, na 18.00 uur

Natuurmateriaal

TURFPOST

Producten op basis van Turfvezels (Wollegas)
Afkomstig van Alma Torvtextil Zweden en La Branche Zwitserland
Dekbedden, Slaapzakken voor kinderen en volwassenen, dekens, kussens, onderleggers
Breigaren in beige en bruin
Stoffen voor doe-het-zelf confectie
Truien en mutsen
Zitkussens, stoelzittingen, autozittingen
Pull-overs, vesten, hoofddoeken, shawls
Inlegzooltjes, olie en emulsie
Isolatieplaten voor de bouw
Inlichtingen en verkoop: Turfpost
Noolseweg 14, 1251 GP Laren, Tel. 02153-18704

GELOOF JIJ IN
REÏNCARNATIE?

O JAZEKER, IK KOM
TERUG ALS FLES.

GLASBAK

DE GLASBAK SNAKT NAAR GLAS

Kom naar de Fietsvakantiewinkel in Woerden. Al meer dan 12 jaar de specialist in fietsvakanties in binnen- en buitenland. Onze nieuwe programma's: Fietshotelreizen Nederland, Fietshotelreizen Europa en Fietsbus '92. En natuurlijk de fietsreizen van andere organisaties. Bel voor meer informatie of beter nog, kom langs op ons nieuwe adres.

ELKE FIETSVAKANTIE BEGINT IN WOERDEN 03480-21844

BICENTENNIAL

FIETSVAKANTIEWINKEL

Spoorlaan 19, 3445 AE Woerden (tegenover station)

WIJNERIJ

ALLES VOOR HET ZELF MAKEN VAN WIJN
EN HET BROUWEN VAN BIER

Openingstijden:
dinsdag t/m vrijdag van 10.00 tot 18.00 uur
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur
en verder na telefonische afspraak
(* 's maandags gesloten)

Riet Beijer
Koninginnelaan 32
3762 DE SOEST

☎ 02155 - 20979

giro 5462428

Val Sinestra

Vroeger Kurhaus in het Unterengadin, nu Nederlands pension.

Veel ruimte, rust en wandelmogelijkheden. Ook geschikt voor berg- en wintersport.

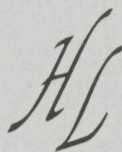
Rijke flora. Verrassend lekker (ook veget.) eten, gezellige ongedwongen sfeer.

Voor enkelen, groepen, families.

2-weekse busreis v.a. Arnhem SFr. 610,- p.p., incl.

volpension. Voor kinderen korting en speciale weken.

Verdere informatie tel. 03412-61630 of fam. Kruit, Val Sinestra, 7554 Sent, tel. 09/418493105.

COSMETICS

HL Cosmetics
tel. 03242 - 3533

**natuurzuivere
verzorging
van
top tot teen
verkrijgbaar
bij
uw
natuurvoedings-
en
reformspecialist**

'N UITGEKOOKT IDEE...

*de lekkerste recepten
uit de natuurlijke keuken*

KOOKBOEKEN HEERLIJKE VEGETARISCHE MENU'S
FEESTMENU'S
HARTIG & HEERLIJK
SMULLEN MET GEBAK
SMAKELIJK, SNEL & GEMAKKELIJK

NIEUW MEI 1992
VIJFDE HERZIENE UITGAVE

GIDS VOOR
LEKKER EN GEZOND ETEN
NEDERLAND, BELGIE & LUXEMBURG

IRIS

Ecosave

**Bespaar ca. 100.000 liter water
en ca. 50 % huisafval per jaar.**

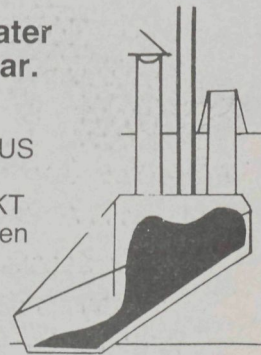
Riolering overbodig, met CLIVUS
MULTRUM Composttoilet en CLIVUS
MULTRUM Grijs water filter bijeen!

Een systeem dat sinds 1939 WERKT
in Scandinavië, Amerika, Australië en
vele andere landen!

Importeur

ECOSAVE, Bataviastraat

8bis, Utrecht, tel/fax 030- 947167

GOLDEN TEMPLE

20
Years

*Amsterdam's Oldest Vegetarian Restaurant
Come enjoy our international menu and ever popular salad bar!*

Utrechtsestraat 126, Amsterdam
Open Daily 17:00-21:00

Tram Line 4 - Prinsengracht Stop
Telephone 020-26 85 60

Facilities for groups of up to 40 people available.

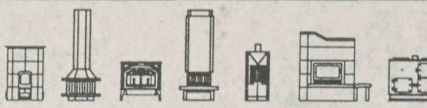
Verf met respect voorde natuur

Verf op basis van natuurlijke grondstoffen.
Technisch hoogwaardig, niet duur, wel duurzaam.
Kompleet assortiment. Plezierige verwerking.
Schrijf of bel voor meer informatie.

AGATHOS®

EEN BIJDRAGE AAN EEN GEZOND MILIEU

Mercuriusweg 2, 7202 BS Zutphen
Tel. 05750 - 17643

BOS

**OPEN HAARDEN, KACHELS
AGA FORNUIZEN**

Waalseweg 28, 3999 NS Tull en 't Waal, (bij Nieuwegein Zuid),
tel: 03402-62284, fax: 03402-67432.
Open van di. t/m zat. van 9.00-17.00

La Cardere **FRANS LEREN IN FRANKRIJK**
Volwassenen - Jongelui

Totaal "Taalbad" 25 uur conversatie en 10 uur
theorie per week (5 tot 7 personen), permanent contact
met Franstaligen, excursies, sport, zwembad, rust en
ontspanning. Prettige ontvangst in familiale omgeving.

In Bresse, tussen Bourgondie en de Jura.
LA CARDERE F-71580 FRONTENAUD
TEL. (...33) 85 74 83 11 - Fax: (...33) 85 74 82 25
Ik zou graag de documentatie ontvangen.

Naam: _____
Voornaam: _____
Straat: _____
Postcode: _____ Plaats: _____
Land: _____ DKA92

DE ANTI-WEGWERP-LUIER

- beter voor het milieu
- 100% natuurlijk katoen
- anti-allergisch
- perfecte pasvorm
- handige klittenband-sluiting
- geldbesparend (tot ruim f 2000,-)

Reeds 20 jaar specialist in paddestoe-
lenzaden (broed).
Vele soorten uit voorraad of op bestel-
ling leverbaar.

Broedhandel
Mushroomspawn
Pilzbrut

Tauber

Sleestraat 14, 6014 CA Ittervoort
Tel. 04756 - 6225

**Natuurlijke
kleding**
Mode, stoffen
babykleding

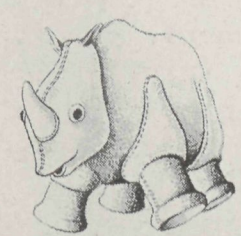
Winkel: Groenmarkt 1, Zutphen

Vraag gratis
informatie:
Postbus 516
7200 AM
Zutphen
05750-17091

Obilot Natuurtextiel

neushoorns?

GEEF OM DE TOEKOMST.
Word voor f 27,50 donateur van het
Wereld Natuur Fonds. Giro 25, Zeist.

WORMENMEST

organische mest
van hoge kwaliteit

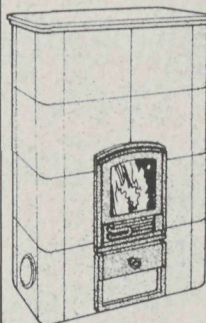
30.000 Kinderen, ver-
naten, pleeggezinnen
kunnen niet terugvallen
naal Fonds Kinderbest
financiële hulp. Zo won-
voor de opvoeding
daarom het Nationaal

WORMENCULTURES
NAT FON KIN
O AA KOUDEKERKE
1185 - 2313

GIRO

WORMENMEST
- KAMERPLANTEN
- BORDERS
- GRASVELDEN
- GROENTENTUIN

TULIKIVI

speksteenhaarden

- Hoog rendement
- Schone verbranding
- Spaarzaam
houtgebruik

ecospectrum

Postbus 158
8330 AD STEENWIJK
Tel: 05212-2126

PUUK-U-SANA

U zoekt een leuke en voordelige hobby? Bij
ons vindt U een compleet assortiment voor al
Uw behoeftes voor het zelfmaken van:

Wijn - Bier - Likeur - Kaas - Yoghurt

Nieuw in ons assortiment: Rebio Cosmetics,
alle ingrediënten voor het zelfmaken van
Uw crème, make-up en shampoo.
Wij geven U graag een uitgebreid advies en in-
formatie.

Heigank 112
6373 KT Landgraaf (Nieuwenhagen)
Tel. 045-312575
Open. tijden: dinsdag t/m vrijdag 9.00-18.00
Donderdag 9.00-21.00 Zaterdag 9.00-17.00

Ergane

Smaakvolle kleding van

BIOLOGISCHE KATOEN

**Folder met bestelbon
verkrijgbaar via**

Postbus 342 / 6800 AH

Arnhem / 085- 432942

Filigrane

**Kleding en stoffen
van natuurlijke materialen**

- Paapje/Vlinder/Vyella/Westfalen
- Kinderkleding
- Grote damesmaten

Ria van Leur-Feitsma
Dr. 's Jacoblaan 45
3707 VG Zeist
Gesloten huiswinkel
informatie over openingstijden
tel. 03404 - 22479.

Zo is wijn van nature

Goede manieren

Château Prodor presenteert een keuze uit meer dan 100 gekontroleerde ecologische wijnen uit vele landen van de wereld. Deze wijnen zijn gemaakt zonder gebruik van kunstmest, agressieve bestrijdingsmiddelen of synthetische kleur- reuk en smaakstoffen. Zuivere wijn laat zich beter beoordelen, proeft puur en er is voor elke fijnproever ruimschoots kwaliteit in te vinden.

Betrouwbare bronnen

Château Prodor werkt met een keur van bekwame en milieubewuste wijnboeren, die de geavanceerde technieken zo weten te hanteren, dat het ecologisch evenwicht tijdens de groei en het vinificatieproces niet verstoord wordt. Château Prodor spant zich er al 15 jaar voor in, dat al zijn wijnen voortdurend onder toezicht van internationaal erkende ecologische instituten staan.

VRAAG OM EEN UITGEBREIDE FOLDER

Château Prodor

Kempenaar 01-28 ☆ 8242 BA Lelystad ☆ Telefoon 03200-43728 ☆ Fax 03200-41717

Genieten van een vakantie
in eigen land?

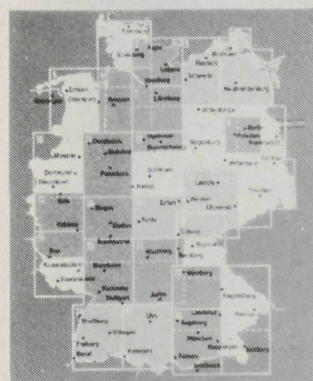
Rekreatiebungalowpark DEN en DUIN te NORG is gelegen in de afwisselende natuur van DRENTHE en biedt o.m. mogelijkheden voor een prachtige wandel- en fietsvakantie. Ook voor een midweek of een lang weekend.

Voor inlichtingen en kleurenfolder tel. 05928-13164, Lange-
loërduinen L17, 9331 VH Norg.
Tevens gezellige groepsruimte aanwezig (tot 25 pers.) voor
familiefeestje of reünie.

gidsen voor een **SCHONE** vakantie

f 26,50

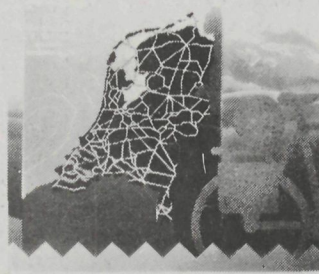
ADFC Radtourenkarte 1:150.000

vraag uw boekhandel ook naar de norddeutsche Fern-
radwege en naar de bewegwijzerde fietsvakantieroutes
LF1, LF4 en R1, of bel 020 - 623 66 12

drukkerij
Buijten & Schipperheijn bv.
uitgeverij

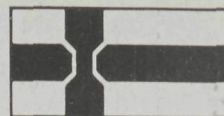

per deel f 29,50

Een schitterende serie nieuwe kaarten
met een dicht netwerk van Radwege,
dat niet veel voor onze Landelijke Fiets-
routes onderdoet. Met hoogtelijnen,
campings, horeca, musea etc, ca. 130 x
160 km, per kaart f 20,90

verschijnt dit voorjaar
verschenen

Sluit een huwelijk van natuurlijk
fins grenenhout met hollandse
architectuur en je krijgt een top-
kwaliteit om in te wonen, een on-
vervalst Finn-Logs huis.
Gelukkiger huwelijk bestaat niet!!

FINN-LOGS

architectuur
in hout en glas,
gebruikmakend van...
en in harmonie
met de natuur zelf.

Bel even voor een vrijblijvend
nader gesprek, of voor meer
schriftelijke informatie.

Finn-Logs

Idsteinlaan 15
5252 BJ Vlijmen
Telefoon 04108-16344
Telefax 04108-18337

Ecosave

**Bespaar ca. 100.000 liter water
en ca. 50 % huisafval per jaar.**

Riolering overbodig, met CLIVUS
MULTRUM Composttoilet en CLIVUS
MULTRUM Grijs water filter bijeen!
Een systeem dat sinds 1939 WERKT
in Scandinavië, Amerika, Australië en
vele andere landen!

Importeur
ECOSAVE, Bataviastraat
8bis, Utrecht, tel/fax 030- 947167

BRIMEX
Biologische bestrijdings-
& bemestingsmiddelen.

Samengestelde organische
meststoffen en
enkelvoudige
meststoffen.

Overakkerstraat 248
4834 XR Breda
Tel. 076-656759

HET BOEK "DE CONSUMENT EN DE BIOLOGISCHE LANDBOUW" IS
VERSCHEENEN NAAR AANLEIDING VAN
DE MANIFESTATIE BIOLOGISCHE
LANDBOUW OP 16 EN 17 MEI 1992
IN ALMERE.

DE CONSUMENT EN DE BIOLOGISCHE LANDBOUW

DEZE MANIFESTATIE IS GEORGANISEERD
DOOR DE REDACTIES VAN HET VARA
RADIO- EN TELEVISIEPROGRAMMA
"VROEGE VOGELS" EN HET NATUUR-
EN MILIEUCENTRUM "HET EKSTERNEST"
VAN DE GEMEENTE ALMERE.

WINKELWAARDE: NEGENENDERTIG GULDEN EN VIJFENNEGENTIG CENT

f 35,- INCL. VERZENDKOSTEN

Hierbij bestel ik het boek:
"De Consument en de Biologische Landbouw",
voor de speciale prijs van f 35,-.

- ☐ Ik heb f 35,- op bankrekening
nr.: 52.92.67.616 o.v.v. BB overgemaakt.
- ☐ Ik sluit een girokaart, bank- of euro-
cheque voor dit bedrag in.
- ☐ Ik betaal liever aan de postbode
(+ f 10,- remboorskosten).

Naam: _____ m/v

Adres: _____

Handtekening: _____

Knip deze bon uit en zend deze naar:
Sales View, Postbus 10048, 1301 AA Almere.
Na ontvangst van uw betaling zenden wij u zo
spoedig mogelijk het boek toe.

SPECIALE UITGAVE • MEER DAN 200 PAGINA'S • RIJKELIJK GEÏLLUSTREERD

Gezocht

wegens moord op vossen

Elk jaar sterven twee miljoen nerts en vossen voor bont.
Nederland is de grootste bontfokker van West-Europa!
Bont voor Dieren vecht tegen nutteloos pelsdierenleed.
Steun ons in de strijd. Maak uw bijdrage over op giro 3799.
Voor een tientje bent u al donateur!

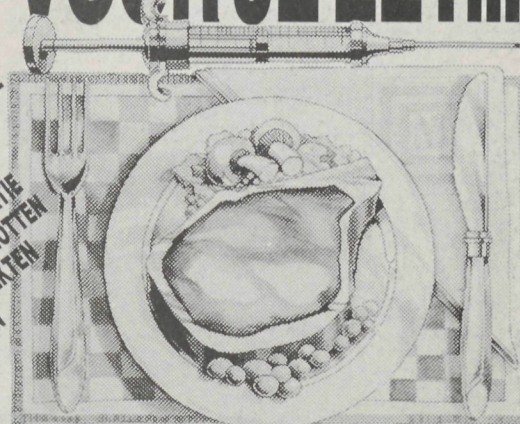
Bont voor Dieren, Postbus 589, 8901 BJ Leeuwarden.
Meer info: tel. 058-151628.

GIRO 3799 - BONT

DENK NA VOOR JE EET...

BIO-INDUSTRIE
HORMONEN
WERELD.
VOEDSEL-SITUATIE
MESTOVERSCHOTTEN
HART-VAATZIEKTEN
SLACHTHUIZEN

MINDER VLEES, EEN GEZONDE TREND

BON

☐ Ja, noteer mij als lid/abonnee

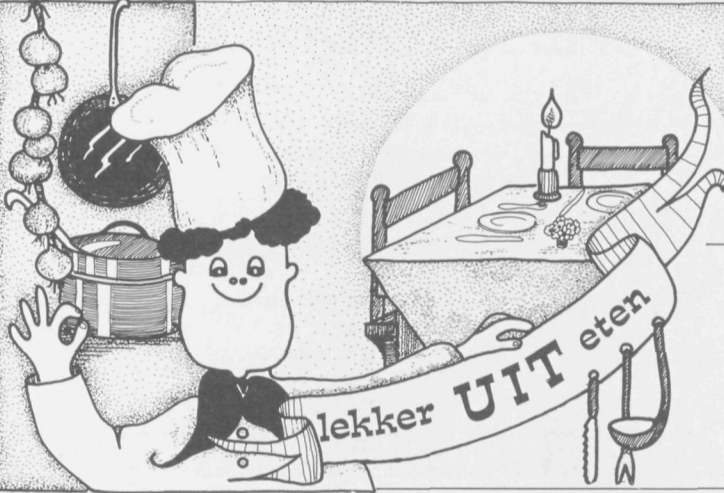
Naam _____

Adres _____

Postcode _____

Woonplaats _____

Voldoende gefrankeerd zenden naar:
De Nederlandse Vegetariërsbond - Larenseweg 26
1221 CM Hilversum - Telefoon 035 - 83 47 96

Eethuis Splinter Vegetarische-, vis- en vleesgerechten (scharrelvlees). Op zaterdag internationale culinaire specialiteiten. Op zondag saladebar (vegetarisch). Geopend di t/m zo van 17.00 tot 21.30 uur. Noordeinde 30, 2311 CE Leiden, tel 071-149519.	Terra Natuurvoedingseethuis. Dagschotel vanaf f 12,50. Maandags gesloten. Open di t/m zo van 17.00-22.00 uur. Brusselsestraat 47, 6211 PD Maastricht. Tel. 043-255413.	Eethuis 'La Rose' Heel zuiver natuurlijk voedsel, specialiteit Wilde Groenten + BD voeding. Dagmenu 4 gangen f 15,-. Open woensd, dond, vrijd 17.30-20.30 Sweerts de Landasstraat 44, 6814 DG Arnhem, 085-432335.	De Verleiding Restaurant voor vegetarische, vis- en vleesspecialiteiten van vnl. biologische producten. Geopend wo. t/m zo. vanaf 17.00 uur. Graafseweg 65 Nijmegen 080-230177.
Harvest Vegetarische specialiteiten vanaf 11,25. Wekelijks wisselende kaart. Groepen tot 20 personen. Dieetmaaltijden in overleg. Geopend dinsdag t/m zaterdag 17.30-21.30 uur. Gov. Flinkstraat 251, 1073 BX Amsterdam.	Rest. Brussels Lof Vegetarische specialiteiten, paddestoelgerechten diverse soorten kaasfondues alle dagen geopend vanaf 17.30 u. A-Kerkstraat 24 Groningen 050-127603	De Waaghals Vegetarische specialiteiten, keus uit div. wisselende hoofdschotels. Open di t/m zo 17.30-21 uur. Bij mooi weer eten in tuin. Frans Halsstraat 29 Amsterdam Tel. 020-6799609	Mensa Oosterstraat Goed, goedkoop en gemakkelijk eten voor studenten, hongerige toeristen en alle anderen. 3 minuten lopen van de Martinitoren. Vegetarische dagschotel f 5,75. Ma-vr 12.00-13.30 uur en 17.00-19.00 uur. In de vakantie alleen 5-7. Oosterstraat 44, Groningen, tel. 050-120821.
De Dageraad Wisselende menu's, ook à la carte te bestellen. Bij reservering kan ook dieet gekookt worden. Keuken geopend 7 dagen per week van 17-21 uur. Bij mooi weer terras. Hooikade 4, Den Haag Tel. 070-3645666. Tot ziens!			Restaurant Ajanta Keuze uit meer dan 10 Indiase vegetarische specialiteiten, tevens vis- en vlees (BD)schotels. Bij mooi weer terras. Oude Gracht 207, aan de werf Utrecht Tel. 030-318063
De Dageraad Wisselende menu's, ook à la carte te bestellen. Bij reservering kan ook dieet gekookt worden. Keuken geopend 7 dagen per week van 17-21 uur. Bij mooi weer terras. Hooikade 4, Den Haag Tel. 070-3645666. Tot ziens!	Herberg De Goede Ierde Lekker slapen en/of eten in sfeervolle boerderij aan 't water. Pension, minicamping, kanoverhuur. Doniaweg 1, Burgwerd (3 km boven Bolsward) Tel. 05157-2752.	Beekhotel/De Kloostertuin Unieke combinatie in sfeervol historisch pand. Meer dan 30 bedden en 12 hoofdgerechten. Rest. ma. gesloten. Di t/m zo van 17.00-21.00 uur. Marspoortstraat 19, 7201 JA Zutphen 05750-11135.	't Strooie Huys Vegetarisch restaurant aan de Schoorlse duinen, tevens pension. Logies en ontbijt v.a. f 32,50 p.p. Restaurant geopend 17.00 - 20.00 uur. Burg. Peecklaan 11, Schoorl.
Oriënt/Van Baerle Indonesische specialiteiten. Al meer dat 10 jaar in Amsterdam met 3 soepen, 3 voorgerechten, 8 bijgerechten, 2 rijstafels en keuze uit meer dan 12 hoofdgerechten. Allemaal Vegetarisch! Van Baerlestraat 21, Amsterdam 020-6734958.	Herberg De Goede Ierde Lekker slapen en/of eten in sfeervolle boerderij aan 't water. Pension, minicamping, kanoverhuur. Doniaweg 1, Burgwerd (3 km boven Bolsward) Tel. 05157-2752.	Beekhotel/De Kloostertuin Unieke combinatie in sfeervol historisch pand. Meer dan 30 bedden en 12 hoofdgerechten. Rest. ma. gesloten. Di t/m zo van 17.00-21.00 uur. Marspoortstraat 19, 7201 JA Zutphen 05750-11135.	De Kleine Club is niet alleen een restaurant maar ook een appartementenhotel. Prijzen app. + diner vanaf f 30,50 tot f 69,- p.p. Dagmenu f 20,- van 17.00-19.30 uur. Kikkertstraat 1, 1795 AA De Cocksdorp. Tel. 02220-16207.
Oriënt/Overtoom Indonesische specialiteiten. Al meer dat 10 jaar in Amsterdam met 3 soepen, 3 voorgerechten, 8 bijgerechten, 2 rijstafels en keuze uit meer dan 12 hoofdgerechten. Allemaal Vegetarisch! Overtoom 68 Amsterdam 020-6181879.	De Krite Vegetarisch pension. Eten op afspraak tussen 17.00 en 19.00 uur. Ike Onderstal, Buorren 26, 8721 GR Warns Tel. 05149-2052.	't Rentmeesterke Open Hemelvaart-half september. Do t/m za, e.i.o. 18-20 uur. Altijd reserveren, liefst voor 14 uur. Vegetarisch eethuis op camping, ook verhuur zomerhuisjes en stacaravans. Nettelhorsterweg 32, Geesteren Achterhoek 05458-1540.	De Kleine Club is niet alleen een restaurant maar ook een appartementenhotel. Prijzen app. + diner vanaf f 30,50 tot f 69,- p.p. Dagmenu f 20,- van 17.00-19.30 uur. Kikkertstraat 1, 1795 AA De Cocksdorp. Tel. 02220-16207.
Oriënt/Overtoom Indonesische specialiteiten. Al meer dat 10 jaar in Amsterdam met 3 soepen, 3 voorgerechten, 8 bijgerechten, 2 rijstafels en keuze uit meer dan 12 hoofdgerechten. Allemaal Vegetarisch! Overtoom 68 Amsterdam 020-6181879.	De Imme Vegetarische specialiteiten van ekologische kwaliteit. Ook lekker voor niet-vegetariërs. Geopend ma t/m do 17.00-20.00 uur, vr + za 17.00-21.00 uur. Willem II straat 52 a Tilburg Tel. 013-425229	Vegetarisch Restaurant Deel van het Transcendente Meditatie Sidha-dorp, werkend vanuit Ayurvedische richtlijnen. woe t/m zo 12.00-14.00 en 18.00-20.30 uur Donastraat 183 Lelystad Tel. 03200-51515. Vlakbij A6, afslag Lelystad.	De Kleine Aarde Ekologische specialiteiten van Marianka! Elke vrijdag in juli en augustus. f 15,00. Vooraf reserveren! Het Klaverblad 1, Boxtel Telefoon 04116-84921
De Kosmos Vegetarische restaurant. Vegetarische maaltijden. Biologische taarten en snacks. Openingsuren: 17.00-22.00 uur. Keuken open van 17.30-21.00 uur. Prins Hendrikkade 142, 1011 AT Amsterdam. Tel. 020- 6230686.	Golden Temple Veg. rest. met uitgebreide salad bar. Iedere avond 9 versch. menu's en grote sortering zelfgemaakte hapjes + desserts. Ma t/m zo 17.00-21.00. De hele zomer open. Utrechtsenstr. 126 Amsterdam 6268560	Golden Temple Veg. rest. met uitgebreide salad bar. Iedere avond 9 versch. menu's en grote sortering zelfgemaakte hapjes + desserts. Ma t/m zo 17.00-21.00. De hele zomer open. Utrechtsenstr. 126 Amsterdam 6268560	Adverteren in deze rubriek? Bel Paula Dijkhoff 04116-84921

■ Indian Man

Landschap, aarde, stenen, bomen: het zijn thema's die haar hart raken. Zelf noemt ze de dingen die ze maakt Aarde Kunst. Beeldend kunstenaar Yoke de Wilde (38) maakt foto's, schilderijen, beelden, collages en schrijft gedichten en muziek. „Zie mijn werkstukken maar als zelfstandige wezens die zelf een verhaal willen vertellen”, aldus Yoke, die in haar werk een buitengewone liefde voor natuur

en milieu aan de dag legt. 'Indian Man', een fotocollage uit 1990, ontstond tijdens een studiereis door de Amerikaanse staten Oregon, Arizona en New-Mexico. Yoke: „Het landschap en de oude Indianenkulturen maakten een geweldige indruk op me. Die zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Van daaruit ontstond het idee voor de collage: een verweerd Indianengezicht, dat met woestijngrond versmelt.”

8 710206 110411

De expositie "Earth bodies en rubber landscapes" met werk van de kunstenaar is te huur. Ook originele foto's van 'Indian Man' zijn te koop.
Yoke de Wilde, postbus 56, 7970 AB Havelte, telefoon 05214-2625.